

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MEHMED ALİ AYNÎ (1869-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Nur KÖMÜRCÜ

HAZİRAN - 2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

MEHMED ALİ AYNÎ (1869-1945)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fatma Nur KÖMÜRCÜ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL

HAZİRAN - 2024

TRABZON

ONAY

Fatma Nur KÖMÜRCÜ tarafından hazırlanan “Mehmed Ali Aynî (1869-1945)” adlı bu Çalışma 12.07.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL	Başkan	☐	☐	
Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Sezai BALCI	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Fatma Nur KÖMÜRCÜ

10.06.2024

ÖNSÖZ

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nde önemli görevlerde bulunan Mehmed Ali Aynî'nin (1868-1945) hayatını konu almaktadır. Mehmed Ali Aynî, hem Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki sancılı süreçlere hem de Cumhuriyet'in kuruluş ve teşkiline tanıklık etmiştir. Mütefekkir, idareci, şair ve yazar gibi pek çok özelliği olan Aynî, son dönem Osmanlı aydınında yaygın bir şekilde gözlemleyeceğimiz üzere çok yönlü ve derinlikli entelektüel birikime sahiptir.

Kuşkusuz, Mehmed Ali Aynî, döneminden bağımsız düşünülemez. Her ne kadar siyasî düşüncelerini yansıtmamaya ya da tarafsız olmaya çalışsa da, yeri geldiğinde bir cümlesiyle veya bir davranışıyla döneminin çalkantılı ruhunu yansıttığını göstermiştir. Çevresinin de bir ürünü olan insan, sürekli gelişim ve değişim içerisinde. Biyografi, elde olan imkânlarla bunu, mümkün olduğunca gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Birinin hayatını doğumundan ölümüne kadar hiçbir boşluk bırakmadan yazmaya çalışmak, bir anlamda ona yeni bir hayat vermektir. Bu hayatı verirken kişiye makro düzeyde bakmanın yanında mikro düzeyde bakmak da önemlidir. Neticede bireysel olarak bir insan hayatı küçük bir kesit olarak görülse de tarihi açıdan hem tarihin bir tamamlayıcısı hem de büyük bir parçasıdır.

Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti tarihince dönemine damga vurup bir şekilde köşede sessiz sedasız ele alınmayı bekleyen bir çok şahsiyet vardır. Genel olarak “büyük şahsiyetler”in biyografilerinin yapıldığı şüphesiz açıktır. Bir insanın yaşamına büyüteç tutmadan onun, o büyük şahsiyetler arasında olduğu anlaşılmayacaktır. Ne zaman iyice yaklaşıp kulak verilirse “sıradan insanların” da “sıra dışı” olabileceği görülür. Bu bağlamda Mehmed Ali Aynî'nin “bu noktadan ve bugünden itibaren tarihi âlemde yeni bir devir başlıyor, ben de orada idim” diyebildiği hayatı hakkında akademik anlamda bir çalışmanın olmaması, bu çalışmanın yapılmasını bizim açımızdan gerekli kılmıştır.

Biyografi çalışmanın getirdiği tüm zorluklara rağmen Mehmed Ali Aynî'yle alakalı arşiv belgelerinin fazlalığı teze ciddi katkı sağlamıştır. Buna rağmen Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivinde Osmanlı Arşivine göre çok daha az belge bulunmuştur. Bu nedenle çalışmanın 1923 yılı sonrası yetersiz kalmıştır. Darülfünunun bazı fakültelerinin hocaları için sicil oluşturdukları Cumhuriyet Arşivinde görülmektedir. Belgelerden Mehmed Ali Aynî hakkında bu şekilde fakülte tarafından oluşturulmuş bir sicil bulunamamıştır. Fakülte ile iletişime geçildiğinde ise 1933 yılından önceki hiçbir belgenin kendilerinde mevcut olmadığına dair cevap

alınmıştır. Ailesinden geri kalanlar ile müteaddit iletişime geçme girişimlerine herhangi bir karşılık alınamamıştır.

Bu çalışma hazırlanırken öncelikli olarak yararlanılan kaynaklardan ilki Ali Kemali Aksüt'ün Mehmed Ali Aynî'nin hayatını kaleme aldığı eserdir. İkincisi Mehmed Ali Aynî'nin ölmeden önce kendisi hakkında *Canlı Tarihler* serisinde yazılan hatıralarıdır. Aynî, bu hatıraları okumuş ve onaylamıştır. Üçüncüsü Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde mevcut olan belgelerdir. Dördüncüsü gazetelerde ya da Mehmed Ali Aynî ile temasta bulunan kişilerin hatıralarında yer alan bilgilerdir.

Mehmed Ali Aynî'nin hayatını konu alan bazı makale, eser ve tezler mevcuttur. Bunlar; Ali Kemali Aksüt'ün “Kalemi Sayesinde Yaşamak: Profesör Mehmed Ali Aynî” adlı eseri, Mücellidoğlu Ali Çankaya'nın “Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)”nın içinde bir başlığı, TDV İslam Ansiklopedisi'nde bulunan İsmail Arar'ın “Ayni, Mehmet Ali (1869-1945)” başlıklı yazısı, “İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İhtimaiyat Mecmuası)”nın 32. sayısında Mehmed Ali Aynî ile alakalı yazılar, “Canlı Tarihler” serisinin 2 ve 4. sayısında yer alan “Mehmet Ali Aynî Hatıraları”, bu seriden müteşekkil olan İsmail Dervişoğlu'nun hazırladığı “Hatıralar, Mehmed Ali Aynî” adlı bir çalışması, Harun Özkan'ın “Mehmet Ali Ayni Hayatı-Eserleri ve Tasavufî Görüşleri” adlı tezi'dir. Bunların yanında Mehmed Ali Aynî'nin siyasî, edebî gibi yönlerini incelemiş olan çalışmalarda mevcuttur. Bu çalışma için arşiv belgeleri, salnameler, hatıralar, gazeteler, internet arşivleri kullanılmıştır.

Tezde Arşiv belgelerinin kullanımında Miladi tarih tercih edilmiş, Hicri ve Rumi tarihler Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Klavuzu ile çevrilmiştir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mehmed Ali Aynî'nin aile eğitimi ve ilk memuriyet görevleri ele alınmıştır. İkinci bölümde mektupçuluk ve mutasarrıflıkları, üçüncü bölümde yaptığı valilikler ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur. Dördüncü bölüm, “Mehmed Ali Aynî'nin Son Görevleri ve Yaptığı İşler, Vefatı ve Kişiliği, Eş ve Çocukları, Eserleri” başlığı ile Trabzon Valiliğinden azli sonrasında İstanbul'daki yaşamı ve eserleri hakkında bilgi vermektedir.

Bu çalışma boyunca beni her daim destekleyen tüm aileme, arkadaşlarıma ve eşim Fatih Şakir KÖMÜRCÜ'ye, tecrübelerinden ve bilgilerinden yararlandığım, tezin her aşamasında bana yardımcı olan danışmanım Sayın Doç. Dr. Ahmet KÖKSAL'a minnettarım. Fakülte hocalarımdan Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a, Dr. Öğr. Üyesi Miraç Tosun'a ve tezimi okuyarak değerli eleştiri ve tavsiyelerini paylaşan jüri üyeleri Prof. Dr. Sezai BALCI ve Doç. Dr. Ahmet KARAÇAVUŞ'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1-4

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEHMED ALİ AYNÎ'NİN AİLE EĞİTİMİ VE İLK MEMURİYET GÖREVLERİ.....	5-18
1.1. Ailesi	5
1.2. Çocukluğu ve Eğitimi	7
1.3. İlk Memuriyet Görevleri	12

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEKTUPÇULUK VE MUTASARRIFLIKLAR.....	19-46
2.1. Kosova Vilayeti Mektupçuluğu: İlk Tecrübe, İlk Başarı	20
2.2. Kastamonu Vilayeti Mektupçuluğu ve Sinop Mutasarrıf Vekâleti	22
2.3. Taiz Mutasarrıflığı	25
2.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Yemen'in Genel Durumu	25
2.3.2. Taiz'e Tayini	27
2.3.3. Taiz'deki Faaliyetleri	28
2.3.4. Kabasis Eşkiyası Sorunu.....	28
2.4. Amare Mutasarrıflığı.....	29
2.4.1. XX. Yüzyıl Başlarında Basra'nın Genel Durumu.....	29
2.4.2. Amare'ye Tayini	30
2.4.3. Amare'deki Faaliyetleri	31
2.4.4. Aşiretler Arasındaki Mücadele	31
2.5. Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığı	33
2.5.1. XX. Yüzyıl Başlarında Karesi'nin Genel Durumu	33

2.5.2. Karesi'ye Tayini.....	34
2.5.3. Karesi'de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler.....	34
2.5.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	35
2.5.5. Çerkez Reşid Meselesi	36
2.5.6. Matbuata Özgürlük	37
2.5.7. Hapishane Mahkûmlarına Özgürlük	37
2.6. Lazkiye Mutasarrıflığı.....	38
2.6.1. XX. Yüzyıl Başlarında Lazkiye'nin Genel Durumu.....	38
2.6.2. Lazkiye'ye Tayin	39
2.6.3. Balya “Amele” Grevi.....	39
2.6.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	41
2.6.5. Lazkiye'de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler	41
2.6.6. Lazkiye'de Asayişin Sağlanması	42
2.6.7. Mebus Seçimi.....	43
2.6.8. Ermeni Vakası – Adana Olayları	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VALİLİKLER	47-69
3.1. Mamûretü'l-Aziz (Elaziz) Vali Vekilliği ve Valiliği	47
3.1.1. XX. Yüzyıl Başlarında Mamûretü'l-Aziz Vilayetinin Genel Durumu	47
3.1.2. Mamûretü'l-Aziz'e Vali Vekili Olarak Tayini ve Yaptıkları	48
3.1.3. Mamûretü'l-Aziz'e Vali Olarak Tayini	50
3.1.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	50
3.1.5. Mamûretü'l-Aziz'de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler	51
3.1.6. Asayişin Sağlanması	53
3.2. Yanya Valiliği	54
3.2.1. XX. Yüzyıl Başlarında Yanya Vilayetinin Genel Durumu.....	54
3.2.2. Yanya'ya Vali Olarak Tayini.....	55
3.2.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	56
3.2.4. Yanya'da Gerçekleştirdiği Düzenlemeler.....	57
3.2.5. Asayişin Sağlanması	59
3.3. Trabzon Valiliği	62
3.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Vilayetinin Genel Durumu.....	62
3.3.2. Trabzon'a Vali Olarak Tayini	63
3.3.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	64
3.3.4. Trabzon'da Gerçekleştirdiği Düzenlemeler	65

3.3.5. Asayişin Sağlanması	66
3.3.6. Trabzon Valiliğinden Azli	68

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SON GÖREVLERİ VE KATILDIĞI KONGRELER, YAPTIĞI İŞLER, AİLE HAYATI, KİŞİLİĞİ, VEFATI VE ESERLERİ.....	70-92
4.1. Son Görevleri, Katıldığı Kongreler ve Türk Tarih Tezi Çalışmaları	71
4.1.1. Son Görevleri.....	71
4.1.2. Katıldığı Kongreler ve Türk Tarih Tezi Çalışmaları.....	73
4.2. Ticari Faaliyetler ve Şirketler.....	75
4.3. Aile Hayatı	77
4.4. Kişiliği ve Vefatı.....	79
4.5. Eserleri	82
4.5.1. Kitapları	82
4.5.2. Makaleleri	90
4.5.3. Konferans ve Bildiriler	92
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	93
KAYNAKÇA	95
EKLER.....	107
ÖZGEÇMİŞ.....	152

ÖZET

Mehmed Ali Aynî, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin ilk yılları gibi üç önemli döneme şahit olmuştur. Cumhuriyetten önce devletin önemli kademelerinde bulunmuş bir devlet adamı iken Cumhuriyetten sonra kendisini ilme ve sınırlı da olsa ticarete vermiş önemli bir sima olarak bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan Mehmed Ali Aynî, devlet kademelerinde görev almaya başlayarak Dedeoğlu Mekteb-i İdadisi Müdürlüğünden Trabzon Valiliğine kadar süren bir süreçten emekli olduktan sonra İstanbul Üniversitesi hocalığı ile ilmî sahada da kendisini göstermiştir. Tüm bu süreç Mehmed Ali Aynî'nin kişiliği, ilmi, doğruluğu ve adaleti gibi meziyetleri ile Giritli Sırrı Paşa gibi birçok kişinin dikkatini çekmiştir.

Tezimiz giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Girişte biyografi yazıcılığından, Osmanlı Devleti'nin XX. yüzyıl taşra teşkilatı ve valilik kurumundan, Osmanlı bürokratik sisteminde yükselme konularından bahsedilmiştir. Birinci bölümde Mehmed Ali Aynî'nin aile, eğitim hayatı ve ilk memuriyetleri ele alınmıştır. Tezin ana kısmını oluşturan ikinci ve üçüncü bölümde ise idari görevleri, son bölümde ise Aynî'nin ailesi, son maarif görevleri, ticari faaliyetleri, vefatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mehmed Ali Aynî, Vali, II. Abdülhamid Dönemi, Cumhuriyet Dönemi, Mutasarrıflık, Maarif Müdürlüğü, Darülfünun

ABSTRACT

Mehmed Ali Aynî witnessed three important periods such as Abdülhamid II, the Constitutional Monarchy and the first years of the Republic. While he was a statesman who held important positions in the state before the Republic, he is the subject of this thesis as an important figure who devoted himself to science and trade after the Republic.

Mehmed Ali Aynî, who graduated from the Mekteb-i Mülkiyye, started to work in the state ranks and showed himself in the scientific field as a lecturer at Darülfünun after retiring from a process that lasted from the Directorate of Dedeâğaç Mekteb-i İdadisi to the Governorship of Trabzon. During this whole process, Mehmed Ali Aynî's personality, science, truthfulness and justice attracted the attention of many people such as Sırrı Pasha of Giritli.

Our thesis consists of an introduction and four main chapters. In the introduction, biography writing, the provincial organisation of the Ottoman Empire in the twentieth century, the institution of the governorship and the promotion in the Ottoman bureaucratic system are mentioned. In the first chapter, Mehmed Ali Aynî's family, educational life and his first civil service are discussed. In the second and third chapters, which constitute the main part of the thesis, his administrative duties, and in the last chapter, information about Aynî's family, his last educational duties, his commercial activities, his death and his works are given.

Keywords: Mehmed Ali Aynî, Governor, Abdülhamid II Period, Republican Period, Mutasarrıflık, Directorate of Education, Darülfünun

KISALTMALAR LİSTESİ

A.DVN.MKL	: Sadaret Divan Mukavelenameler
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemî Evrakı
BCA	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Babıali Evrak Odası
bkz.	: Bakınız
BOA	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi
BOA, HSDHADB	: Hacı Adil Bey Evrakı
C.	: Cilt
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DBTDA	: Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi
Der.	: Derleyen
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî
DH.EUM.EMN.	: Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdare Evrakı
DH.KMS	: Dahiliye Kalem-i Mahsus Evrakı
DH.MB.HPS.	: Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdiriyeti Evrakı
DH.MTV.	: Dahiliye Nezareti Mütenevvîa Evrakı
DH.MUİ.	: Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SAİD.d	: Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri
DH.SN.THR	: Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî
DH.SYS	: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH.TMIK.M	: Dahiliye Nezareti Tesrî' Muamelat ve Islahat Komisyonu
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.H...	: Hariciye Nezareti Hukuk Kısmı Evrakı
HR.İD.	: Hariciye Nezareti İdare Evrakı
HR.TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat Evrakı

HRT.h.	: Haritalar
İ.DH.	: İrade Dahiliye
İ.DUİT.	: İrade Dosya Usulü
İ.MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ.TAL.	: İrade Taltifat
km	: Kilometre
M.	: Miladi
MF.İBT.	: Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi Evrakı
MF.MKT.	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı
ML.EEM.	: Maliye Nezareti Emlak-ı Emriyye Müdüriyeti
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
Nr.	: Numara
ODU	: Ordu Üniversitesi
R.	: Rumî
s.	: Sayfa
SBÜ	: Sağlık Bilimleri Üniversitesi
ŞD.	: Şûrâ-yı Devlet Evrakı
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBAR	: Türklük Bilimi Araştırmaları
vol.	: Volume
Y.PRK.DH.	: Yıldız Perakende Dahiliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MF.	: Yıldız Perakende Maarif Nezareti Maruzatı
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı Evrakı

GİRİŞ

Goethe, bulunduğu “Valmy” muharebesinde gördüğü ahvalden büyük inkılâbın önemini anlayarak şu sözleri sarf etmiştir. “Bu noktadan ve bugünden itibaren tarihi âlemde yeni bir devir başlıyor, ben de orada idim diyebilirsiniz.” Mehmed Ali Aynî, aynı cümleyi 2-11 Temmuz 1932 yılında yapılan Birinci Türk Tarih Kongresi’nde yaptığı konuşmada kullanmıştır.¹ Yaşadığı dönem içerisinde Mehmed Ali Aynî’nin “ben de orada idim” diyebildiği görülmektedir. Bu da göstermektedir ki Tarih, bir zamanlar var olanla ilgili olmuştur.²

“Ben” diyebilmek “bireycilik” vurgusu açısından önemlidir. XIX. yüzyılda Batı’da “bireyciliğin” yükselmesi ile biyografi, edebi tür olarak önem kazanmıştır.³ Osmanlı tarihçiliğinde ise “Batı bireyciliği”nin dışında biyografi tarzı İslam tarihçiliğine göre geç bir dönemde başlamıştır. İslâm tarihçiliğinde “tabakât ve terâcim-i ahvâl” kitaplarının uzun yıllardan beri yazıldığı bilinmektedir.⁴ Daha sonra toplumun her alanında önde gelen şahsiyetlerin biyografileri yazılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde ise XVI. yüzyılda İran’ın etkisiyle şair, ulema ve meşayihin biyografileri toplanılarak tezkireler oluşturulmuştur.⁵ Biyografi türünde iki sorun görülmektedir: İlki büyük şahsiyetlerin konu olarak seçilmesi, ikincisi ise biyografi türünün daha çok erkek egemen olmasıdır. Yazılan biyografi eserlerinin de bu doğrultuda oluşturulduğu görülmektedir.

“Tebaa”dan “vatandaşlığa”e geçiş aşaması sürecine şahit olan Mehmed Ali Aynî, gerek idari hayatı, gerekse maarif hayatı boyunca İlber Ortaylı’nın bahsettiği “Tanzimat adamı” profiline uymaktadır.⁶ Tanzimat okullarında yetişmiş, “mektepli”ler içerisinde bulunmuş, batı tarzı eğitim almış, Fransızca öğrenmiş ve bu dil üzerinden kitap, dergi gibi kaynaklar aracılığıyla Batı’yı takip etmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Arapça ve Farsça üzerinden geleneği de muhafaza etmeye çalıştığı görülmüştür. Tanzimat sürecinin doğurduğu okul açma faaliyetlerine⁷ idari hayatı boyunca kendisi de katkı sağlamış, birçok bölgede erkek ve kız mektepleri olmak üzere okullar açtırmıştır.

¹ Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 613.

² Cemal Kafadar, Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken, 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s. 14.

³ Ali Akyıldız, “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Osmanlı Araştırmaları, C. 50, S. 50, Yıl 2017, s. 221.

⁴ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 3, 1999, s. 83.

⁵ Emecen, a.g.m., s. 84.

⁶ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 261.

⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 285.

Ortaylı'ya göre bu dönem entelektüellerinin bir diğer özelliği *ansiklopedisyen* olma istekleridir.⁸ Mehmed Ali Aynî'nin Trabzon'a tayin edildiğini duyan Trabzon Lisesinde Edebiyat öğretmenliği yapan İbrahim Alâaddin (Gövsâ) (1889-1949) Aynî'yi Süleyman Nazif'ten sormuş, aldığı cevap ise şu olmuştur: “Artık Trabzon'a giderken kitap, kâmus, ansiklopedi filan götürmenize lüzum yoktur. Vâliye mürâcaat edebilirsiniz. O, vâli değil, kütüphânedir.”⁹ Bu anekdot ve ilmî çalışmalarındaki konu aralığı Mehmed Ali Aynî'nin Ortaylı'nın bahsettiği profile uyduğunu göstermektedir.

Mehmed Ali Aynî, Mekteb-i Mülkiye eğitiminden sonra ömrünün bir kısmını maarif memuriyetlerinde, bir kısmını Osmanlı Devleti'nin taşra memuriyetlerinde, bir kısmını ise ilmî faaliyetlerde bulunarak geçirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Dönemi'nden itibaren iş bölümüne önem verilerek mektepler derecelendirilmiştir. 1869 yılında Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın neşretmiş olduğu Maarif Nizamnamesi ile mektepler; “köylerde ve mahallerde sıbyan, beş yüz evli kasabalarda rüşdiye, bin evli kasabalarda idadiye ve vilayet merkezlerinde Sultaniye, bunların üstünde de Darülfünun” olmak üzere sınıflandırılmıştır.¹⁰ Bu derecelendirme Fransız sisteminden örnek alınmıştır. Sıbyan ve rüşdiye mektepleri dört yıl, idadi mektepler üç yıl, sultani mektepler; kısm-i âdi ve kısm-i âli olmak üzere üçer yıl şeklinde düzenlenmiştir.¹¹ Bu nizamnamenin uygulanması pek başarılı olamamıştır. 1872 yılında bazı değişikliklere uğrayarak I. Meşrutiyet'in ilanına kadar devam etmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte eğitim ve öğretim işleri devletin görevleri arasına girmiştir. Birinci Meclis-i Mebusan'ın açılışında yapılan nutukta yapılması düşünülen ıslahatların ve memleketin her alanda ilerlemesinin ancak “ulûm ve maârif kuvvetiyle” olacağı üzerinde ısrarla durulmuştur.¹²

Islahat çalışmaları 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) nedeniyle ertelenmiştir. Ancak savaşın yatışması üzerine maarif teşkilatı merkez ve vilayet teşkilatı olarak şu şekilde düzenlenmiştir. Merkez teşkilatında Maarif Nezareti, nazır, mektupçu, muhasebeci; Maarif-i Umumiye Meclisi, birinci reis, ikinci reis, 14 aza, bir başkatip, bir ikinci katip; katipler, mektubî muavini, mektubî mümeyyiz-i evveli, mektubî mümeyyiz-i sanisi, evrak müdürü, muhasebe muavini, meclis kalemi mümeyyizi, fihrist katibi, muhasebe mümeyyizi; Matbaa-ı Âmire idaresi, müdür, ruznâmecî; diğer memurlar ise iki müfettiş, kütüphaneler müfettişi, tamirat müdürü, litografya ustası şeklindedir.¹³ 1879 yılında Maarif Nezareti, modern bir kuruluş haline getirilerek muhasebe dairesi hariç beş

⁸ A.g.e., s. 295.

⁹ Ali Kemali Aksüt, **Kalemi Sayesinde Yaşamak Profesör Mehmed Ali Aynî –Hayatı ve Eserleri-**, Haz. Ahmet Yasin Çomoğlu, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2021, s. 274.

¹⁰ Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C. 1-2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 425.

¹¹ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 24.

¹² Kodaman, a.g.e., s. 28

¹³ A.g.e., s. 29.

daireye bölünmüş, her bir daire Meclis-i Maarif üyelerinden birinin sorumluluğuna verilmiştir. Mekâtib-i Aliye dairesi, Mekâtib-i Rüşdiye dairesi, Mekâtib-i Sıbyaniye dairesi, Telif ve Tercüme dairesi, Matbaalar dairesi olmak üzere beş daire şeklinde müdürlükler düzenlenmiştir. Bunun dışında nazır, müsteşar, kâtip ve memurlar, diğer memurlar ve meclis-i maarif, müzeler ve rasathane bölümlerine ayrılmıştır. Bu yıldan sonra da Maarif Nezaretinin değişikliklere uğradığı görülmektedir.¹⁴ 1879 yılında Maarif merkezi teşkilatında yapılan değişikliklerden sonra vilayet maarif idarelerinin teşkili de söz konusu olmuş ve kısa sürede uygulamaya geçilmiştir. Çünkü vilayetlerde maarifin başarıya ulaşması ancak idarî teşkilatın olmasıyla mümkün olabilirdi. Tanzimat Dönemi'nde vilayetlerde maarif alanında başarı elde edilememesinin sebebi idarî teşkilatın oluşturulamamasıdır. Vilayet Maarif İdarelerinin kadroları ise şu şekildedir: Maarif müdürü, maarif katibi, muhasebeci ve sandık emini. Bu kadrolarda zaman içerisinde artmıştır. mübeyyiz, mukayyit, müze memuru, mütercim, müfettiş gibi kadrolar da eklenmiştir.¹⁵

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlayan mülkî yapıyı düzenleme çalışmaları Sultan Abdülaziz Dönemi'nde de devam etmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile mülkî idare düzeni kurumsal temellere bağlanmaya çalışılmıştır.¹⁶ Vilayet Nizamnamesi, ilk olarak bağımsızlık yolunda isyanlar başlayan Tuna Vilayetinde uygulanmaya başlanmıştır. Burada hem adil bir yönetim kurmak hem de halkı devlete bağlamak amaçlanmıştır.¹⁷ Nizamnameye göre vilayet yönetiminde vali, defterdar, mektupçu, umur-ı hariciyye, umur-ı nafia, umur-ı ziraiye ve ticariye memurları görev yapacaklardır. Nizamname ile eyalet adı vilayete dönüştürülmüştür. Vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar köylere taksim edilmiş yönetimleri liva kaymakamı, kaza müdürü ve köy muhtarı şeklinde oluşturulmuştur. Vilayetlerin yönetimi valiye, sancakların yönetimi ise mutasarrıfa bırakılmıştır. 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra 1867 ve 1871 yıllarında da düzenlemeler yapılmıştır. 1871 düzenlemesi ise kaza ile karye arasında yeni bir birim olarak nahiye oluşturulmuştur. Kazayı kaymakam, nahiye müdür, karyeyi ise muhtar idare etmiştir.¹⁸ 1871 düzenlemesi ile valinin görevleri mülkî işler, maliye işleri, maarif işleri ve nafia hususundaki görevleri, zabıta işleri, ceza ve hukuk işleri şeklinde beş başlıkta toplanmıştır. Mutasarrıflar ise valilere ait olan görevlerin bir benzerini liva yönetiminde sağlamaktır. Bu konuda valilerle ortak sorumluluğa sahip oldukları söylenebilir.¹⁹

¹⁴ A.g.e., s. 30-36.

¹⁵ A.g.e., s. 39, 41.

¹⁶ Nizam Önen ve Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 155, 159.

¹⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurum (TTK) Yayınları, C. 7, Ankara 1995, s. 155.

¹⁸ Abdülhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2008, s. 27, 31.

¹⁹ Önen ve Reyhan, **a.g.e.**, s. 198, 204.

Mehmed Ali Aynî ile ilgili ikinci el çalışmalar ilk olarak Mücellidoğlu Ali ankaya tarafından yazılan *Son Asır Türk Târihinin nemli Olayları ile Birlikde Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı eserde küçük bir başlıkta yer almaktadır. Akabinde Nezih H. Neyzi'nin yazmış olduğu *Kızıltoprak Hatıraları*'nda da birkaç sayfalık bilgi olarak bulunmaktadır. Aynî hakkında yazılan ilk tez Harun zkan'ın *Mehmet Ali Ayni Hayatı-Eserleri ve Tasavufi Görüşleri* adlı tezidir. Müstakil eser olarak ise İrfan Grkař'ın *Mehmet Ali Ayni'nin Darülfunun Felsefe Tarihi zerine Bir İnceleme* adlı eseri ilk çalışmalardan sayılabilir. Makale olarak ise ilk alışma Uğur Akbulut'un "Balya-Karaaydın Maden Grevi ve Mehmet Ali (Ayni) Bey'in Müfettişliği (1908)" adlı makalesi, sonrasında Zeliha Kapukaya'nın "Mehmet Ali Ayni'nin Edebî alışmaları" adlı makalesi önemlidir. İkinci tez alışması, Hale Yalman'ın *Bir Türk Düşünürü Olarak Mehmet Ali Ayni'de Ahlak Meselesi* adlı tezi mevcuttur. Birkaç sayfalık bilgi olarak Hilmi Ziya lken'in *Türkiye'de ađdař Düşünce Tarihi* adlı eseri ve TDV İslam Ansiklopedisinde M. Naci Ecer'in "Ayni (Mehmed Ali)" başlıklı yazıları da bulunmaktadır. Neziha Toksöz'n *Mehmet Ali Ayni'nin (1869-1945) Siyaset Felsefesi* adlı tezi de müstakil çalışmalar arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEHMED ALİ AYNÎ'NİN AİLE EĞİTİMİ VE İLK MEMURİYET GÖREVLERİ

Bu bölüm, Mehmed Ali Aynî'nin Serfice'de doğumu, ailesi, çocukluğu, eğitimi ve muallim muavinliği ile başlayıp Maarif Nezareti İstatistik Kalemi Başkâtipliği görevi ile son bulacaktır. Bu süreçte Mehmed Ali Aynî'nin Edirne İdadisi Muavinliği, Dedeoğlu İdadisi Müdürlüğü, Halep Sultanisi Müdürlüğü ve Diyarbakır Maarif Müdürlüğü görevleri de alt başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu başlık yazılırken faydalanılan kaynaklar olarak başta Mehmed Ali Aynî'nin kendisinin okuyup tasdik ettiği hatıraları, kendi çağdaşlarının geride bıraktığı hatıraları ve Sicill-i Ahval defterleri gibi ana kaynakların yanında farklı literatür eserleridir.

1.1. Ailesi

Doğum tarihi çeşitli kaynaklarda H. 1284²⁰ ve 1286²¹ olarak kaydedilmiştir. Miladi tarih olarak 1869 yılına tekabül etmektedir. Doğum yeri ise günümüzde Batı Makedonya'da Kozani bölgesinin bir kasabası Servia²² yani Serfice'dir.

1393 yılında II. Murad tarafından ele geçirilen Serfice²³ Manastır vilayetinin Manastır sancağına bağlı bir kaza iken²⁴ 1881 yılından sonra Serfice sancağına²⁵ bağlı bir kaza olarak XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Osmanlı Devleti elinde kalmıştır. Balkan Savaşları sonucunda Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a katılması sonucunda elden çıkmıştır.²⁶ XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunanistan'ın kuzeyini gezen William Martin Leake, Serfice hakkında coğrafi açıdan bazı bilgiler vermiştir. Serfice Leake'in tarifine göre Vistritza boğazından başlayan ve Tırhala'nın kuzeyinde

²⁰ "M. A. Aynî'nin hüviyet varakası", Mehmet Ali Aynî, *Ulusçuluk (Milliyetçilik)*, Der. Nezih H. Neyzi, İstanbul, 1997.

²¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri* (BOA, DH.SAİD.d.), 55/213, s. 213, (29 Zi'l-Hicce 1286/1 Nisan 1870).

²² Servia ayrıca Serblia olarak da bilinmektedir. Bkz. *Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 1882; Servia olarak ayrıca bkz. Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye*, Matbaa-ı Ebu'z-ziya, Konstantiniyye, 1304, s. 88.

²³ Aksüt, *a.g.e.*, s. 21; *Oxford Dictionary of Byzantium* da I. Bayezid zamanında şehrin ele geçirildiği kaydedilmiştir. Bkz. *Oxford Dictionary of Byzantium*, s. 188; Mehmed Tevfik ise II. Murad zamanında Osmanlı hâkimiyetine geçtiğini söylemektedir. Bkz. Mehmed Tevfik, *Manastır Vilayetinin Tarihçesi*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır, 1909, s. 99.

²⁴ *Salnâme-i Vilayet-i Manastır*, 1292/1875, s. 49, 63.

²⁵ *Salnâme-i Vilayet-i Manastır*, 1305/1888, s. 181; Ayrıca bkz. İlkay Erken, "Müstakil Serfice Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 44, Yıl 2020, Denizli, s. 208.

²⁶ Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 41, 2008, s. 110.

bulunan Khassia dağlarında sona eren sırttaki bir açıklığın kuzey tarafında yer almaktadır.²⁷ Tam olarak Manastır'ın 140 km güneydoğusunda, İncekarasu nehrinin yakınında bulunmakta²⁸; Güneyinde Elassona (Alasonya), kuzeyinde Kozani, doğusunda da Katherine (Katrin) bulunmaktadır.²⁹

Serfice'nin güzel ve latif tanımı şu cümle olabilir: “(...) Makedonya'nın belki en müstesnâ yerinde bir kasabacık vardır ki kudret elinin o havâlide işlediği en güzel, en nefis tabiat levhalarının tecelligâhıdır: Serfice.”³⁰

Siyasi olarak bakıldığında Makedonya coğrafyasının XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren, 3 Şubat 1830 yılında bağımsızlığı ilan edilen Yunanistan'ın hayalî “Megali İdea” sınırları³¹ doğrultusunda Osmanlı Devleti aleyhinde ilerleme halinde olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybetmesi sonucunda yapılan antlaşmalarla Osmanlı Devleti'ne Yunanistan'a toprak vermesi kabul ettirilmiştir. Bu şekilde Yunanistan 24 Mayıs 1881 yılında Teselya, Lariso ve Narda'yı almıştır.³² XIX. yüzyılın sonunda Teselya'da Serfice, Kuzana Kayalar bölgesinde yaklaşık 40.000 Müslüman nüfus bulunmaktadır.³³ 1875 yılında bölgede Hristiyan nüfus fazla görünmektedir. Serfice bağlamında örnek verecek olursak, 1390 haneyi kapsayan 5500 civarında bir nüfusa sahiptir. Bu nüfus Kıptî, Hristiyan ve Müslümanlardan oluşmaktadır.³⁴

²⁷ William Martin Leake, **Travels in Northern Greece**, Vol. 3, London, 1835, s. 330, Mehmed Tevfik ise coğrafi konum olarak İnce karasu nehrinin kenarından bina olmuş bir şehir diye bahsetmektedir. Bkz. Tevfik, **a.g.e.**, s. 99.

²⁸ Ali Cevad, **Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati**, C. 1-3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1313, s. 433.

²⁹ BOA, **HRT.h.**, 1820.

³⁰ Aksüt, **a.g.e.**, s. 21.

³¹ Filiki Eteryi kurulurken “Büyük Yunanistan” fikri için hayalî bir program oluşturmuştur. Buna göre Büyük Yunanistan'ın sınırları; Ege adaları, Oniki Ada, Girit Adası, Kıbrıs, İmroz ve Bozca Ada, Batı Trakya ve Selanik civarı son olarak İstanbul'dan oluşmaktadır. Bkz. Kalelioğlu, **a.g.m.**, s. 108-109.

³² Özlem Daş Tekin, **Osmanlı Basınında Osmanlı-Yunanistan Harbi (1897)**, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2022, s. 58.

³³ Tekin, **a.g.t.**, s. 75.

³⁴ 1875 yılı Serfice Kaza'sında 107 Kıptî, 4465 Hristiyan, 1033 Müslüman bulunmaktadır. Bkz. **Salnâme-i Vilayet-i Manastır**, 1292/1875, s.98.

Serfice’de bulunan Müslüman/Türk nüfus arasında kendilerinin Konya’dan geldikleri hakkında bir anlatı mevcuttur.³⁵ Nitekim Mehmed Ali Aynî’nin ailesi de Konyarlar/Kongarlar olarak bilinmektedir.³⁶

Mehmed Ali Aynî’nin babası eski bir sipahi ailesine mensup Necib Efendi³⁷, annesi Serfice’nin eski ailelerinden Zâim Celâleddin Efendi’nin kızı Refika Hanım’dır.³⁸ Aynî, Necib Efendi ve Refika hanımın ilk oğlu olarak dünyaya gelmiştir. İlk adı Ali Rıza’dır. Ancak daha sonra Mülkiye Mektebinde okuduğu yıllarda isim benzerliğinden dolayı ismi Mehmed Ali olarak değiştirilmiştir. Aynî lakabı ailesinden gelmektedir ve Mehmed Ali Bey bunu ileride soyadı olarak nüfusa kaydettirecektir.³⁹ Mehmed Ali Aynî’den başka küçük yaşta vefat eden Câvide, sonrasında da Fâtîma⁴⁰ ve Hasan Tahsin⁴¹ dünyaya gelmiştir.

1.2. Çocukluğu ve Eğitimi

Mehmed Ali Aynî ilk eğitimine evinde yani aile ortamında başlamıştır. Aile terbiyesine ek olarak Alasonyalı Müderris Ali Efendi’nin Aynî üzerinde manevi bir etkisinin olduğu söylenebilir.⁴² Aile eğitiminden sonra altı-yedi yaşlarına geldiğinde Serfice’de, Taşlık mahallesinde bulunan Sıbyan mektebinde⁴³ eğitime başlamıştır.⁴⁴ Burada bir sene kadar devam ettikten sonra daha önce bahsi geçen Yunan İsyanının Serfice’yi de etkilemesi üzerine Necib Efendi Selanik’e göç etmeye karar vermiştir. Bu şekilde Sıbyan Mektebinden ayrılan Aynî, Selanik’te bir mektebe verilmiştir. Buraya da yedi ay kadar devam ettikten sonra Necib Efendi tekrar Serfice’ye dönme kararı almıştır. Ancak

³⁵ Konyarlar; yörükler ve Evlad-ı Fatihan ile karıştırılmaktadır. Ancak bakıldığında II. Murad ve özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde Karaman, Konya ve Ankara civarından Türk gruplarının buralara yerleştirildiği görülmektedir. Söylem olarak da bu anlatı ağızdan ağıza devam ettirilmiştir. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, **Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, İstanbul, 1957, s. 11-12.

³⁶ Nezih H. Neyzi, **Osmanlılıktan Cumhuriyete Kızıltoprak Anıları**, İstanbul, 1985, s. 114; Mehmet Ali Aynî, **Hatıralar**, Yeditepe Yayınevi, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul 2009, s. VII.

³⁷ Necip Efendi’nin babası Ali Rıza, dedesi Mustafa’dır. Bkz. Aynî, **Hatıralar**, s. 442.

³⁸ Zâim, zeâmet sahibi anlamına gelmektedir.

³⁹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 26-27.

⁴⁰ Fatma da Mustafa Mutlu adlı kişiyle evlenmiş ve bu birliktelikten beş çocuk dünyaya gelmiştir. Bkz. Neyzi, **Osmanlılıktan**, s. 442.; Aynî, **Hatıralar**, s. 442.

⁴¹ Hasan Tahsin, 1876 (H. 1293) senesinde Serfice’de dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini Şemsülmekatip’de, yükseköğrenimini Mülkiye Mektebinde yapmıştır. 1894 (H.1312) yılında buradan mezun olmuş, 1906 (H. 1324) yılında Darülfünun Hukuk Fakültesi İlmî Malî ve kavanini Maliye Müderrisi olarak göreve başlamıştır. 1920 (H. 1339) yılında evlenmiştir. Nevin, Berin ve Nesrin adında üç dünyaya gelmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA), **180.9.0.0**, 87/423/2, (24 Mayıs 1933): “Muhtasar İlm-i Hâl”, “İlm-i Mali”, “Ondokuzuncu Asır Bidayetinden Zamanımıza Kadar Türk Bütçesi ve Maliye Sistemi”, “Borsa Rehberi”, “İlmî Mali ve Maliye Kanunları” eserlerinden bazılarıdır. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Avcı, “**Mülkiyelilerin ‘Baba’sı: Aynî’de Hasan Tahsin (1876-1962)**”, Anasay, Sayı: 23, Yıl: 7, 2023, s. 171-199.

⁴² Aksüt, **a.g.e.**, s. 27.

⁴³ 1868 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile Sıbyan Mektepleri zorunlu hale getirilmiştir. Erkek çocuklarda 6 ile 10 yaş, kız çocuklarında 7 ile 11 yaş arası zorunludur. Bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s. 63.

⁴⁴ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213; Aksüt, **a.g.e.**, s. 28.

Yunan eşkıyası sebebiyle Serfice'ye geçemeyip bir müddet kiraladıkları bir evde ikamet etmişlerdir. Yol güvenliği sağlanınca Serfice'ye dönmüşlerdir. Aile muhtemeldir ki burada uzun süre kalamamış ve tekrar Selanik üzerinden İstanbul'a göç etmiştir.⁴⁵ Ancak bu bilgi sadece Ali Kemali Aksüt'ün eserinde bulunmaktadır. Mehmed Ali Aynî'nin torunu İsmail Arar tarafından İslam Ansiklopedisi'nde yazılan *Ayni, Mehmet Ali (1869-1945)* başlıklı maddede bu bilgi yer almamaktadır. Arar, Selanik'ten Serfice'ye dönüşü zikretmeden doğrudan İstanbul'a göç etmiş olduklarından bahsetmektedir.⁴⁶

Necib Efendi İstanbul'a geldikten sonra ailesini burada bırakıp 1877 (H. 1294)⁴⁷ yılında kardeşi Şerif Efendi'nin yanına San'a'ya gitmiştir. O sıralarda Yemen valisi Müşir Mustafa Asım Paşa'dır.⁴⁸ Ticaretle uğraşmak isteyen Necib Efendi'yi kendisinden habersiz mal müdürü tayin etmek istemiş ancak Necib Efendi bu teklifi kabul etmek istemese de Paşa'yı gücendirmek istememiştir. Son tahlilde Necib Efendi'nin San'a'da yapılacak binalar için inşaat malzemesi ticareti yapması kararlaştırılmıştır. Böylece malzemeleri temin için İstanbul'a gelen Necib Efendi ailesini de iyi şartlara sahip olduğunu düşündüğü Yemen'e götürme kararı almıştır.⁴⁹

Necib Efendi 1877 yılında San'a'ya gitmeden önce Mehmed Ali Aynî'yi İstanbul'da Çiçekpazarı Rüşdiyesine vermiştir. Yaklaşık bir yıl kadar burada öğrenim gördükten sonra ailesiyle birlikte tahminen 1877 yılında⁵⁰ San'a'ya gitmiştir. O dönemde Yemen'e bağlı Ta'iz, San'a ve Abha bölgelerinde II. Abdülhamid dönemi askeri rüşdiyeler tesis edilmişti. Mehmed Ali Aynî de San'a Askeri Rüşdiye mektebine verilmiştir. Aynî burada hususi olarak adını hatırlayamadığı bir askeri hastanede başhekim olan binbaşından Fransızca dersi almıştır. Aldığı bu dersi Müşir Asım Paşa'dan sonra Vali olan Ferik İsmâil Hakkı Paşa'nın⁵¹ karşısında San'a Askeri Rüşdiye mektebinin mükâfat töreninde gösterme imkânı bulmuştur. San'a'da bir müddet kaldıktan sonra Necib Efendi

⁴⁵ Aksüt, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁶ İsmail Arar, "Ayni, Mehmet Ali (1869-1945)", *Türk Diyanet Vakfı (TDV) İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 273.

⁴⁷ Bu tarih Ali Kemali Aksüt'ün eserinde 1876 (H. 1293) olarak verilmektedir. Mehmed Ali Aynî'nin gittiği okullar ve buralarda kalma süresi dikkate alındığında en uygun tarih 1877 (H. 1294)'dir.

⁴⁸ Yemen Vilayeti'nin 16. Valisi. Bkz. Murat Öntuğ-Leyla Aksu Kılıç, "Osmanlı'nın Güney Siyasetinde-Yemen'de Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Valileri (1850-1876)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nr, 68, 2021, s. 412.

⁴⁹ Aksüt, *a.g.e.*, s. 24.

⁵⁰ Ali Kemali Aksüt de Yemen'e gitme tarihi olarak H. 1294 (1877)'ü vermektedir. Ancak Mehmed Ali Aynî, İsmail Dervişoğlu tarafından hazırlanan hatıralarında San'a şehrine gideceği zaman için "On yaşında idim" demektedir. Bkz. Aynî, *Hatıralar*, s. 1; Bu ibare hatalı olmalıdır. Çünkü Mehmed Ali Aynî'nin Mekteb-i Mülkiye'ye giriş tarihi dikkate alındığında ve yukarıda ismi geçen rüşdiyelerde San'a Askeri Rüşdiye Mektebi hariç birer yıl okuduğu düşünülürse Yemen'e gitme tarihi olarak 1877 doğru olmalıdır.

⁵¹ Yemen Hamidiye Askerî Teşkilâtının kurucusu olan Ferik İsmail Hakkı Paşa, 1879-1882 yılları arasında Yemen Valiliği yapmıştır. Bkz. Yasemin Barlak, "İsmail Hakkı Paşa'nın Valiliği Döneminde Yemen'de Hamidiye Askerî Teşkilâtının Kuruluşu", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, 2020, s. 351.

bilinmeyen bir sebepten ötürü San'a'ya ortağını bırakarak İstanbul'a dönme kararı almıştır.⁵² 1879 (H. 1296) senesinde tüm aile İstanbul'a dönmüştür.

Mehmed Ali Aynî, İstanbul'da 1875 yılında açılan Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesine⁵³ verilmiştir. Ancak son sınıfa geldiğinde bilinmeyen bir sebepten Gülhane Mekteb-i Askeri Rüşdiyesinde⁵⁴ eğitimine devam etmiştir.⁵⁵ Aynî, 1882 (H. 1299) yılında buradan yüksek derece ile mezun olmuştur.⁵⁶ Buraya kadar bakıldığında Mülkiye Mektebine geçene kadar Ali Kemali Aksüt ve kendi hatıraları esas alınarak ilk yıllarında okuduğu okullar olarak Serfiçe'de Sıbyan mektebi, Selanik'te bulunan ibtidai mektep, İstanbul'da Çiçekpazarı Rüşdiyesi, San'a'da San'a Rüşdiyesi, tekrar İstanbul'da Soğukçeşme Mekteb-i Askerî Rüşdiyesi ve Gülhane Mekteb-i Askerî Rüşdiyesi görülmektedir. Ancak Sicill-i Ahval Defterlerine bakıldığında bu okullardan sadece Serfice Sıbyan Mektebi ve Gülhane Mekteb-i Askeri Rüşdiyesi zikredilmiştir.

Mehmed Ali Aynî 1882 (H. 1299) yılında Gülhane Mektebi Askeri Rüşdiyesinden mezun olduktan sonra tahminen 1883-84 (H. 1300) yılında Mekteb-i Mülkiye-i Şahnenin İdadî sınıfına başlamıştır.⁵⁷ Gülhane Mektebi Askeri Rüşdiyesinden arkadaşı olan Ali Kemal (1867-1922) ve Ahmed Reşid (Rey) (1870-1955) ile buraya leylî yani yatılı olarak başlamıştır. Okulun yatılı olmasına 1880 yılında bir irade ile karar verilse de uygulamaya geçilmesi Mehmed Ali Aynî'nin kayıt yılında gerçekleşmiştir.⁵⁸ Mekteb-i Mülkiyenin ilk üç senesi idadî, son iki senesi âli sınıflardır.⁵⁹ Yani 1877-78 (H. 1294) yılında Mekteb-i Mülkiyede toplamda beş yıl öğrenim görülmektedir.⁶⁰ Ancak 1891 yılında yapılan bir değişiklikle idadî ve âli sınıflara birer yıl daha

⁵² Aksüt, **a.g.e.**, s. 25.

⁵³ Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi aynı zamanda Posta ve Telgraf Nezaretini de içerisinde barındırmaktadır. Bu okulda Fransızca, Hüsn-i Hat, Coğrafya, Arapça, Farsça, Osmanlıca, İmla, Riyaziye ve Jimnastik dersleri okutulmaktadır. Bkz. Özge Kurşun Tükenmez, "II. Abdülhamid Döneminde Modern Askeri Eğitim Sistemi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 22, S. 86, 2003, s. 460.

⁵⁴ Gülhane Askeri Rüşdiyesi 1875 yılında Asakir-i Hassa-yı Şahane zabitanı için hastane olarak kurulmuş olan bir binada tesis edilmiştir. 1891 yılında eğitim ve öğretim yılının dört sene olduğu görülmektedir. Fransızca, Osmanlıca, İmla, Hüsn-i Hat, Resim dersleri okutulmuştur. 1896-97 yıllarına kadar eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettirmiş ve sonrasında da Tıbbiye'ye nakledilmiştir. Bkz. Özge Kurşun Tükenmez, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Modern Askeri Eğitim Sistemi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 22, S. 86, 2003, s. 459; Gülhane Rüşdiyesi muhtemelen 30 Aralık 1898 yılında Gülhane Seririyat Hastanesi olarak açılan hastanenin alanına dâhil edilmiştir. Bkz. <https://gulhaneeah.saglik.gov.tr/TR-114856/hastane-tarihcesi.html>, "SBÜ Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tarihçesi", (06.12.2023).

⁵⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁶ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁵⁷ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213; Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikde Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, C. 3, Mars Matbası, Ankara, 1968-1969, s. 295.

⁵⁸ Ali Akyıldız, "Mektebi-i Mülkiyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, C. 2, Ankara, 2019, s. 239.

⁵⁹ Ahmet Reşit Bey, **Canlı Tarih; Gördüklerim-Yaptıklarım (1839-1922)**, S. 23, 1945, s. 40.

⁶⁰BOA, **MF.MKT**, 48/114 (28 Rebî'ü'l-Âhîr 1294/12 Mayıs 1877).

eklenerek eğitim öğretim yılı yedi yıla çıkarılmıştır.⁶¹ İdadî ve âli sınıflar, 1900 yılına kadar birlikte devam ettirilmiştir.⁶²

Ahmed Reşid Bey hatıralarında Mekteb-i Mülkiye için “memleketimizde siyasî fikirlerin ilk ilim tohumlarını ekmiş olan mübarek bir müessesedir.”⁶³ demektedir. O sıralarda mektebin müdürü Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)’dir. Bunun yanı sıra Mekteb-i Mülkiyedeki bazı hocaları; Mecelle için Kırımlı Abüssettar Efendi (?-1887), Tarih-i Umumi için Mizancı Murad Bey (?-1917), Hukuk-ı Ticaret ve Hukuk-ı Düvel için Ali Şahbaz Efendi (?-1898), Edebiyat için Recâizâde Mahmud Ekrem Bey (1847-1914), Usul-i Maliye için Portakal Mikail Paşa (1842- 1897), iktisat için Sakızlı Ohannes Efendi (1830-1912),⁶⁴ Coğrafya için Abdurrahman Şeref Bey’dir.⁶⁵

Burada ismini sıklıkla duyacağımız daha öncede zikredilen arkadaşları Ali Kemal ve Ahmed Reşid ile çokça vakit geçirmişlerdir. Birlikte Gülşen Mecmuası’nı çıkarmışlar, ‘Encümen-i Hamîdî’ adını verdikleri bir cemiyet teşkil etmişlerdir.⁶⁶ Ali Kemal, hatıralarında bu cemiyetin teşkilinde bir vakit Avrupa’ya gittiğinden gördüklerinin etkisi olduğundan bahsetmektedir. Cenevre’deki talebe cemiyetlerinin bir örneğini kurmak istedikleri görülmektedir. Haftada bir kere toplandıkları bu cemiyette ilmi münakaşalarda bulunmuşlardır. Ali Kemal bu cemiyet için “Bu içtimaların, bu münakaşaların hitabetçe, kitabetçe her hususça terakkiyâtımıza büyük hizmeti oluyordu” demektedir.⁶⁷ Ancak bu cemiyet Mehmed Ali Aynî’ni anlattığına göre yedi veya sekiz hafta, Ali Kemal’in anlattığına göre sadece dört hafta toplanabilmiştir.⁶⁸ Hem Ali Kemal, Mehmed Ali Aynî hem de Ahmed Reşid Bey hatıralarında bu cemiyetten bahsedip başlarından geçen bir olayı hatıralarında nakletmişlerdir: Ali Kemal’in Süleymaniye’deki konağında cemiyet üyeleri toplandığı vakit, Serhafiye Kadri Bey⁶⁹ başta olmak üzere polisler tarafından toplanıp önce Beşiktaş karakoluna götürülmüş ve tek tek sorguya çekilmişlerdir. Öğrenciler daha sonra Gümüşsuyu Kışlası’na, oradan Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesine götürülmüşlerdir. Burada her birine yaptıkları ilmi faaliyetler için yirmişer mecdiye ihsanda bulunmuşlardır.⁷⁰ Son olarak da Maarif Nâzırı Münif Paşa’nın konağına

⁶¹ Togay Seçkin Birbudak, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Mekteb-i Mülkiyede Bir Islahat Girişimi: Mehmed Hikmet Bey’in Layihası”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 16, 2019, s. 593.

⁶² Akyıldız, “Mektebi-i Mülkiyye”, s. 239.

⁶³ Ahmet Reşit Bey, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁴ Aksüt, *a.g.e.*, s. 29; Ahmet Reşit Bey, *a.g.e.*, s. 41, 43.

⁶⁵ Ali Kemal, *Ömrüm*, Haz. M. Kayahan Özgül, 2. Baskı, Ankara, 2016, s. 41.

⁶⁶ Aynî, *Hatıralar*, s. 3-4; Aksüt, *a.g.e.*, s. 31.

⁶⁷ Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 148.

⁶⁸ Aynî, *Hatıralar*, s. 4; Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 146.

⁶⁹ Ali Kemal ise zabitanın başındaki kişinin Ahmed Celâleddin Paşa olduğunu söylemektedir. Bkz. Ali Kemal, *a.g.e.*, s. 150.

⁷⁰ Mehmed Ali Aynî bu para ile bir kütüphane aldığından bahsetmektedir. Bkz. Aynî, *Hatıralar*, s. 4.

götürölüp kendilerine nasihatte bulunulduktan sonra Mekteb-i Mülkiyeye geri getirilmişlerdir. Kendilerine altı gün izinsizlik cezası verilmiştir.⁷¹

Hareketli geçen okul sıralarında Mehmed Ali Aynî'nin başarılı bir öğrenci olduğu görölmektedir. Hatta Ali Kemal, Mehmed Ali Aynî'nin ezberde çok iyi olduğunu söylemektedir. Aynî, dersler konusunda zorlanan arkadaşlarına bilhassa iyi olduğu konularda yardım etmiştir.⁷² Mekteb-i Mülkiyede görölen derslerden bazıları şunlardır: Edebiyat-ı Osmaniye, Tarih-i Umumi, Hendese, Fransızca, Cebr, Müsellesat, Hikmet-i Tabiat, Kimya-ı Uzvi, Coğrafya-ı Osmanî vb. Bu derslerde Aynî'nin okul derecesi merak edildiğinde Fransızcayı daha önceden öğrenmeye başlamış olmasına rağmen derece yapmadığı görölmektedir. Okul numarası 32⁷³ olan Mehmed Ali Aynî, Devlet Arşivlerinde bulunan Mekteb-i Mülkiyenin mükâfat cetveline göre üçüncü yılın birinci şubesinden mezun olmuştur. Derece yaptığı derslerdeki sıralaması şu şekildedir: edebiyat-ı osmaniyede dördüncü, tarih-i umumide ikinci, hendesede dördüncü, cebrde üçüncü, müsellesatda dördüncü, hikmet-i tabiatda ise birinci olmuştur. Bu cetvelde birinci olanların yanında 'zikri cemil' ifadesi kullanılmıştır.⁷⁴ Bu suretle Mekteb-i Mülkiyeden Süleyman Nazif (1870-1927), Ali Kemal, Ahmed Reşid gibi şahısları tanıyarak⁷⁵ 1886 (H. 1304) yılında takriben 18 yaşında mezun olduktan sonra kendilerinden daha öncekilere yapılan gibi herhangi bir memuriyete yerleştirilmeyi beklemiştir. Nitekim 1294 Mekteb-i Mülkiye Nizamnamesine göre Mekteb-i Mülkiyeden mezun olan öğrencilerin kaza kaymakamlıklarına, valiliklere, sefaretlere, nezaret müsteşarlıklarına, Şura-yı Devlet mülazımlığı üyeliğine, nezaret meclisleri baş kitabetleri ve onların azalık ve reisliklerine vb. memuriyetlere yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Bunların yanı sıra mezunları eğitim kurumlarında muallimlik ve müdürlük yaptıkları da görölmektedir. Ancak Mehmed Ali Aynî, arkadaşlarıyla mezun olduğu zaman kendi ifadesiyle 'Tahsisat kalmadı!' bahanesiyle kendilerine para verilmediği ve işsiz kaldıklarını söylemektedir.⁷⁷ Bu sıralarda sonuncu sınıfta Abdurrahman Şeref beyin okuttuğu Nazarî ve Amelî İstatistik dersinin Fransızca baskılarını Türkçeye çevirerek literatüre kazandırmıştır. Nazarî ve Amelî İstatistikin yanı sıra Hukuk-ı Düvel-i Bahrî ve Diploması adlı bir eseri de tercüme etmiştir.⁷⁸ Bu ilk çevirisi II. Abdülhamid Dönemi'nin kitap basımı hususunda fikir sahibi olmasını göstermesi açısından önemli olmakla birlikte⁷⁹ II. Abdülhamid

⁷¹ A.g.e., s. 4-5; Ali Kemal, a.g.e., s. 149-154; Ahmet Reşit Bey, a.g.e., s. 43-44.

⁷² Ali Kemal, a.g.e., s. 52.

⁷³ BOA, Y.PRK.MF, 1/47, (16 Zi'l-kâde 1303/16 Ağustos 1886); Ali Kemal, a.g.e., s. 52.

⁷⁴ BOA, Y.PRK.MF., 1/47.

⁷⁵ M. Naci Ecer, "Aynî (Mehmed Ali)", TDV İstanbul Ansiklopedisi, C. 3, s. 1619.

⁷⁶ BOA, İ.DUİT, 115/53, (4 Safer 1294/ 18 Şubat 1877).

⁷⁷ Aynî, Hatıralar, s. 5.

⁷⁸ BOA, DH.SAİD.d., 55/213, s. 213.

⁷⁹ Eserin basılması hakkında verilen Ruhsatnâmede çizilen yerlerin çıkarılması şartı ile eserin basımında herhangi bir beis bulunmadığı yazılmaktadır. Bkz. Aksüt, a.g.e., s. 41; İkinci eseri de Devlet Arşivlerinde Mekteb-i Mülkiye'den mezun

döneminde aralıklarla sadrazam olan Mehmed Said Paşa (1838-1914) ile bağlantı kurması açısından da önemli olmuştur.⁸⁰

1.3. İlk Memuriyet Görevleri

Mekteb-i Mülkiyeden mezuniyetinin akabinde kendisine görev verilmesi açısından önce Sadrazam Kamil Paşa'ya gitmiş oradan istediği gibi bir netice çıkmayınca Münif Paşa'nın yanına gitmiştir. Münif Paşa kendisini sınava tabi tutmuş, bu şekilde Mehmed Ali Aynî'yi yanına muavin olarak almıştır.⁸¹ Bu sayede Aynî'nin ilk memuriyeti Tarih-i Umumî Muallim Muavinliği görevi olmuştur.⁸²

II. Abdülhamid döneminde eğitim ve öğretim faaliyetlerine çokça önem verildiği ve bu bağlamda birçok ibtidai ve idadî okullar açıldığı bilinmektedir. Gerçekten de II. Abdülhamid dönemi modern eğitimin yerleştiği, eğitimin öneminin anlaşıldığı, bu minvalde eğitime maddi açıdan destek verildiği; mektep açma, buralara öğretmen yetiştirme, öğrenciler için kaynak oluşturma gibi eğitim alanındaki faaliyetlerin ayırım yapılmadan ülkenin her yerinde gerçekleştirildiği bir dönemdir.⁸³ Denilebilir ki maarif köylere kadar yayılmıştır. Aynî'nin maarif alanındaki görevlerinde yeni açılan okullara tayini gibi II. Abdülhamid döneminin getirilerine uygun görevlendirme yaşadığı söylenebilir.

Bu bilinçle Mehmed Ali Aynî, Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı zamanına denk gelen bu süreçte, Münif Paşa'dan tekrar bir ricada bulunarak kendisinin Edirne İdadisi Muavinliği ile görevlendirilmesini istemiştir. O sıralarda Edirne'de 42 ibtidai, 14 rüşdiye ve II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar 6 idadî bulunduğu görülmektedir.⁸⁴ Netice olarak 20 yaşında olan Mehmed Ali Aynî, H. 1306 (1888/89) ve H. 1307 (1889/90) yılları arasında görev yapmak üzere Edirne Vilayeti Mektep İdadisi Tarih-i Umumî ve İlmi Servet-i Milel muallimlikleri için Edirne İdadisi Muavinliği görevine getirilmiştir.⁸⁵ Burada ona ek olarak Lisan-ı Osmanî dersi de verilmiştir. Bu dersin içeriğinde Sarf, Nahiv, Belâgat, Usûl-i Şiir ve İnşâ, İlm-i Aruz bulunmaktaydı. Aksüt, özellikle İlm-i Aruzun bulunmasının Aynî'yi bu derslere vakıf olmadığı için zor duruma soktuğunu kaydetmiştir.⁸⁶

olduktan sonra çevrilmiş olarak görölse de Aksüt, Dedeâğaç memuriyeti sırasında çevirdiğini söylemektedir. Bkz. **A.g.e.**, s. 47.

⁸⁰ Aynî, **Hatıralar**, s. 14.

⁸¹ **A.g.e.**, s. 8-10.

⁸² BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁸³ Kodaman, **a.g.e.**, s. XIII.

⁸⁴ **A.g.e.**, s. 87, 103, 128.

⁸⁵ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁸⁶ Aksüt, **a.g.e.**, s. 43.

Edirne'deki bu görevi Mehmed Ali Aynî'nin ailesinden ilk ciddi ayrılığı olmuştur. Babası Necib Efendi ticaretle meşgul olurken, yardımcılarında birini Aynî için Edirne'ye göndermiştir. Ancak bu kişi Aynî'nin Edirne'ye alıştığını düşünüp geri geldikten hemen sonra Mehmed Ali Aynî de İstanbul'a dönmüştür. Ancak babasının ihtarı üzerine tekrar Edirne'ye dönerek derslerine devam etmiştir.⁸⁷

Mehmed Ali Aynî'nin memuriyeti sırasında Dedeağaç, Edirne Vilayetine bağlı sancak merkezidir. Edirne, Gümülcine ve Gelibolu arasında bir bölgedir. Nüfusu bir miktar Ermeni, Musevi, Bulgar, Müslüman, Rum ve Kıbtî milletlerinden oluşmaktadır.⁸⁸ Ancak 1877-78 Osmanlı –Rus savaşı ile birlikte buradaki halk hem Rusya'nın hem de Bulgar komitacılarının baskısına maruz kalmıştır. 1885 yılına gelindiğinde Bulgaristan, Doğu Rumeli Vilayetini ilhak edince Dedeağaç stratejik açıdan önem kazanmıştır. II. Abdülhamid'in Selanik-Dedeağaç demiryolu hattının inşası, liman inşası, kışla ve telgrafhane inşası vb. faaliyetleriyle bu önem görülmektedir.⁸⁹ Eğitim olarak bakıldığında 1906 yılına kadar üç rüşdiye açılmış ve 1889 yılında ise bir gündüz idadisi açılmıştır.⁹⁰

Mehmed Ali Aynî, 1889 yılında Dedeağaç'da bir İdadi açılması üzerine Edirne'deki görevini bir yıl ifa ettikten sonra Maarif Nezaretince H. 1307 (1889) yılında Dedeağaç Mekteb-i İdadisi Müdürlüğüne tayin edilmiştir.⁹¹ Deniz kenarında jandarma dairesinde daha önceden misafirler için kullanılan bir oda Aynî'ye verilmiştir. Edirne'den sonra Dedeağaç, Mehmed Ali Aynî'ye sağlık açısından çok faydalı olmuştur. Özellikle Dedeağaç Mutasarrıfı Bahaeddin Bey'in kendisine yaptırdığı Fransızca çeviriler de gelişimine katkı sağlamıştır.

Mehmed Ali Aynî, bu görevi sırasında Gümülcine'ye gönderilen matematik alanında uzman bir arkadaşına tarih ve coğrafya muallimliği verilmesi üzerine nezarete, ihtisas meselesi 'ihtisasa hürmet' hakkında layihalar yazmış, derslerin gruplara ayrılması ve hocaların ilgi alanlarına göre dersler almasını talep etmiştir. Ayrıca her hocanın verdiği derse ait bir kitap hazırlaması ve üç sene içinde bu eseri Nezarete yollamasını da teklif etmiştir.⁹² Buradan Aynî'nin Edirne'de yaşadığı, uzmanı olmadığı bir dersi vermeye zorlanması hadisesinden dolayı bunu tecrübe ederek müdür olduğu vakit çözülmesi için çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Müdürlük görevinin yanı sıra Aynî,

⁸⁷ A.g.e., s. 44-45.

⁸⁸ Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm**, C. 3, İstanbul, 1308, s. 261.

⁸⁹ Harun Halil, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Dedeağaç", **Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1, S. 2, 2018, s. 103-108.

⁹⁰ Kodaman, **a.g.e.**, s. 103,125.

⁹¹ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁹² Aynî, **Hatıralar**, s. 17.

Fransızca, Tarih-i Umumi muallimliği ve Hikmet-i Tabiat muallimliği vekâleti görevlerinde de bulunmuştur.⁹³

Mehmed Ali Aynî, Dedeâğaç'ta kendi tabiriyle 'boş vakit'lerini çeviri yapmaya ayırarak daha önce de bahsi geçen "Hukuk-ı Düvel-i Bahrî" adlı eseri ilk ders yılı içerisinde bitirmiştir.⁹⁴ Kitabın nüshaları Bahriye Nazırı Bozcaadalı Hasan Paşa'ya gönderilmiştir. Üzerinden bir yıl geçmesini müteakip Aynî, tatil için İstanbul'a geldiğinde Hasan Paşa'yı ziyaret ederek kitabın akıbetini öğrenmiştir. Meğer kitap Mâbeyn-i Hümâyun Başkitâbetine takdim edilmiş ve basılması II. Abdülhamid'den rica edilmişse de herhangi bir sonuç elde edilememiştir.⁹⁵ Ancak Mehmed Ali Aynî, Diyarbakır Maarif Müdürü iken Hasan Paşa tarafından kendisine kitap için üçüncü rütbeden Mecidi Nişanı verilmiştir.⁹⁶

H. 1310 (1892) yılının Muharrem ayında Halep Vilayeti Mekteb-i İdadî Müdürlüğüne tayin edilmiştir.⁹⁷ 1898 yılına kadar Halep Vilayetinde sadece bir tane Mekteb-i İdadî olduğu görülmektedir.⁹⁸ 1885 yılında kurulması kararlaştırılan Mekteb-i İdadî ilk etapta gündüz eğitim vermiş, sonradan yani 1892 yılında yatılıya çevrilmiştir.⁹⁹ Mehmed Ali Aynî, yanına aldığı 3-4 kişilik maiyetiyle birlikte Halep'e gitmiştir.¹⁰⁰ Müdürlük görevinin yanında aynı mektepte iki kere Fransızca muallimliği, inşa, hesap ilmi, cebr, tarih ve malumat-ı fenniyye muallimliklerinde bulunmuştur.¹⁰¹ Önem verdiği derslerden birisi de inşa yani kaleme alma veya düzyazıdır. Bu bağlamda Türkçe eğitimine önem verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰² Ayrıca vermiş olduğu derslerden Malumat-ı Fenniyyeyi vilayet matbaasında bastırarak öğrencileri kitap eksikliğinden de kurtarmıştır. Bu şekilde peyderpey Halep İdadisinin de gelişimini sağlamıştır.¹⁰³

O sıralarda Halep Vilayeti Maarif Müdürü, Tosun Paşazade Tevfik Bey (1860-1909)'dir. Aynî'den birkaç yıl önce Halep'e gönderilen Ali Kemal, hatıratında bu Maarif Müdürünün çok

⁹³ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁹⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 48; Aynî, **Hatıralar**, s. 17.

⁹⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 49.

⁹⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 19; BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

⁹⁷ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213; 1885 yılında yapılması kararlaştırılan bu okul Osman Paşa Vakfı arsasının Maarif tarafından kiralınması üzerine inşa edilmiştir. Bkz. Büşra Elçiçeği-Ali Yılmaz, "Maârif Sâlnâmelerine Göre Halep İdadisinde Eğitim (1898-1904)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 23, S. 1, 2021, s. 55.

⁹⁸ Emel Demir Görür, "Maârif ve Vilayet Sâlnâmelerine Göre Halep Vilayetinde Eğitim Öğretim Kurumları", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 9, S. 44, 2016, s. 426.

⁹⁹ Elçiçeği-Yılmaz, **a.g.m.**, s. 55-56.

¹⁰⁰ Aksüt, **a.g.e.**, s. 50.

¹⁰¹ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

¹⁰² Harun Özkan, **Mehmet Ali Ayni Hayatı-Eserleri ve Tasavufi Görüşleri**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1995, s. 26.

¹⁰³ Aksüt, **a.g.e.**, s. 54.

“işgüzar” olduğunu, maiyeti ile zor geçinen biri olduğunu ancak geçindiği az sayıdaki kişilerden birinin de Mehmed Ali Aynî olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bunun sebeplerinden biri Aynî’nin liyakat ve fazilet sahibi olmasıdır.¹⁰⁴ Diğer sebep de Ali Kemali Aksüt’e göre Tosun Paşazade Tevfik Bey ne kadar “haşin” ise Mehmed Ali Aynî’nin o nispette “mülayim” olmasındandır.¹⁰⁵

Mehmed Ali Aynî’ye Halep’te dil bildiği için Posta ve Telgraf İdaresine gelen kitapların incelenmesi görevi de verilmiştir. Merkezde eğer yasaklı bir kitap varsa taşrada basılmasının engellenmesi için de bilgilendirilen yerlerden biri bu Posta ve Telgraf idareleridir.¹⁰⁶ Mehmed Ali Aynî, Halep’e gelmeden önce basınla alakalı katı bir sansür uygulaması yoktu. Denetim işi Maarif Nezaretinde 1880 kurulan bir sansür birimine aitti. Bu birimdeki denetçiler “...hükümetin pozisyonunun zayıflatacak herhangi bir şey yazılmaması” konusunda sorumluları uyarmakla mükelleftiler. 1890 yılından sonra sansür daha kısıtlayıcı bir hal aldı. Sansür uygulamasıyla Dâhiliye Nezareti görevlendirildi ancak kitap basımına izin verme yetkisi yine Maarif Nezaretinin bünyesinde kaldı.¹⁰⁷ Ön sansürün¹⁰⁸ kontrolü için ayrıca Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuş bunun yanında Maarif Nezaretinde 1897 yılında Tetkik-i Müllefât Komisyonu görevlendirilmiştir.¹⁰⁹

Mehmed Ali Aynî kitapların incelenmesi görevini ifa ederken Paris’te basılmış ve daha çok Irak, İran, Suriye ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan Yezidiye inancına¹¹⁰ mensup topluluklara ait bir kitaba rastlamıştır. Bu kitap bu bölgedeki yerel halk hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamıştır.¹¹¹

Diyarbakır Vilayeti Maarif Müdürü Giritli Hasan Tahsin Bey’in¹¹² ruhsal problemi dolayısıyla görevini bırakması üzerine Diyarbakır Valisi Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)¹¹³ tarafından Maarif

¹⁰⁴ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 189, 219.

¹⁰⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁰⁶ Çağrı Çalışkan, **II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)**, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Programı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, 2019, s. 58-59.

¹⁰⁷ Ahmet Emin Yalman, **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913**, 2. Basım, Çev. Birgen Keşoğlu, Haz. Serkan Yazıcı-Fikrettin Yavuz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 64.

¹⁰⁸ İzin aldıktan sonra basma koşulu; 1888 yılında matbaaların bütün bastıklarına bu koşul getirilmiştir bkz. Orhan Koloğlu, **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, 2023, s. 63.

¹⁰⁹ Orhan Koloğlu, **a.g.e.**, s. 63.

¹¹⁰ Ahmet Taşgın, “Yezidiye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul, 2013, s. 525.

¹¹¹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 53.

¹¹² Muhtemelen H. 1310 yılında Diyarbakır Maarif Müdürü olan Necib Bey’in azledilmesi üzerine Maarif Müdürü olmuştur bkz. BOA, **MF.MKT**, 162/45, (18 Şaban 1310/7 Mart 1893).

¹¹³ Ali Kemali Aksüt’ün eserinde Giritli Sırrı Paşa için şu ifadeler geçmektedir: “ Bu tarihte vali, Giritli Sırrı paşa idi ki, bütün o mâniâları kıran, her türlü dâiye ve dâhiyeleri susturan ve ortadan kaldıran yüksek meziyetlerde kendini büyük, küçük herkese sevdirmiş, sözü ve kalemiyle de vatanın her tarafında tebci-lâta mazhar olmuştu.” Bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 64-65; Giritli Sırrı Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Köksal, **Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)**, Serander Yayınları, Trabzon, 2018.

Nezareti'ne yazılan yazı üzerine Mehmed Ali Aynî, Diyarbakır'ın yeni Maarif Müdürü olarak 1892 (H.1310) yılının Ramazan ayında görevlendirilmiştir.¹¹⁴ II. Abdülhamid Dönemi'nde Diyarbakır Vilayetinde 247 erkek, 2 kız ibtidai Mektebi; 18 rüşdiye; 2 idadî bulunmaktadır.¹¹⁵

Mehmed Ali Aynî, Diyarbakır Maarif Müdürlüğünün yanı sıra Diyarbakır Mektep İdadisi Tarih-i Umumi Muallimliği görevini de ifa etmiştir.¹¹⁶ Diyarbakır'da bulunduğu ilk zamanlarında Vali Giritli Sırrı Paşa ile bazı sıkıntılar yaşamıştır. Bunlardan ilki Fransız konsolosun Giritli Sırrı Paşa'ya, Aynî'nin "müthiş bir farmason"¹¹⁷ olduğunu söylemesidir. Mehmed Ali Aynî, bunun sebebini hiçbir zaman öğrenememiştir. Ancak Fransız konsolosun bu hareketi Aynî, daha göreve gelmeden Sırrı Paşa'nın gözüne girmesine engel olmak amacını taşıyor olabilir. Sırrı Paşa ile yaşadığı ikinci sıkıntı ise Sırrı Paşa'nın Bitlisli bir hocayı Diyarbakır İdadisine Riyaziye hocası olarak tayin etmesidir. Bu hocanın modern eğitime karşı duruşu önce öğrencilerin dikkatini çekmiş ve akabinde de mektep ve Maarif Müdürü tarafından buradaki memuriyetine son verilmiştir. Bu durum da ikilinin arasını bozmuştur. Ancak Mehmed Ali Aynî'nin yazdığı bir manzume ile ilişkiler yumuşamış, tam olarak düzelmesi ise Aynî'nin Alexander Muhammed Webb (1846-1916)¹¹⁸ adında bir gazeteciye Sırrı Paşa'nın eseri olan Nûru'l-Hüdâ'yı göndermesi ile gerçekleşmiştir.¹¹⁹ Bu durum sonraki bölümlerde anlatılacak olan Aynî'nin evlilik hayatı için bir başlangıç aşaması teşkil edecektir.

Mehmed Ali Aynî, Diyarbakır'da Vali Sırrı Paşa tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirmiştir. Bunlardan biri Diyarbakır'da yayılan koleranın önüne geçilmesidir. Bunun için önce hastalığın nereden ortaya çıktığı bulunup çözüme yoluna gidilmiştir. Giritli Sırrı Paşa, lağım sularından bağ, bahçe ve bostanların sulanmasını engellemiştir. Ancak bu yeterli değildir. Bu akarların Dicle Nehri'ne aktarılması gerekmektedir. Bunun için Sırrı Paşa, içinde Mehmed Ali Aynî'nin de bulunduğu bir komisyon tertip ederek bu sorunun çözülmesini sağlamıştır.¹²⁰

¹¹⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 54-55; BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

¹¹⁵ Kodaman, **a.g.e.**, s. 89,95,128.

¹¹⁶ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 213.

¹¹⁷ Farmason, mason demektir. Mason kelimesi ise Fransızca "duvar ustası" anlamındaki maçon'dan gelir. Masonluğun son iki yüzyıllık geçmişi genel olarak bilinmekle beraber daha öncesine ait tarihi sırlar, efsaneler ve mitlerle kaplıdır. Modern masonluğun temeli, Ortaçağ İngilteresi'nde duvarcı ve katedral inşaatçısı meslek birliklerinin (loca) gelişmesine dayanmaktadır. Bkz. Azmi Özcan, "Masonluk", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 28, Ankara, 2003, s. 95.

¹¹⁸ Alexander Russel Webb, Amerikalı Müslüman gazetecidir. 1946 yılında New York'da doğdu. Müslüman olduktan sonra Muhammed adını alarak Amerika'ya döndü. İslam'ı Amerikan toplumunda tebliğe yönelik fikirler geliştirdi. Bkz. İlhan Ekinci, "Webb, Muhammed Alexander Russell (1846-1916)", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara, 2019, 659-660.

¹¹⁹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 56-58, 67.

¹²⁰ **A.g.e.**, s. 69-70; Köksal, **Giritli Sırrı Paşa...**, s. 245, 247.

II. Adbülhamid Dönemi'nde evkaf-ı münderise gelirlerinin vakıf bütçelerine kaydedilmeden maarife aktarılması istenmişti.¹²¹ Mehmed Ali Aynî de bu hususta 11 Mart, 29 Ağustos ve 11 Eylül 1893 tarihli telgraflarla emirler geldiğini, Vali Sırrı Paşa döneminde çalışmalara başlandığını, bunun için bir komisyon kurulduğunu anlatmaktadır. Ancak Sırrı Paşa'nın Adana'ya tayininden dolayı bu hedef gerçekleştirilememiştir. Aynî, evkaf-ı münderisenin ortada kaldığından şikâyetle bu gelirlerin düzenli bir şekilde alınması halinde yeni mektepler inşa edilebileceği, mevcut mekteplerin de iyi bir şekilde idare edilebileceğinden bahsetmektedir.¹²² Ayrıca gayrimüslim mekteplere ruhsatname verilmesi uygulaması da ilk olarak 1893 yılında Maarif Müdürü Mehmed Ali Aynî zamanında başlamıştır.¹²³

Diyarbakır İdadî Mektebinde muallimlik görevini ifa ederken önem verdiği noktalardan biri de öğrencilerin düşünmelerini desteklemektir. Bu minvalde öğrencilere görevler vermiştir. Bu görevleri ifa eden Ziya (Gökalp), Faik Ali (Ozansoy) gibi önemli entelektüel simaların da Aynî'nin öğrencilerinden olduğunu görmekteyiz. Aynî, Diyarbakır İdadisi Müdürü Hüseyin Celal Efendi ile birlikte gayretlerinden ötürü ödüllendirilmiştir.¹²⁴

H. 1312 (1894) yılı Rebî'ü'l-Âhirinde Aynî'nin İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir.¹²⁵ Mehmed Ali Aynî Diyarbakır Maarif Müdürlüğünden H. 1312 (1894) yılında mezunen üç aylık bir süre için İstanbul'a geldiğinde yerine Belediye Reisi Talat Efendi vekalet etmiştir.¹²⁶ Bu sırada daha sonra detaylı olarak ele alınacak olan evlilik süreci başlamıştır. Kısaca bahsetmek gerekirse, Mehmed Ali Aynî, evlenme niyetini ailesine açmış ve komşuları tarafından mesele Sırrı Paşa'ya ulşamıştır. O da hem ahlaken ve iş düzeni olarak tanıdığı Aynî'yi damat olarak kendisine uygun görmüştür. Böylece Aynî, Sırrı Paşa ve Şair Leyla Saz (1850- 1936) hanımefendinin kızı Feride hanım ile evlenmiştir.¹²⁷

Mehmed Ali Aynî bir daha Diyarbakır'a dönme niyetinde olmadığından yeni bir göreve ihtiyacı vardı. Nitekim bu konuda Sırrı Paşa'dan kendisinin Galatasaray muhasebeciliğine verilmesi hususunda yardım talep etmiştir. Ancak muhasebeciliğin açık olmaması üzerine başka bir çare

¹²¹ 1877 sonlarında valiliklere birer yazı gönderilerek, "meşrutun lehleri münderis olan evkafın hazine-i evkafa irâd kaydından sarf-ı nazarla tamim-i maârif yolunda sarf edilmesi" hususunda gayret göstermeleri emredilmiştir. Bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s. 58.

¹²² BOA, **MF.MKT**, 188/91, (23 Cemâziye'l-Evvel 1311/2 Aralık 1893); Ahmet Köksal, **Maârif Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise**, Ankara, 2019, s. 69.

¹²³ Hatip Yıldız, **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbakır Vilayeti'nde Eğitim (1870-1920)**, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, 2014, s. 275.

¹²⁴ BOA, **MF.MKT**, 181/119, (17 Rebî'ü'l-Evvel 1311/4 Ekim 1893).

¹²⁵ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214.

¹²⁶ BOA, **BEO**, 1085/81319, (8 Şevval 1315/2 Mart 1898); BOA, **MF.MKT**, 228/16, (23 Rebî'ü'l-Evvel 1312/13 Eylül 1895).

¹²⁷ Aksüt, **a.g.e.**, s. 71.

aranmıştır. Bu sırada mekteplerin bir istatistiki tutulmadığından 1892-1893 yılları arasında Maarif-i Umumiye Nezaret-i Mektubî Kaleminde¹²⁸ İstatistik Kalemî Başkâtipliği adıyla bir memuriyet açılması üzerine 1894 (H. 1312) yılında Maarif Nezaret-i Celilesi İstatistik Kalemî Baş Kitabetine tayin olunmuştur.¹²⁹ Burada istatistik ilminin kurallarına göre cetveller bastırıp vilayetlere göndertmiştir. Bu görevi yerine getirirken yaşadığı bir sorun da mektep adedini bildirme hususunda gerçeğin dışına çıkmak istememesidir. Bu durum kendisinin bir istida ile herhangi bir mektupçuluğa tayin istemesine yol açmıştır.¹³⁰ Nezih H. Neyzi, *Kızıltoprak Anıları*’nda burada istenileni yapmaması üzerine sürgünlere maruz kaldığını Taiz de dâhil memuriyetlerine bu tavrından dolayı sürgün edildiğini yazmaktadır.¹³¹ Mehmed Ali Aynî burada da diğer birkaç memuriyetinde olduğu gibi eser ortaya koymak amacıyla çeviri faaliyetinde bulunmuş ve Ernest Lavisse’den *Küçük Tarih-i Umumi* adıyla bir risaleyi Türkçe’ye kazandırmıştır.¹³²

¹²⁸ Ömer Duman, **1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti’nde Eğitim**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2019, s. 27.

¹²⁹ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214.

¹³⁰ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214; Aksüt, **a.g.e.**, 77-79.

¹³¹ Nezih H. Neyzi, **Kızıltoprak Anıları**, Peva Yayınları, İstanbul, 1985, s. 69.

¹³² Aksüt, **a.g.e.**, s. 79.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MEKTUPÇULUK VE MUTASARRIFLIKLAR

İdari hayatına ilk tecrübesi olan Kosova Vilayeti Mektupçuluğu ile başlayan Mehmed Ali Aynî, akabinde Kastamonu Vilayeti Mektupçuluğu ile devam etmiş, en sonda Trabzon Valiliği ile idari hayatı sonlanarak tekrar maarife geçmiştir. Bu süreçte Mehmed Ali Aynî, iki mektupçuluk, beş mutasarrıflık, üç valilik görevinde bulunmuştur. 1898-1913 yılları arasına tekabül eden bu süreçte Osmanlı Devleti'nde çok önemli olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan en önemlileri olarak 31 Mart Vakası ile II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Balkan Savaşları sayılabilir. 31 Mart Vakası, 1909 yılında Balkanlardaki komitacılara karşı Jön Türk komutasında mücadele eden Avcı Taburlarının kışlalarını terk etmesi ve İttihad ve Terakkî tarafından İstanbul'a getirilmeleri ile başlamıştır. Süreç hal fetvasının 27 Nisan'da mecliste kabul edilmesiyle tamamlanmıştır.¹³³ Mehmed Ali Aynî ise bu sırada Lazkiye Mutasarrıflığı görevini ifa etmekteydi.¹³⁴

İkinci önemli olay ise İttihad ve Terakkî'nin iktidarlığı döneminde ortaya çıkan Balkan Savaşları idi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yapılan Berlin Antlaşması Rumeli topraklarının Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasını sağlamış olsa da bu topraklar üzerindeki taksim problemini çözememişti. Balkan Devletleri arasındaki anlaşmazlıkların da bir türlü çözülememesi Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerini engellemiş ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonra İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Bulgar, Sırp, Yunan komitacılarıyla işbirliği yapması ve bu devletler arasındaki kiliseler meselesi gibi bazı anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması üzerine Osmanlı Devleti'ne ait toprakların paylaşılması noktasında önce Karadağ-Bulgaristan, akabinde Karadağ-Sırbistan arasında ittifak antlaşmaları yapılmıştır.¹³⁵ “İhtilafı, kilise, mektep ve mukaddes yerlerde hangi unsurun nüfusu çok ise ona aittir” 3 Temmuz 1910 kanununun o zamana kadar birbirleriyle mücadele eden unsurların birleşerek Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmelerine sebep olduğu görülmektedir.¹³⁶ Mehmed Ali Aynî'ye göre “Kiliseler Kanunu” yanlış bir hareketti.¹³⁷ Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne 3 Ekim 1912 yılında eski Makedonya,

¹³³ Necmettin Alkan, **Sultan II. Abdülhamid Arafta Bir Hünkâr**, Kronik Kitap, İstanbul, 2023, s. 221-233.

¹³⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 235.

¹³⁵ Cevdet Küçük, “Balkan Savaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul 1992, s. 23.

¹³⁶ İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Genişletilmiş 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu (TTK) Yayınları, Ankara, 2014, s. 4.

¹³⁷ Mehmed Ali Aynî, **Milliyetçilik (Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik)**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2011, s. 360.

Arnavutluk, Sırbistan ve Girit'e özerklik verilmesini istemelerine karşılık Osmanlı Devleti'nin ret cevabı üzerine Osmanlı Devleti'ne savaş ilan edildi.¹³⁸ Osmanlı Devleti'nin birliklerinin, orduların başında bulunan komutanların yeterli hazırlık yapmaması, orduyu düzgün seferber edememe, idaredeki yetersizlik vb. sebeplerden ötürü yenilmesi üzerine Makedonya kıtası işgal edildi.¹³⁹ Savaş sonunda Londra'da yapılan iki konferansla birlikte Balkanlar'daki bunalımlar çözülmeye çalışılmıştır.¹⁴⁰ Bu süreçte Mehmed Ali Aynî, Trabzon Valiliği görevini ifa etmekteydi. Yaptığı işlerden biri de seferberlik ilanı üzerine Balkan Harbine 87. Alay'ın gönderilmesini sağlamaktı.¹⁴¹

2.1. Kosova Vilayeti Mektupçuluğu: İlk Tecrübe, İlk Başarı

1864 Vilayet Nizamnamesi'ne¹⁴² göre vilayetlerde Vali başta olmak üzere, Defterdar, Mektupçu, Umur-ı Hariciye Memuru, Umur-ı Nafia Memuru, Umur-ı Ziraiye ve Ticariye Memuru bulunacaktı. Vilayet Nizamnamesi'nin 19, 20 ve 21. maddelerinde mektupçunun görevleri açıklanmakta, buna göre mektupçu yazışmaların tamamından, vilayet matbaasından, onayladığı müsveddelerin imza edilmesinden de sorumluydu. Bunlara ek olarak 1871 Nizamnamesi ile Vilayet İdare Meclisinin yazışmaları da mektupçunun sorumluluğuna verilmiştir. Mektupçular vilayet salnamelerinin hazırlanmasından da sorumlu iken olağanüstü dönemlerde vilayetin her türlü meselesinde görev alabilmekteydi.¹⁴³

Osmanlı idarî sistemindeki bürokratik basamaklarda yükselmeye devam eden Mehmed Ali Aynî, kendisine Şam Maârif Müdürlüğü teklif edildiği dönemde Memduh Paşa tarafından Kosova Vilayeti Mektupçuluğuna önerilmiş ve H. 1315 (1897/98) yılında tayin olunmuştur.¹⁴⁴

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Kuzey Makedonya'da merkezi Piriştine olmak üzere Kosova Vilayeti teşkil edildi. 1877 yılında Piriştine, Pirizren, Üsküp, Niş, Şehirköy, Yenipazar ve Debre olmak üzere yedi sancaktan oluşan vilayette 93 Harbi sonrası Niş ve Şehirköy'ün Osmanlı Devleti sınırları dışında kalması üzerine sancak sayısı beşe düşmüştür. Vilayetin doğusunda Doğu Rumeli ve Bulgaristan, güneyinde Selanik, batısında İşkodra Vilayeti, Karadağ ve Bosna,

¹³⁸ Yaşar Arslanyürek, "Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 7, S.89, 2019, s. 103.

¹³⁹ Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 90-91.

¹⁴⁰ Arslanyürek, a.g.m., s. 103-106.

¹⁴¹ Meşveretçi Naci, **Balkan Harbinde 87. Alay Trabzon Gönüllüleri**, Haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon, 2009, s. 25.

¹⁴² Buna göre Osmanlı Devleti genelinde topraklar vilayet, sancak, kaza ve köy olarak idari birimlere ayrılacaktır. Vilayetlerde yönetici olarak vali ve valinin başkanlığında birçok üyeden oluşan Vilayet Meclisi bulunmuştur. Sancak yerine liva terimi alınıp ve yönetimi ise kaymakam yerine mutasarrıf bırakılmıştır. Kazalarda ise yönetici olarak kaymakam bulunmuştur. Nahiye ise halk tarafından seçilmiş göreve getirilen nahiye müdürlerince yönetilmiştir. Bkz. Musa Çadircı, **Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri**, Der. Tülay Erçoşkun, İmge Kitapevi, Ankara, 2011, s. 178,181.

¹⁴³ Ayhan Pala, "Osmanlı İdaresinde Vilâyet Mektupçuluğu", **Belleten**, C. 84, S. 299, 2020, s. 302-305.

¹⁴⁴ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214; Aksüt, **a.g.e.**, s. 79.

kuzeyinde ise Sırbistan bulunmaktaydı.¹⁴⁵ Sadece bu coğrafi konuma bakarak bile Balkan Savaşları öncesi Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan arasında Kosova Vilayetinin paylaşım yeri olarak görüldüğü anlaşılabılır. Nitekim Mehmed Ali Aynî de Kosova Vilayetine tayin edildiği yılı (1898) Sırpların, Bulgarların ve Yunanlıların Makedonya’da birbirleriyle çarpışmak için hazırlık yaptıkları bir yıl olarak zikretmektedir.¹⁴⁶

Kosova Vilayetinin nüfusu hakkında Şemseddin Sami, henüz her tarafında tahrir yapılmamasına rağmen şu bilgileri vermektedir: Bu dönemde Üsküp Sancağının güneyi Türk ve Bulgarlardan, kuzeyi ise Arnavutlardan; Yenipazar Sancağı Arnavut ve Boşnaklardan; Taşlıca Sancağı Boşnaklardan; Piriştine, İpek ve Pirizren Sancaklarının ise çoğu Arnavutlardan oluşmaktadır.¹⁴⁷

Mehmed Ali Aynî, Kosova’da mektupçuluğun yanı sıra Vali Muavinliği Vekâleti görevini de sürdürmüştür.¹⁴⁸ Bunun yanında Vilayet Matbaası Nâzırlığı görevi ve Meclis-i İdare-i Vilayet Müddeiumumiliği görevi de ona aitti.¹⁴⁹ Ayrıca vali tarafından kendisine verilen görevleri de ifa ettiği görülmektedir. Bu görevler, genel olarak bakılırsa herhangi bir kazada bir sorun çıktığında ya da merkezden doğrulanması istenilen bir hususta kazaya gitmek söz konusu olduğunda ve dahi bununla alakalı rapor tutmak gerektiğinde rapor tutulması, şifreli belgelerin çözümü, herhangi bir yere ya da kişiye mektup yazılması gibi işleri kapsamaktadır.

O sıralarda Kosova Valisi 1894 yılında göreve gelen Hafız Mehmed Paşa (1844-1903)’dır.¹⁵⁰ Bu vali “gözü pek”, eşkıyalara ve komitecilere karşı çok sert biriydi. Bu sebeple de kendisine suikast düzenleyenler de çoktu. Mehmed Ali Aynî, Sofya’da bulunan komiser Niyazi Bey’den vali Mehmed Paşa’ya gelen şifreleri açarak bu suikastlardan haberdar olup Hafız Mehmed Paşa’yı bu minval üzere uyarmıştır.¹⁵¹ Kosova Vilayetinde eşkıyalık hareketi sadece birkaç kazayla sınırlı kalmamıştır. Bu hareketler idareciler tarafından sürekli takip ediliyordu. Bunlardan birkaçına örnek vermek gerekirse Pirizren’de mutasarrıfın istenmemesi üzerine nümayiş çıkmış, Vali Hafız Mehmed Paşa, olayın tahkiki için Mehmed Ali Aynî’yi görevlendirmişti. Aynî, sorunu belediye dairesinde toplanmış ahali ile konuşarak çözmüştür. İkinci bir örnek ise Yakovalı Rıza Bey hadisesidir. Yakovalı Rıza Bey Jandarma Kumandanlığı görevini ifa etmekteydi. İddialara göre işini bırakıp Yakova Sancağı’na

¹⁴⁵ Mucize Ünlü, **Kosova Vilâyeti’nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmış Doktora Tezi, Samsun, 2002, s. 36, 32.

¹⁴⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 21.

¹⁴⁷ Şemseddin Sami, **Kamûsü’l-A’lâm**, C. 5, İstanbul, 1314, s. 3748.

¹⁴⁸ BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214.

¹⁴⁹ Aynî, **Hatıralar**, s. 31.

¹⁵⁰ Ünlü, a.g.t., s. 56.

¹⁵¹ Aynî, **Hatıralar**, s. 21.

dönmüş ve kendi bahçesinde bulunan kuleye adam koyarak kendisinden izinsiz dışarı çıkanların öldürülmesi emrini vermiştir. Bunun üzerine kaza kaymakamı Kâzım Bey, kışladan toplardan birini alarak kuleyi yıkmış, ahalide Rıza Bey'in emlakini yakmıştır. Bu olay II. Abdülhamid'e gidince tahkikat istenmiştir. Padişahın istemiş olduğu bu tahkikatı yapması için Vali Hafız Mehmed Paşa, Mehmed Ali Aynî'yi görevlendirmiştir. Aynî'de yaptığı tahkikatta kaymakam Kâzım Bey'in hiçbir suretle mesul tutulamayacağını arz etmiştir. Rıza Bey, İstanbul'a götürülmüş ve kendisine askerî kaymakamlık rütbesiyle yaverlik verilmiştir. Yakılmış olan emlakının kıymeti de Hazine-i Hassa'dan kendisine verilmiştir. Rıza Bey, İstanbul'da uzun süre kalamamış önce Halep'e sonra da Sinop'a gönderilmiştir.¹⁵²

Mehmed Ali Aynî'nin şahit olduğu vakıyalardan biri de kiliselerin kimlere ait olduğu sorunudur. Kendilerine Sırp, Bulgar ve Rum diyen kesimden bir grup Mehmed Ali Aynî'nin odasına girerek "kiliselerimizin kimlere ait olduğunu tayin edemiyoruz" demişlerdir. Bunun üzerine Aynî, Vali Hafız Mehmed Paşa ile görüşmüş, haftanın belli günlerinde Rumlara, Sırlara ve Bulgarlara kiliseyi sırayla açarak çözüm bulunmuştur. Bu şekilde asayiş temin edilmiştir.¹⁵³

Tahkikat amacıyla gönderildiği birçok yerin, şahit olduğu birçok olayın dışında Vilayet Matbaası Nâzırlığı görevini de ifa ettiğinden Kosova Vilayet Gazetesi de onun nezareti altında çıkarılmıştır. Aynî, burada Bulgar Komitecilerinin hareketleri hakkında birçok yazılar yazmıştır.¹⁵⁴

2.2. Kastamonu Vilayeti Mektupçuluğu ve Sinop Mutasarrıf Vekâleti¹⁵⁵

H. 1317 (1899) yılına kadar Kosova'da kaldıktan sonra kendi isteğiyle aynı yılın Rebî'ü'l-Âhir'inde Kastamonu Mektupçuluğuna tayin edilmiştir. Birkaç ay sonra Sinop mutasarrıf vekâleti görevini de geçici olarak sürdürmüştür.¹⁵⁶ O sıralarda Kastamonu Valisi Mehmed Enis Paşa'dır ve 1906 yılına kadar vali olarak görev yapmıştır.¹⁵⁷

Kastamonu Vilayeti kuzeyde Karadeniz, doğuda Sinop, güneydoğuda Kengırı (Çankırı), batıda Bolu livalarıyla sınırlıdır.¹⁵⁸ 1855/56 yıllarında merkez sancağıyla birlikte Bolu, Viranşehir ve Sinop olmak üzere dört sancaktan oluşan Kastamonu Vilayeti 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yapılan

¹⁵² Aksüt, **a.g.e.**, s. 84, 89-91; Aynî, **Milliyetçilik**, s. 355-358.

¹⁵³ Aynî, **Hatıralar**, s. 24.

¹⁵⁴ **A.g.e.**, s. 31.

¹⁵⁵ Bu iki görev iç içe olması hasebiyle aynı başlık altında ele alınmıştır.

¹⁵⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 33-34; BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/51, s. 51.

¹⁵⁷ Tülay Ercoşkun, "Salnamelere Göre Kastamonu Valiler Listesi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 54, S. 2, 2014, s. 382.

¹⁵⁸ Doktor Kemal, **Kastamonu Vilayeti**, Ankara, 1922 (H. 1338), s. 5.

düzenlemeyle yine dört sancak olarak devam etmiştir. 1888/89 ve 1907/1908 yılları arasında ise Kastamonu Vilayeti merkez sancağı Kastamonu ile birlikte Bolu, Kengiri, Sinop olmak üzere yine dört sancaktan oluşmaktadır. 1895 yılında kaza sayısı 21 olmuş ve bu taksimat 1900 yılına kadar devam etmiştir. Nahiye sayısı ise 27'dir.¹⁵⁹

Nüfus olarak bakıldığında ise vilayetin azınlık durumunun şehrin Türk nüfusuna göre daha az olduğu anlaşılmaktadır. 1898 yılında Kastamonu Vilayeti'nin toplam nüfusu 16.961 kadardır. Bu nüfusun 427'si Ermeni, 1738'i Rum, geri kalanı ise Türk'tür.¹⁶⁰

Mehmed Ali Aynî'nin Kastamonu ve Sinop'ta görev yaptığı sırada tamamladığı işlerinden ilki Kastamonu Vilayet Matbaasının ıslahıdır. Akabinde Sinop'ta bulunduğu sırada hapislananın ıslahı için çalışmıştır. Her vilayet merkezinde olduğu gibi Kastamonu'da da vilayet matbaası bulunmaktadır. Bu matbaa 1868 yılında kurulmuş, müdürlüğüne ise Hüseyin Hüsnü Efendi atanmıştır.¹⁶¹ Matbaa, Sırrı Paşa döneminde ıslah edilmiş 1872 yılında vilayet gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.¹⁶² Kastamonu vilayet matbaasında baş sorumlu olarak vilayet mektupçusu, başyazar, müdür, kâtip vb. olmak üzere on dokuz kişi görev yapmaktadır.¹⁶³ Mehmed Ali Aynî, Kastamonu Mektupçuluğu görevine geldiği sırada mevcut matbaanın yeni bir baskı makinesine ihtiyacı olduğunu görmüş ve işe koyulmuştur. Vilayet gazetesinin abone bedellerinden elde ettiği meblağ ile Profesör Von Düring Paşa (1858- 1944)'nın¹⁶⁴ yardımıyla Almanya'dan modern bir baskı makinesi getirtmiştir. Bu suretle kendi eserlerinin bazılarını da bu matbaada bastırmıştır.¹⁶⁵ Mehmed Ali Aynî'nin, Sinop'ta mutasarrıf vekili iken gerçekleştirdiği işlerden biri de Sinop hapisanesinin düzenlenmesi idi. Yaptığı proje sonunda hapisane bahçesine yirmi yataklı bir hastane inşa ettirmişti.¹⁶⁶ Aynî'nin Kastamonu'da çaba sarfettiği önemli işlerden biri hükümet konağının inşasıdır. Fikrini Vali Enis Paşa'ya söylemiş ve kabul ettirmiştir. Bu şekilde yeni hükümet konağı için gerekli hazırlıkların yapılması Mehmed Ali Aynî'ye bırakılmıştır. Mimar olarak Sırrı Paşa'nın

¹⁵⁹ Gülin Erdem, **Kastamonu, Aydın, Hüdavendigar ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ime 1328h/1910-1)**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 2001, s. 4, 11-12.

¹⁶⁰ Burhan Şahin, **Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu'nun İdarî – Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1992, s. 97-98, 102.

¹⁶¹ Mustafa Eski, "Kent Kültürünün Oluşmasında Basının Görevi: Kastamonu Örneği", **Dört Öge**, Yıl 1, S. 1, 2012, s. 146.

¹⁶² Köksal, **Giritli Sırrı Paşa...**, s. 76.

¹⁶³ Faruk Çoban, **H.1288 (M. 1871) ve H. 1317 (M. 1899) Tarihli Kastamonu Vilayeti Sâlnâmeleri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 473.

¹⁶⁴ Alman Ernst Von Düring Paşa, 1896 yılında Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağında frengi ve cüzam ile mücadele eden ekibin başında bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", **Celal Bayar CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 13, S. 1, 2015, s. 256-274.

¹⁶⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁶⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 37.

oğlu Mimar Vedat (Tek)¹⁶⁷, mühendis olarak da mühendis mektebinden mezun olan Süleyman Efendi işe alınmıştır. Valinin müdahalelerine rağmen hükûmet konağı inşa edildiği belirtilmektedir.¹⁶⁸

Mehmed Ali Aynî, Kastamonu vilayet matbaasında bastırıldığı kitaplarından bazılarının basımında sıkıntılar çıktığını *Tarih-i Edeb-i Âlem*'in daha sonradan toplatıldığını, *Fakir*'in ise neredeyse aynı akıbetle uğramak üzere olduğunu, ancak tetkik sonucu Teftiş ve Muâyene Encümeni'nden bir kişinin farklı yorumlaması üzerine akıbetin değiştiğini kaydetmektedir.¹⁶⁹ *Tarih-i Edeb-i Âlem*'in toplatılmasına yönelik Mehmed Ali Aynî'nin yaşadığı hüznün, hayal kırıklığı ve korku onun Sinop Mutasarrıf Vekâletinde bulunduğu sırada Romanya'ya kaçmayı düşünmesine yol açmıştır. Ancak bu yolun tehlikeli olabileceğini düşünmesi onun Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya müracaat ederek kendisini İstanbul'a aldirtmak istemesine neden olmuştur. Aynî, İstanbul'a geldiğinde kendisi hakkında kötü bir muamele yapılmadığını görerek rahatlamış ve Kastamonu'ya geri dönmeyi talep etmiştir.¹⁷⁰

Kastamonu'da görevli iken Mehmed Ali Aynî, Vali Enis Paşa'nın görevlendirmeleri ile muhtelif tahkikatlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan biri Sinop Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın durumunun tespiti ve Çankırı'da meydana gelen zelzele sonucu halkın şikâyetlerinin incelenmesidir. Sinop Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın Sinop'tan kaldırılarak Ergani Madeni'ne sürülmesi emir olunmuş, ancak emir yerine getirilmemiştir. Emrin icra olunması için ikinci bir irade alındığında Kastamonu Valisi Enis Paşa, olayın tahkikatı için Mehmed Ali Aynî Bey'i Sinop'a göndermiştir. Aynî, Ömer Paşa'yı hasta bir şekilde görünce Dâhiliye Nazırına, Ömer Paşa'nın emri yerine getirmemesinin sebebinin hasta olmasından dolayı olduğuna dair telgraf çekmiştir.¹⁷¹

Çankırı'da zelzele olması ve halkın zelzele sonucu fırınları açtırmayan Çankırı Mutasarrıfı Halepli Hacı Kadri Bey'den şikâyetçi olması sonucu olay Bâb-ı Âli'ye yansımış, Kastamonu Valisi Enis Paşa tarafından olayın tahkik edilmesi için Mehmed Ali Bey, Çankırı'ya gönderilmiştir. Tahkikat sonucu Çankırı mutasarrıfının görevine son verilmiştir.¹⁷² Yaptığı tahkikatlardan biri de Sinop da görev yaparken silah kaçakçılığı yapan bir grupla ilgilidir. Zanlılar hakkında soruşturma yapılmasına rağmen suçlarını devam ettirdikleri görülmüş, kolluk kuvvetlerince yapılan takibat

¹⁶⁷ Giritli Sırrı Paşa ve Şair Leyla Hanım'ın oğlu olarak İstanbul, Beşiktaş'ta H. 1290 (1873) yılında dünyaya gelmiştir. Bir müddet Mekteb-i Sultânî'de tahsil gördükten sonra eğitimine Paris'te devam etmiştir. Fransızca bilmektedir. Bkz. **M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar**, Haz. Afife Batur, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 49.

¹⁶⁸ Aksüt, **a.g.e.**, s. 103-105.

¹⁶⁹ **A.g.e.**, s. 99, 101.

¹⁷⁰ Aynî, **Hatıralar**, s. 34-35.

¹⁷¹ **A.g.e.**, s. 35-36.

¹⁷² **A.g.e.**, s. 38.

sonucu olay açığa çıkmıştır. Zanlılar mahkemece yargılandıktan sonra nakdî cezaya çarptırılmışlardır.¹⁷³

Mehmed Ali Aynî, Kastamonu görevi sırasında zabitanın nezareti altında olmak üzere bir umumhâne açtırılması konusunda yapılan tartışmalarda başlangıçta ısrarlı bir şekilde açılması yönünde fikir beyan etmiştir. Ancak dönemin müftüsü bu fikri şiddetle reddetmiştir. Mehmed Ali Aynî'nin bu kadar ısrarcı olmasının arkasında Kastamonu Vilayeti dâhilinde endemik bir hal almış ve halkın yüzde 70-80'ine bulaşmış olan frengi hastalığının kontrol altına alınmasını sağlamak düşüncesi yatıyor olmalıdır. Nezih H. Neyzi de anılarında hastalığın bu kadar artmasının sebebi olarak ordudan dönen askerlerin, Galata umumhanelerinde bu hastalığa yakalanması ve hastalığı yörelerine taşımasını göstermektedir.¹⁷⁴ Özellikle 93 Harbi'nden sonra artmış olan bu hastalığın durdurulması için doktorlar getirilmiş, raporlar hazırlanmış, sancakların yanı sıra kazalarda da hastaneler inşa ettirilmiş, seyyar sıhhiye heyetleri aracılığıyla vilayetin en ücra köşelerinde dahi halk tedavi ettirilmiştir.¹⁷⁵ Mehmed Ali Aynî, karar lehte çıkmasına rağmen Sinop'ta iken okuduğu bir kitabın etkisinde kalarak umumhanelerin adap ve ahlaka ne kadar ters olduğunu anladıktan sonra Müftü Efendi'ye, verdiği karardan pişman olduğuna dair bir mektup yazıp göndermiştir.¹⁷⁶ Buradan da Aynî'nin karar vermekten çok doğru karar vermiş olmakla ilgilendiği anlaşılmaktadır.

Kastamonu Vilayet Mektupçuluğu görevinden sonra Mehmed Ali Aynî'nin Taiz Mutasarrıflığına tayin edildiği görülmektedir.

2.3. Taiz Mutasarrıflığı

2.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Yemen'in Genel Durumu

Türkülerimize konu olan Yemen için, Ahmet Hamdi Tanpınar “Yemen Türküsü ile ona benzer türküler, Anadolu'nun iç romanını yaparlar.” demekte ve yine “Yemen, Anadolu'nun çektiği acıların bir parçasıdır” ifadesini kullanmaktadır.¹⁷⁷

Coğrafi olarak Yemen kuzeyden Hicaz, güneyden Aden Körfezi, batıdan Kızıldeniz ve doğudan ise Dehna Çölü ile sınırlanmış bir bölgedir. Doğuda Hadramut ve kuzeyde Asir bölgesinin Yemen sınırlarına dâhili noktasında ise tartışma da vardır. Ancak Hadramut, 1872 yılı sonrasında

¹⁷³ BOA, **Y.PRK.UM**, 59/54, (19 Rebî'ü'l-Âhir 1320/26 Temmuz 1902).

¹⁷⁴ Neyzi, **Anılar**, 1985, s. 46.

¹⁷⁵ Şenel, a.g.m., s. 260, 263.

¹⁷⁶ Aksüt, **a.g.e.**, s. 106-107.

¹⁷⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, 52. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2021, s. 53.

Osmanlı Devleti'nin idari sınırlarının dışında kalmaktadır.¹⁷⁸ 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri sonrasında Yemen Valisi Ahmed Muhtar Paşa'nın (1839-1919) gerçekleştirdiği düzenlemeler neticesinde Yemen Vilayeti, idari taksimat olarak bakıldığında San'a, Hudeyde, Taiz ve Asir olmak üzere dört sancaktan, yirmi dört kazaya ayrılmıştır. Taiz Sancağı; Taiz, İbb, Katibe, Aden, Haceriyye ve Muha kazalarından meydana gelmektedir.¹⁷⁹ 1313/1895 Yemen Vilayet Salnâmesinde, vilayet merkez, Taiz ve Hudeyde sancaklarından oluşmaktadır. Bu salnamede Taiz Sancağının İbb, Katibe, Aden, Haceriyye, Muha, Mihail, Rica'e'l-ma', Konfuza, Beni Şıhr, Gamid, Sıbya kazalarını kapsadığı görülmektedir.¹⁸⁰ İdari düzenlemeler çerçevesinde Yemen Vilayetinin kaza ve nahiye sayısında değişiklikler olmuştur.¹⁸¹

Nüfus yapısı olarak Yemen, etnik ve mezhepsel farklılıkların mevcut olduğu bir bölgedir. Çoğu Müslüman olmak üzere, Hindu ve Hristiyan nüfustan oluşmaktadır.¹⁸² Mezhepsel olarak 1902 yılında Taiz Sancağında bulunan nüfusun çoğu amelde Şafi, itikatta Eş'ari'dir. Zeydiler ise daha çok San'a Sancağında yoğunluktadır. Güney sahilleri de amelde Şafi, itikatta Eş'ari'dir. Asir bölgesi halkı, yani dağlık bölgeler amelde Şafi, itikatta ise Vehhabi'dir.¹⁸³

Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti yerel araçlarla müzakere ve işbirliğine dayanmaktadır. Aşiret reisleri ve geleneksel yapı, Osmanlı Devleti'nin halka doğrudan ulaşmasını engellemekteydi. XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, kendi sistemini burada tesis ederek Yemen'i merkezileşmeye dâhil etmek istiyordu.¹⁸⁴ 1890'lı yıllarda jeopolitik mücadelenin alanı Yemen'e kaydı. Bu durum Yemen'de kapsamlı bir reform ihtiyacını doğurmasına karşın Yemen'e müdahale coğrafi açıdan da zordu. Bunun üzerine heyet-i tahkikiye ya da askeri komisyonlar aracılığıyla reformlar yapılmaya çalışılsa da sınırlı kaldı.¹⁸⁵ Bunun yanında Yemen'in sürgün yeri haline getirilmesi, ahlaksız ve hırsız memurların buraya gönderilmesi; vergilerin toplanması, mahkemelerin çalışması gibi idari işlerde adaletin sağlanmaması hoşnutsuzluğu artırmıştır.¹⁸⁶ 1895 yılında Zeydiler toplanarak Yemen'in bazı

¹⁷⁸ Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-A'lâm**, C. 6, İstanbul, 1317, s. 4807.

¹⁷⁹ Yasemin Barlak, **Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2013, s. 40.

¹⁸⁰ **Salnâme-i Vilayet-i Yemen**, San'a/Yemen, 1313/1895, s. 250-298.

¹⁸¹ Barlak, a.g.t., s. 40.

¹⁸² Gizem Yıldırım, **İngiliz Yazılı Basınına Göre Osmanlı Dönemi Yemen Ayaklanması: İmam Yahya İsyanı (1904)**, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray, 2021, s. 16.

¹⁸³ Barlak, a.g.t., s. 49.

¹⁸⁴ Özer Özbozdağlı, "II. Abdülhamit'in Yemen'de Islahat Çabaları (1898-1908)", **XVIII. Türk Tarih Kongresi (Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti)**, C. 3. Ankara, 2018, s. 1328.

¹⁸⁵ Özbozdağlı, a.g.m., s. 1326.

¹⁸⁶ Mithat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)**, C. 6, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 3395.

bölgelerini ele geçirdiler.¹⁸⁷ II. Abdülhamid, yeni bir isyanın patlak vermesi üzerine kapsamlı reformlar yapılması için vali ve bürokratlardan oluşan bir Heyet-i Islahiye gönderdi. Vali ve Heyet-i Islahiyenin en önemli amacı devlet hâkimiyetini sağlamak için kurumların güncellenmesi ve yapılanmasını sağlamaktı.¹⁸⁸ Neticede Hüseyin Hilmi Paşa tarafından asayiş sağlanmış oldu. Genel olarak bakıldığında Yemen siyasetinin askeri operasyon, nasihat ve müzakere çerçevesinden şekillendiği görülmektedir.¹⁸⁹ Asayişin sağlanması, kabilelerin kontrol altına alınması için II. Abdülhamid tarafından Yemen’de 7. Ordu’nun kurulduğu görülmektedir.¹⁹⁰ Bunun yanında isyan dönemlerinde redif taburları da bölgeye gönderilmekteydi. Dağlık arazilerdeki kontrol ise böl ve yönet politikasıyla aşiret reislerini elde ederek ya da cezalandırarak sağlanmaktaydı.¹⁹¹

2.3.2. Taiz’e Tayini

Mehmed Ali Bey, Kastamonu Vilayet Mektupçuluğu görevinde iken Taiz’de kendisinden önce görev yapan Emin Efendi’nin istifası nedeniyle 1903 (H. 1321) yılı Muharrem ayında bu mutasarrıflığa tayin olunduğunu öğrenmiştir.¹⁹² Kendisine ikinci rütbeden Nişan-ı ‘Âlî-i Osmanî ihsan buyrulmuştur.¹⁹³ O sıralarda Yemen Valisi yukarıda da zikredildiği üzere Hüseyin Hilmi Paşa’dır. Ancak 1902 yılında istifa etmesi üzerine yerine Mehmed Ali Aynî ile arası hiçbir şekilde düzelmeyecek olan Ordu Kumandanı Abdullah Paşa vali vekili olarak atanmıştır. Ancak Abdullah Paşa, Taiz mutasarrıfı olarak Mehmed Ali Aynî’nin atanmasını istememektedir. Vilayet vekaletince mutasarrıfın memuriyetinin değiştirilmesi hususunda belgeler yazılmıştır.¹⁹⁴ Bu durum devlet belgelerinde açıkça görülmektedir. Abdullah Paşa’nın bu ısrarının sebebini Aynî, Paşa’nın Taiz mutasarrıfı olarak Alaeddin Bey’i¹⁹⁵ istemesi olarak göstermektedir.¹⁹⁶ 1904 yılına kadar Abdullah Paşa’nın vali vekilliği görevi devam etmiştir.¹⁹⁷ Mehmed Ali Bey, Taiz mutasarrıfı iken Abdullah Paşa’nın fikirlerini ve yaptığı faaliyetleri çoğunlukla uygun bulmamıştır. Muhtelif anlaşmazlık konularından biri kahve sevkidir. Taiz’de yetiştirilen kahve, Aden yolu ile dışarıya sevk ediliyordu. Abdullah Paşa, bu yolu devletin menfaate uygun bulmadığından mahsulün Muha İskeleyi’nden ihraç

¹⁸⁷ Metin Ayıışığı, “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 1992.

¹⁸⁸ Özbozdağlı, a.g.m., s. 1326, 1328-29.

¹⁸⁹ Özbozdağlı, a.g.m., s. 1326; Mithat Sertoğlu ise Yemen’deki hakimiyetin sadece silah kuvvetine dayandığını söylemektedir. Bkz. Sertoğlu, **a.g.e.**, s. 3396.

¹⁹⁰ Aksüt, **a.g.e.**, s. 107.

¹⁹¹ Özbozdağlı, a.g.m., s. 1331.

¹⁹² BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/51, s. 51-52; BOA, **İ.DH.**, 1408/35, (18 Muharrem 1321/16 Nisan 1903).

¹⁹³ BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/51, s. 51-52.

¹⁹⁴ BOA, **MV**, 106/55, (22 Safer 1321/20 Mayıs 1903); BOA, **DH.ŞFR**, 315/8, (26 Eylül 1319/9 Ekim 1903).

¹⁹⁵ H. 1322 yılında Alaeddin Bey’in, Mehmed Ali Aynî’den sonra Taiz Mutasarrıfı olduğu, hatta üstün hizmetinden ötürü ödüllendirildiği görülmektedir. Bkz. BOA, **DH.MKT**, 884/63, (17 Cemâziye’l-Âhir 1322/29 Ağustos 1904).

¹⁹⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 44.

¹⁹⁷ Barlak, a.g.t., s. 87.

edilmesini Mehmed Ali Aynî'ye tebligat yoluyla bildirmiştir. Aynî, bu kararı Muha'ya kadar yolun olmaması, olan yolda emniyetin olmaması, Muha İskelesin'e vapurun uğramaması, tüccar için Muha'da han, otel, misafirhane olmaması üzerine yanlış bulsa da Abdullah Paşa'ya, emrini infaz etmeye çalışacağını yazmıştır. Olay herhangi bir sonuca bağlanamamıştır.¹⁹⁸

Neticede Mehmed Ali Aynî, Taiz Mutasarrıfı olarak atanmıştır. İstanbul'dan çıkarak Kahire'ye, oradan Süveyş'e, beş gün sonra da Aden'e varmıştır. Aynî'nin içinde bulunduğu vapur bir cumartesi sabahı Hudeyde Limanı'na demir atmış ve Hudeyde mutasarrıfının evine misafir olmuştur. Buradan Bacil kasabasına varıp tekrar beş gün süren bir yolculuktan sonra San'a'ya varmıştır. Üç gün sonra Taiz'e gitmek için yola çıkmış beş günlük yürüyüşten sonra Taiz'e ulaşmıştır.¹⁹⁹

2.3.3. Taiz'deki Faaliyetleri

Mehmed Ali Bey, görev yerlerine vardığında ilk olarak etrafı gezip incelemeyi kendisine âded edinmiştir. Bu sayede yapılacak işleri planlayarak kolay bir şekilde halledilmelerini sağlıyordu. Taiz'e ilk geldiği zaman da hapishane bahçesinde koşturan çocukları görmüş ve bunların civardaki ailelerin ileri gelenlerinden halkı itaate mecbur bırakmak için Miralay Mehmed Ali Bey tarafından rehin alınan çocuklar olduğunu öğrenmiştir. Mehmed Ali Aynî, ilk iş olarak çocukların serbest bırakılmasını sağlamaya çalışmıştır. Kendisine çocukların salıverilmesinin caiz olmadığını bildirmelerine rağmen "kanuna hürmet"ten vazgeçmemek adına bu çocukların salıverilmesini sağlamıştır.²⁰⁰

2.3.4. Kabasis Eşkiyası Sorunu

Osmanlı Devleti'nde devlet ricalinin sivil ve resmi her türlü işlerinde hizmet gören kapı halkı denilen²⁰¹ kesim Mehmed Ali Aynî'nin ifadesine göre Yemen'de "kapısız" manasında "kabasis" olarak ifade edilmiştir. Yemen Valisi İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunan bin kişilik kapı halkı, İbrahim Paşa Yemen'den ayrıldığı zaman burada kalmıştır. Bu grup halk tarafından başıbozuk asker ve eşkiya sayılmışlardır.

Bu eşkiyalık hareketi çerçevesinde pek çok vukuat meydana gelmiştir. Örneğin Muhammed adındaki biri Taiz'e dört saat mesafede olan Kiyaz'da bir kuleye otuza yakın kabasis koyarak köy

¹⁹⁸ Aksüt, **a.g.e.**, s. 124-125.

¹⁹⁹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 110-116.

²⁰⁰ Aksüt, **a.g.e.**, s. 118; Bahsi geçen sorun Amare mutasarrıfı iken Taiz hakkında gönderdiği layihada da geçmektedir. Mehmed Ali Aynî, kendisinden önce naibinin de aynı meseleyi yazdığını ancak sonuç alınmadığını, kendisi de yazınca dikkate alındığını ifade etmektedir. Bkz. BOA, **Y.PRK.DH**, 12/67, (15 Zi'l-Hicce 1321/3 Mart 1904).

²⁰¹ Mehmet İpşirli, "Kapı Halkı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 343.

halkından kimseyi dışarı çıkartmayıp tarlalarına gitmelerine engel olmuştur. Mehmed Ali Aynî halkın şikâyeti üzerine Kıyaz'daki durumu Vali Vekili Abdullah Paşa'ya bildirerek kulenin yıktırılması için bir müfreze asker ile top istemiştir. Ancak Abdullah Paşa, meseleyi jandarma kuvveti ile halletmesini istemiş, Mehmed Ali Aynî ise Jandarma kuvvetlerinin dağınık olduğu ve toplanmasının mümkün olmadığından ve o havalide bulunan kulelerin sağlam binalar olmasından kaynaklı Paşa'nın isteğinin mümkün olmadığından bahsetmiştir. Ahalinin şikâyetleri üzerine Abdullah Paşa o sıralarda Taiz'de bulunan Miralay Mehmed Ali Bey'e emir vermiştir. Miralay Mehmed Ali Bey, Kıyaz'a gitmiş, kuleyi yıktırmıştır. Bunun üzerine Vali Vekili Abdullah Paşa tarafından Mehmed Ali Aynî, Kıyaz'a gidip mülkî ıslahat gerçekleştirilmesi için görevlendirilmiştir. Aynî, Kıyaz'a gittiği zaman halkın pişman olduğunu görmüştür. Kendisi burada yapacağı tek şeyin Muhammed adındaki kişinin Taiz'e dönmesini engellemek olduğunu belirtmektedir.. Bunun için de Cebel-i Hübeys'de bulunan Şeyh Hasan'a mektup yazmıştır. Bu mektupta Aynî, Aden'e kaçmış olan Muhammed'in evine dönmemesini rica etmiştir. Ricası Şeyh Hasan tarafından kabul edilmiştir.²⁰²

Mehmed Ali Aynî, Taiz'de kaldığı müddetçe adaletten ayrılmamaya dikkat ettiği için ve kimsenin hakkını diğerine yedirmemeye çalıştığı için kendi döneminde asayiş ihlal eden herhangi önemli bir hadisenin cereyan etmediğini söylemektedir.²⁰³ Adaletten ayrılmadığının bir göstergesi de Yemen Vilayeti'nde yaygın olan Zeydiye Mezhebi hakkında bazı ilamat-ı şeriyenin sonuçsuz kalmasına dair Dahiliye Nezaretine yazmış olduğu layihadır. Ancak bu layihayı bir sonraki görev yeri olan Amare Mutasarrıfı iken göndermiştir.²⁰⁴

2.4. Amare Mutasarrıflığı

2.4.1. XX. Yüzyıl Başlarında Basra'nın Genel Durumu

Basra, kuzeyi Bağdat, batısı Arabistan ve Necd Çölleri, güneydoğusu ise Basra Körfezi ile sınırlıdır.²⁰⁵ Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girince eyalet statüsüne getirilmiş ancak kaymakamlık olarak Bağdat Eyaletine bağlanmıştır.²⁰⁶ İdari yapı, 1861 yılına kadar devam etmiştir. 1864 ve 1867 Nizamnameleriyle birlikte Bağdat yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre Bağdat Vilayeti, Bağdat, Şehrizar, Süleymaniye, Musul, Delim, Kerbela, Divaniye, Basra, Amare ve Müntefik olarak on sancağa ayrılmıştır.²⁰⁷ Daha sonra Basra, Irak'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasına kadar vilayet

²⁰² Aynî, **Hatıralar**, s. 41-42.

²⁰³ Aynî, **Hatıralar**, s. 43.

²⁰⁴ BOA, **Y.PRK.DH.**, 12/67.

²⁰⁵ Cevad, **a.g.e.**, s. 175.

²⁰⁶ Ebubekir Ceylan, **Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad (1831-1972)**, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 126.

²⁰⁷ Burcu Kurt, **Osmanlı Basra'sında Devlet ve Toplum**, Küre Yayınları, İstanbul, 2015, s. 28-29.

statüsünde idare edilmiştir. II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce 1884 yılında Basra Vilayeti Basra merkez sancağı olmak üzere, Müntefik, Necid ve Amare olarak dört sancak şeklinde düzenlenmiştir.²⁰⁸ Basra Vilayetinde, 1908 yıllarında 1.150.000 civarında nüfus bulunduğu ve bunların Sünni ve Şii Müslümanların yanında Ermeni, Protestan, Ortadoks, Katolik, Süryani, Keldani ve Yahudi nüfus olduğu bilinmektedir.²⁰⁹

Amare, Basra Vilayeti'nin 170 kilometre kuzeyinde, Bağdat'ın ise 300 kilometre güneyinde olup Dicle nehrinin doğusunda Basra Vilayetine bağlı bir sancaktır. On bin kişilik bir nüfusa sahip olan sancakta Sabiin, Katolik, Yahudi ve Müslüman nüfus bulunmaktadır.²¹⁰ Sancakta bulunan Arap aşiretleri kırk fırkaya bölünmüştür. Bunlar on dört fırka ile Beni Lam aşireti, beş fırka ile Elbu Muhammed aşireti, üç fırka ile Seva'd aşireti, dört fırka ile Elbu Deraç aşireti, beş fırka ile Es-Saray aşireti, yine beş fırka ile Sudan aşireti bulunmaktadır. Aşiretler şeyh ve aşiret reisleri tarafından idare edilmektedirler.²¹¹ Amare Sancağı, XIX. yüzyılın sonlarından 1914 yılına kadar Basra Vilayeti'ne bağlı bir sancak statüsünde kalmıştır. Bağdat Valisi Nâmık Paşa'nın bölgede isyan eden Beni Lâm ve Elbu Muhammed aşiretlerine yaptığı askeri harekât sırasında Dicle'nin sahil kesiminde ordugâh kurulması sebebiyle Amare, halk arasında bir müddet "Ordu" adıyla anılmıştır.²¹²

2.4.2. Amare'ye Tayini

Mehmed Ali Aynî'den önce Amare Mutasarrıfı Mehmed Hamdi Paşa idi. Ancak El-ezirc ve Elbu Muhammed aşiretleri arasında meydana gelen muharebeye askerin müdahale ettiği ve yapılan tahkikatta asayiş sağlamadığı için asker tarafından azledilmiştir.²¹³ 1904 (H. 1321/1322) yılında Taiz'de çok kalmayan Mehmed Ali Aynî, İstanbul'da iken altı ay sonra Amare Sancağı Mutasarrıflığına tayin olunduğunu öğrenmiştir.²¹⁴ Aynî, tam kırk iki günde meşakkatler ile dolu bir yolculuk sonucu Amare'ye ulaşmıştır. O sıralarda Basra Valisi Ferik Mustafa Nuri Paşa'dır. Sonrasında aşiretler arasındaki muharebenin sorumluluğu Basra Valisine yüklenerek görevden uzaklaştırılmış yerine Selanik Jandarma Kumandanı Çerkez Ferik Muhlis Paşa tayin edilecektir.²¹⁵

²⁰⁸ Global Strateji Enstitüsü, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Haz. Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Orhan Özdi, Ankara, 2005, s. 14.

²⁰⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 36-37.

²¹⁰ Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-Â'lâm**, C. 5, s. 3607-3608.

²¹¹ Global Strateji Enstitüsü, **a.g.e.**, s. 110.

²¹² İdris Bostan, "Amâre", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 2, İstanbul, 1989, s. 559.

²¹³ BOA, **DH.MKT.**, 803/75, (10 Şevval 1321/30 Aralık 1903); Mehmed Ali Aynî, devletin kendi aczini mutasarrıf ve valilere yüklediğini, Hamdi Paşa'nın da bu politikanın kurbanı olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 132.

²¹⁴ BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/51, s. 52; Aynî, **Hatıralar**, s. 47.

²¹⁵ Aynî, **Hatıralar**, s. 53.

2.4.3. Amare'deki Faaliyetleri

Mehmed Ali Aynî, Amare'de ilk iş olarak harabe halde olan hükümet konağını tamir ettirmiştir.²¹⁶ Eğitim alanında ise 1890'lı yıllarda Amare'de bulunan iki ibtidai ve bir rüştiye mektebine²¹⁷ ek 1904/5 (H. 1322) yılında bir ibtidai mektep olarak inas mektebi yaptırmak istemiştir. Bunun için bir hane kiralamış ve altı ay müddetçe gerekli malzemeyi de kendisi karşılamıştır.²¹⁸

2.4.4. Aşiretler Arasındaki Mücadele

Basra'da aşiretler arasındaki mücadelenin ana sebebi bölgede kısıtlı olan arazilerin taliplilerinin çok olmasıdır. Bir başka sebep de su kaynaklarının paylaşımıdır. Bunun yanı sıra mezhep farklılıkları ve urban hukuku denilen öldürülen şahsın kan borcunun kabilesi tarafından sürdürülmesi de çatışma sebeplerindendir. Urban hukuku, savaşların aşiretler arasında basit bir olay haline dönüşmesine de zemin hazırlamıştır. Devlete karşı sürekli isyan halinde olmalarının sebebi ise devletin bu bölgelerde hâkimiyetini tamamen tesis edememesi ve halkla birebir yakın ilişkisinin olmamasıdır.²¹⁹

Basra Vilayeti'nin kuzeyindeki topraklar –buna Amare de dâhil- aşiret şeyhlerine iltizam olarak verilen büyük ölçekli mukataalardan oluşmaktaydı. Bu mukataaların bir kısmı devlet idaresine bağlı bulunmakta diğer kısmı ise Hazine-i Hassa Nezaretine bağlı olmaktadır. Bunların neredeyse tümü nehirler ve açılan kanallar ile sulanan bu araziler büyük parçalara ayrılarak müzayede usulüyle üç-beş sene süreyle mültezimlere iltizam olarak verilmekteydi. Hazine-i Hassa'nın Amare idaresindeki mukataaları şunlardı: Çehale, Cerit, Mecn-i Sagir, Sabuncuzâde arazisi, Behase, Acilü's-saad arazisi, Şat, Kelile ve Müşerreh arazileri, Cezayir, Havri, Cebriye, Makriye, Ebter mukataaları ve Basra hurmalıkları. II. Meşrutiyet'ten sonra bu araziler dışında olan mukataalar Maliye Hazinesine devredilecektir.²²⁰

Bahsi geçen mukataaların Amare Sancağında bulunan Elbu Muhammed aşiretleri ve Benî Lâm aşiretleri arasında el değiştirdiği görülmektedir. Bu el değiştiriş çoğunlukla çatışmalara da sebep olmuştur.²²¹ Beni Lâm aşireti reisi Gadban el Büneyyan, Elbu Muhammed aşiretinin lideri yani en büyük reisi ise Sayhud el-Meneşsed'dir. Amare'de halk şeyhlere tabiidir ve onların müzayede ile aldıkları mukataalarında çalışarak hayatlarını idame ettirmektedirler. Aşiretler arasında mukataaların

²¹⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 47-48.

²¹⁷ Global Strateji Enstitüsü, **a.g.e.**, s. 31.

²¹⁸ BOA, **MF.MKT**, 804/20, (9 Recep 1322/19 Eylül 1904).

²¹⁹ Kurt, **a.g.e.**, s. 247-248.

²²⁰ Kurt, **a.g.e.**, s. 351,355.

²²¹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 132.

problem olmasının yanında, namus ve şeref davası da muharebe oluşturmaktadır. H. 1322 (1904) yılında yani Mehmed Ali Aynî'nin Amare'ye gelmesinden birkaç ay sonra Beni Lâm aşireti şeyhi Gadban'ın maiyetindeki bir kişinin işkence görmesi sebebiyle Sayhud'un yanına kaçması ve Sayhud'un bu kişinin affını talep etmesi ile olay çözülmüş gibi görölse de Gadban yine aynı muamelede bulunmuştur. Böylece bu olay Sayhud için şeref meselesi halini almış ve çatışma başlamıştır. Mehmed Ali Aynî, olayı durdurmak için Basra'dan asker talep etmiş ancak kendisine sadece bir gemi gönderilmiştir. Bu gemiyle muharebe alanına yaklaştığında bir iki top attırmıştır. Muharebe Gadban'ın yenilgisiyle sonuçlanmıştır.²²² Mehmed Ali Aynî, iki ay kadar sonra tahrikler sonucunda Gadban'ın intikam peşinde olduğunu haber almış ve asayişin tesisi için dikkatli olunması hakkında Nezarete bir şifreli telgraf göndermiştir.²²³

Beni Lâm ve Elbu Muhammed aşiretleri arasındaki bu muharebeden sonra Basra vali ve kumandanı olan Ferik Mustafa Nuri Paşa, Mehmed Ali Aynî'nin daveti üzerine maiyetiyle birlikte Amare'ye gelmiştir.²²⁴ Mustafa Nuri Paşa'nın yanında Gadban ve Sayhud'da Aynî tarafından davet edilmiş ve vali karşısında barıştırılmışlardır. İki tarafta barış vesikası imzalamıştır. Mehmed Ali Aynî ise bununla yetinmeyip tarafların kendi itikadlarına göre kefil olmalarını istemiştir. Vali tarafından buna gerek duyulmamıştır.²²⁵ Bu hadiseden Vali Mustafa Nuri Paşa sorumlu tutularak azledilmiştir. Mehmed Ali Aynî, aşiretler arasındaki ilişkilerin düzelmeyeceğini bildiğinden ve kendisinin de vali ile aynı akıbete uğrayacağından endişelendiği için telgrafla başka bir yere naklini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir. Bu süreçte Beni Lâm aşiret reisi Gadban'ın Mehmed Ali Aynî hakkında Amare mukataaları ihalesine fesat karıştırarak ahali ve aşiretler arasında kıtal ve düşmanlık oluşturduğu ithamıyla şikâyetle bulunmuştur.²²⁶ Gerçekleştirilen tahkikat esnasında²²⁷ Mehmed Ali Aynî'nin de dâhil olduğu bir grup memur azledilmiştir. Fakat soruşturma neticesinde Mehmed Ali Aynî'nin hatalı uygulaması görülmemiştir.²²⁸ Aynî, Osmanlı taşrasında sıkça görüleceği üzere yerel güç odaklarının iktidar mücadelesinin arasında kalmış, pek çok vilayette benzer örnekleri olduğu şekilde hadîselerin çözümünde geçici bir çözüm yolu olarak mutasarrıfın görevden alınması daha uygun görülmüştür. Çahle mukataasının Gadban'ın istemesine rağmen Ureybî'de bırakılması sorunlara yol açmıştır. Mehmed Ali Aynî, durumu şu şekilde ifade etmektedir:

²²² Aynî, **Hatıralar**, s. 50-52.

²²³ BOA, **DH.TMİK.M**, 179/66, (5 Cemâziye'l-Âhir 1322/29 Ağustos 1904).

²²⁴ Aynî, **Hatıralar**, s. 53.

²²⁵ **A.g.e.**, s. 53.

²²⁶ BOA, **DH.TMİK.M**, 180/63, (17 Cemâziye'l-Âhir 1322/29 Ağustos 1904).

²²⁷ BOA, **DH.MKT**, 967/55, (24 Muharrem 1323/31 Mart 1905); Ayrıca tahkikat esnasında Mehmed Ali Aynî'nin kaçmaya teşebbüs etmesi ihtimaline karşılık Basra Vali ve Kumandanı Ferik Muhlis Paşa tarafından gerekli önlemler alınması emr olunmuştur. Bkz. BOA, **DH.ŞFR**, 342/39, (20 Mart 1321/2 Nisan 1905).

²²⁸ “Mutasarrıf ve Mektubî azl ve tebdil olunmuş ve canîb-i vilâyetten vürûd iden evrak tahkîkâtı üzerine Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesince icrâ kılınan tedkîkât ve müzâkerât neticesinde mutasarrıf ile heyet-i livâ ve memûrîn-i ihâlenin müstelzîm-i mes'ûliyet halleri görülemediğinden azl edilenlerin sınıfları dâhilinde diğer memûriyetlere ta'yînleri ve azl edilmeyenlerin yerlerinde ibkâsı tezekkür kılındı (...)” Bkz. BOA, **BEÖ**, 2759/206855, (17 Zi'l-Hicce 1323/12 Şubat 1906).

(...) eğer Gadban Çahle mukataasına tecavüz etmiş olsaydı, ‘Mehmed Ali Aynî, veli nimet-i azamız, padişahımız efendimiz hazretlerinin menafi-i seniyelerini düşünmeyerek bu hale sebebiyet verdi’ diyecek ve beni lekelemek isteyeceklerdi. Fakat gürültü, bu defa Çahle yerine Mülkiye mukataasında çıktığı için bu iftiradan yakamı kurtardım. Mamafih büsbütün zararsız olarak değil. Çünkü gerek beni, gerekse vilâyetten gelen heyet azasını topyekûn azlettiler.

Görevden alınması sonrası, Mehmed Ali Aynî, önce Bağdat’tan Şam’a gitmiş oradan da İstanbul’a geçmiştir.²²⁹ Bir müddet sonra Karesi Mutasarrıflığına atanmıştır.

2.5. Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığı

2.5.1. XX. Yüzyıl Başlarında Karesi’nin Genel Durumu

Karesi Sancağına coğrafi olarak bakılacak olunursa kuzeyinde Marmara Denizi, kuzey-batısında Biga, batıda Adalar Denizi, doğusunda Bursa ve güneyinde de Aydın Vilayeti bulunmaktadır.²³⁰ İdari olarak bakıldığında, 1881 yılında Biga Sancağı’nın ilhakıyla Hüdavendigâr Vilayetinden ayrılan Karesi²³¹, vilayet olarak Karesi ve Biga sancaklarına sahipti. Ancak 1888 tarihinden sonra sancak statüsüyle Hüdavendigâr Vilayetine bağlanmıştır.²³² Hüdavendigâr Vilayeti, müstakil liva olduğu 1909 yılına kadar Merkez sancağı Bursa olmak üzere Ertuğrul, Kütahya, Karahisar ve Karesi sancaklarından; dokuz kaza²³³ ve kırk dokuz nahiye oluşmaktadır.²³⁴ Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar Karesi, müstakil bir liva olarak devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra ise 1926’ya kadar Karesi Vilayeti olarak anılmıştır.²³⁵

Nüfus olarak bakıldığında, XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Karesi Sancağı Müslüman, Hristiyan ve Musevi nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Hristiyan nüfus Rum Ortodoks, Ermeni Gregoryan, Katolik ve Protestan oluşmaktadır. 1903 yılında yapılan sayıma göre nüfus toplamda 428.200’dür. Nüfus çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmektedir.²³⁶

²²⁹ BOA, DH.ŞFR, 346/44, (22 Mayıs 1321/4 Haziran 1905); Aynî, **Hatıralar**, s. 56.

²³⁰ **Salnâmelere Göre Karesi (1847-1922)**, Haz. Abdülmecid Mutfak, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir, 2003, s. 19.

²³¹ İsmâil Hakkı, **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, Haz. Abdülmecid Mutfak, İstanbul, 1341, s. 121.

²³² Mutfak, **a.g.e.**, s. 18, 44.

²³³ Bu kazalar: Balıkesiri, Bandırma, Gönen, Erdek, Ayvalık, Edremit, Kemer Edremit, Sındırgı, Bigadiç’dir. Bkz. Mutfak, **a.g.e.**, s.66; 1325 tarihli salnamede kaza sayısı yirmi dokuz olarak gösterilmektedir. Bkz. **Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr**, Bursa, 1325/1907-8, s. 124.

²³⁴ **Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr**, s. 124-125.

²³⁵ Mutfak, **a.g.e.**, s. 19.

²³⁶ Mutfak, **a.g.e.**, s. 27.

2.5.2. Karesi'ye Tayini

Mehmed Ali Aynî, Çatalca'da Cevat Beyin vefat etmesi üzerine Çatalca Mutasarrıflığına Nardalı Hüsnü Bey ve Halepli Hacı Kadri Bey ile birlikte aday gösterilmiştir. Ancak vakit geçmesine rağmen herhangi bir haber gelmemiştir. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa tarafından Dahiliye Nazırı Memduh Paşa'ya gönderilen yazıda “Çatalca ile İzmit makarr-ı saltanatın iki kapısı hükmündedir. Buralara efendimiz şahsen emniyetlerini haiz bulunan hususî bendegânını göndermek arzusundadırlar. Bu itibarla, Çatalca Mutasarrıflığı'na, Balıkesir Mutasarrıfı Said Bey'in inhası muvafıktır.”²³⁷ ifadesi kullanılmıştır. Bunun üzerine Amare Mutasarrıflığından ayrılan Mehmed Ali Aynî, H. 1325 (1907) yılında Karesi (Balıkesir) Mutasarrıflığına tayin edilmiştir.²³⁸

Hasan Basri (Çantay), Mehmed Ali Aynî'nin “Hüccet'ül İslâm” adlı eseri Karesi'de bulunduğu sırada yazdığını belirtmektedir. O sıralarda Paris'ten dönen, Bursa'da Mektupçu olarak bulunan, Mekteb-i Mülkiye'den itibaren tanıdığı ve Diyarbakır'daki memuriyetinde de görüştüğü arkadaşı Süleyman Nazif ile yazışmaları²³⁹ da Karesi Mutasarrıflığı sırasında gerçekleşmiştir. Aynî, Hasan Basri (Çantay) ile tanışmış ve bu yazışmaları ona yazdırmıştır. Aynî, Çantay'ın ifadesi ile kendisine adeta babalık etmiştir.²⁴⁰ Onu nafia dairesindeki görevinden alarak Tahrirat Kalemi Kâtipliğine getirmiş²⁴¹ ve onun eğitime destek vermiştir.²⁴²

2.5.3. Karesi'de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

Mehmed Ali Aynî, Karesi'ye vardığında ilk olarak Tekirdağ'dan gelen askerlerin İstanbul'dan geçmeyip Erdek'e gelerek oradan memleketlerine gitmeleri gerektiğini görmüş ancak Erdek'te misafirhane olmadığından askerin perişan olduğunu öğrendiğinde misafirhane inşasına girişmiştir.²⁴³ İkinci olarak 1893 yılında Karesi'de meydana gelen zelzelenin tahribatının izlerini yok etmeye çalışmıştır. Kendisinden önceki mutasarrıflardan olan Ömer Âli Bey Karesi'nin imarına önem vermiş ancak çabaları hasarları gidermeye kifayet etmemiştir. Mehmed Ali Aynî, yıkılan mektep, cami,

²³⁷ Aynî, **Hatıralar**, s. 60.

²³⁸ BOA, **DH.MKT**, 1229/10, (22 Zi'l-Hicce 1324/6 Şubat 1907); BOA, **DH.SAİD.d.**, 55/213, s. 214.

²³⁹ Bu yazışmalar Ali Kemali Aksüt'ün eserinde 176 ile 235. sayfalar arasında 23 adet mektup olarak yer almaktadır. Ayrıca Vakıf Gazetesi'nde “Süleyman Nazif ile Mehmet Ali Ayni Arasında Gizli Kalmış Münakaşa Neşredilmemiş Mektuplar” başlığıyla bir mektup yer almaktadır. Bu mektubunda Ali Kemali Aksüt'te s. 175'te bulunduğu görülmektedir. Ancak bu mektupta Mehmed Ali Aynî'nin Kosova Mektupçusu, Süleyman Nazif'in ise Bursa Mektupçusu olduğu görülmektedir. Bkz. “Süleyman Nazif ile Mehmet Ali Ayni Arasında Gizli Kalmış Münakaşa Neşredilmemiş Mektuplar”, **Vakit**, Yıl 25, S. 8847, Birinci Teşrin 1942, s. 2.

²⁴⁰ Çantay, “Kendi Kalemiyle Hasan Basri Çantay”, **Balıkesir Adalet**, Yıl 3, S. 739, 7 Ocak 1965, s. 1.

²⁴¹ Abdullatif Cihan, **Türk Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine Bir Örnek: Hasan Basri Çantay**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir, 2014, s. 7.

²⁴² Çantay, **Balıkesir Adalet**, s. 1.

²⁴³ Aynî, **Hatıralar**, s. 64.

medrese, karakolları, köprüleri ya yenilemiş ya da tamir ettirmiştir.²⁴⁴ Arşiv evrakında Karesi civarındaki cami, imarat ve diğer bazı eserlerin yeniden inşa ve ihyasına çalışıldığı, bahisle buraların inşa ve tamiratına dair tahkikat yapıldığı görülmektedir.²⁴⁵ Aynî'nin gayretleriyle Bandırma-Karesi şosesi tamir ettirilmiş, köprülerin inşasıyla mutasarrıflık merkezi ile kaza ve nahiyeler birbirine bağlanmıştır. Ayrıca Erdek'te hükümet konağı yaptırmış, hastaneye cerrahî alet ve malzeme getirmiştir.²⁴⁶ Dahiliye Nezaretine yazılan bir evrakta da Karesi sancağı merkezinde hapishane ve hastanenin tamiri için gerekli olan meblağın karşılanması için Hüdavendigâr vilayetinden talepte bulunulduğu ancak herhangi bir cevabın gelmediği görülmektedir.²⁴⁷

2.5.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Mehmed Ali Aynî'nin Karesi'de maarif alanında gerçekleştirdiği faaliyetlerin ilki mektepleri gezip durumlarını tespit etmek olmuştur.²⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mehmed Ali Aynî'nin Karesi'de çok mektep yaptırdığını söylemektedir.²⁴⁹ 1906 yılında Karesi'de toplam 45 medrese vardır. 1907 yılında sıbyan ve ibtidaiye mektep sayısının 595 olduğu belirtilmektedir. Bunların yanı sıra ilki 1864 yılında açılmış 13 rüşdiye ve Mekteb-i Mülkiye-i İdadi bulunmaktadır.²⁵⁰

Aynî, ilk olarak mekteplerin ihtiyaçlarını giderebilmek için şadırvanlar mütevellisi mahallî ulemadan Sadık Efendi'nin vakıfların varidatını topladığını ve faiz ile talep edenlere verdiğini öğrendikten sonra kendisini yanına çağırılmış ve vakıfların fazla gelirinin ilk mekteplerin ihtiyaçları için kullanmak gerektiğini vurgulayarak bu kişiden 3000 altın almıştır. Bunun üzerine Maarif Nezaretine gönderdiği telgrafta mektepler adına tedarik edilen mağazaların tapuya kaydı, harap olan okulların yaptırılması, yine hükümet konağının yanındaki Hasan Çelebi Mektebinin de yeniden inşası için hazırlığı için gerekli olanların tespit edilmesini talep etmiştir.²⁵¹ Yine Maarif Nezaretine gönderdiği bir başka yazıdan da Mehmed Ali Aynî'nin, Gönen kazasında halk tarafından yeniden yapılan bir ibtidai mektebi inşası hakkında bilgi verdiği anlaşılmaktadır.²⁵² Kiras İnas Mektebi için ise Mehmed Ali Aynî'nin bildirdiğine göre konak inşa edilmiş, askeri ve ilmi eşrafın hazır bulunduğu bir günde hamam bahçesinde açılışı bir merasimle yapılmıştır.²⁵³ Bunların yanı sıra yine bazı Rum

²⁴⁴ A.g.e., s. 67.

²⁴⁵ BOA, **Y.PRK.UM**, 79/114, (8 Cemâziye'l-Evvel 1325/19 Haziran 1907).

²⁴⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 67.

²⁴⁷ BOA, **DH.MKT**, 1148/56, (8 Muharrem 1325/21 Şubat 1907).

²⁴⁸ BOA, **MF.MKT**, 991/73, (5 Rebî'ü'l-Evvel 1325/18 Nisan 1907).

²⁴⁹ İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 151.

²⁵⁰ Mutaş, **a.g.e.**, s. 53, 55-57.

²⁵¹ BOA, **MF.MKT**, 991/73.

²⁵² BOA, **MF.İBT**, 189/32, (16 Rebî'ü'l-Evvel 1325/29 Nisan 1907).

²⁵³ BOA, **MF.İBT**, 198/40, (12 Ramazan 1325/19 Ekim 1907).

ve Müslüman mekteplerde eksik olan paranın tamamlanması için bir konser tertip edilmesi Rum metropolit vekâletine teklif edilmiş ve Mehmed Ali Aynî tarafından da Rum mekteplerinin eksiklerinin tamamlanması faaliyete geçirilmiştir. Eğitime kaynak bulma çabaları çerçevesinde Balya Kara-Aydın Maden şirketinin kırk kişiden oluşan müzik bandosu Karesi'ye gelmiş ve günün sonunda on yedi bin kuruş hasılat elde edilmiştir. Ancak belgelerden anlaşıldığına göre Rum mektebi ve İslam mektebinin ihtiyaçları giderilse de Ermeni mektebine hiçbir meblağ verilmediği yönünde patriğin şikâyeti üzerine bu mektebe de para verilmesi emredilmiştir.²⁵⁴ Maarif alanında yapmış olduğu diğer faaliyetler telgraf ve tahrirat olarak madde madde belgelerde yer almaktadır. Yukarıda bahsi geçen Hasan Çelebi Mektebi, Gönen'deki mektep inşası, Edremit'de mektep inşaları, Tefikiye Mektebi²⁵⁵ vb. birçok faaliyetler bunlar arasındadır. Tüm bu belgelerden Aynî'nin maarif alanına özel bir hassasiyet gösterdiği ve yaptıklarından ötürü takdir edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁶

2.5.5. Çerkez Reşid Meselesi

Mehmed Ali Aynî, hatıralarında kendisini meşgul eden vakalardan birinin Çerkez Reşid Vakası olduğunu söylemektedir. II. Abdülhamid Dönemi'nde varlıklı kimselerden aldığı paraları kendisine yardım edenlere vermesiyle bilinen ve destanlaşarak türkülere konu olan²⁵⁷ Çakırcalı Ali efelik kültürünün önemli isimlerindendir. Bu meşhur eşkıyanın takibine memur edilen müfrezelerden birinin kumandanı Çerkez Reşid'dir. XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyılın başlarında Çakırcalı'nın işlediği birçok suç ve cinayet vakalarına rağmen sürekli affedilmesi²⁵⁸ Çerkez Reşid'in tepki vermesine sebep olmuştur. Bunun üzerine Çerkez Reşid, Manisa'ya giderek redif deposunu basmış, tüfekleri almış ve vazifesini de bırakmıştır. Aynî, hatıralarında onun bu hareketinin II. Abdülhamid'e telgrafla şu şekilde ulaştığını ifade etmektedir: "Reşid'in, maiyetine topladığı Çerkezler ile beraber İstanbul'a gelerek efendimizi tahtından indirmek maksadını güttüğü zannolunuyor".

Bunun üzerine Reşid'in yakalanması için Hüdavendigâr Vilayeti Valisi Tefik Bey'e emir verilmiştir. Ancak Reşid, Karesi Mutasarrıflığı sınırlarına girince takip görevi Mehmed Ali Aynî'ye düşmüştür. Aynî, Çerkezler arasında saklanmış Reşid'in bulunması için iki tedbir aldı. İlk olarak Bandırma, Gönen ve Balya kaymakamlarına Reşid'in yakalanması emrini vermiştir. Sonrasında

²⁵⁴ BOA, **DH.MKT**, 2621/62, (27 Şevval 1326/22 Kasım 1908).

²⁵⁵ Şair Muharrem Hasbî'nin Tefikiye mektebi hakkında yazdığı beyit: "Eyledim cevherle tezyin Hasbî bu tarihimi, Fikr-i Aynî Bey'le Tefikiye oldu çok metin." Bkz. Aynî, **Hatıralar**, s. 83; Aynî'nin tamir ve yeniden inşasını yaptırdığı Kaya Bey Türbe ve Camii, Karaoğlu Camii, Hasan Çelebi, Darülfeyz, Tefikiye gibi mektepler Balıkesir'de ünlenen şair Muharrem Hasbî'nin bazıları dörtlük bazıları da 3-6 beyit olan manzum tarihler, Aynî'nin Balıkesir'de eğitim alanında ne kadar önemli faaliyetlerde bulunduğunun bir başka delilidir. Bkz. Zeliha Kapukaya, "Helvacızâde Muharrem Hasbî'nin Hayatı ve Eserleri", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, C. 5, S. 13, 2018, s. 23.

²⁵⁶ BOA, **MF.MKT**, 1000/36, (6 Cemâziye'l-Evvel 1325/17 Haziran 1907).

²⁵⁷ Yaşar Kemal, **Çakırcalı Efe**, 14. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45.

²⁵⁸ Çakırcalı Ali Efe hakkında bilgi için bkz. Şule Sevinç Kişi, "Ege'nin Namı Eşkırı Çakırcalı Mehmet Efe", **İzmir Araştırmaları Dergisi**, S. 6, 2017, s. 77-122.

Karesi Evkaf Başkâtibi, Çerkez ümerasından Cemal Bey’e Reşid’in yerini öğrenmesini ve Gönen Kaymakamı Halil Sami Bey’i haberdar etmesini bildirmiştir. Bu tedbirler sayesinde Reşid bir mağarada Halil Sami Bey tarafından kısırılarak yakalanmıştır. Mehmed Ali Aynî, Çerkez Reşid’in Yıldız’dan gönderilen bir heyet tarafından alındığını ve sonunda da kendisinin taltif ve terfi aldığından bahsetmektedir.²⁵⁹

2.5.6. Matbuata Özgürlük

Mehmed Ali Aynî, hükümetin yasakladığı gazeteleri görüp okumak istemektedir. *Le Journal* gazetesine abone olmak istemesinin sebebi de bu merakı olabilir. Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi tekrar ilan edilmeden önce İstanbul’da bir tanıdığının Mehmed Ali Aynî’ye, Paris’te çıkan *Le Journal* gazetesini İstanbul’da çıkan *Levant Herald* gazetesinin içine koyarak Karesi’ye göndermesi, sansür memurları tarafından Dahiliye Nazırı Memduh Paşa’ya yazılmıştır. Posta ve Telgraf Nezaretinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir belgede Mehmed Ali Aynî adına bir süredir Eminönü posta şubesine gönderilen *Levant Herald* gazetesi içine Paris’te basılan *Le Jurnal* (Le Journal) gazetelerinin konulduğu anlaşıldığında Aynî’ye devlet memurlarının bu gibi ecnebi gazetelere abone olmalarına gerek olmadığı bildirilmiştir. Yine Haziran 1909 tarihli Mehmed Memduh mühürlü bir belgede *Le Jurnal* gazetesinin tamamen yasaklanmış gazetelerden olmadığı, bu ecnebi gazetelerine devlet memurları tarafından abone olunmasına gerek olmayacağı yani abone olunmaması gerektiği bildirilmiştir.²⁶⁰ Bu olaydan sonra tedirgin olan Aynî, Kanun-i Esasi’nin matbuatın kanun dairesinde serbest olması ve basımdan önce hiçbir şekilde denetim ve kontrole tabi tutulmamasını içeren sansür maddesi ile biraz olsun rahatlamıştır.²⁶¹

2.5.7. Hapishane Mahkûmlarına Özgürlük

İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin ana gayesi hürriyeti sağlamak olmuştur. Bunu da 1876 anayasasını tekrar yürürlüğe koymakla gerçekleştirmek istemiştir.²⁶² Bu şekilde daha önce de bahsi geçtiği üzere 24 Temmuz 1908 yılında Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş, Kanun-i Esasi tekrar yürürlüğe konmuş, 31 Mart Vakası gerçekleşmiştir. Meşrutiyetin Temmuz 1908 yılında tekrar ilan edilmesi ile Abdülhamid’in otoriter iktidarı sona ermiş, Bâb-ı Âli, Meclis-i Mebusan, İttihad ve Terakki Cemiyeti iktidar ortakları olarak yönetime geçmişlerdir.²⁶³

²⁵⁹ Aynî, **Hatıralar**, s. 67-69.

²⁶⁰ BOA, **DH.MKT**, 1259/89, (9 Cemâziye’l-Evvel 1326/9 Haziran 1908).

²⁶¹ Aynî, **Hatıralar**, s. 69.

²⁶² Kemal Karpat, “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, **Doğu Batı (Düşünce Dergisi) II. Meşrutiyet ‘100. Yıl’**, C. 2, Ankara, 2008, s. 27.

²⁶³ Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi", **Türkler**, C. 13, Ed: H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara, 2002, s. 175.

II. Meşrutiyet'in getirdiği hürriyet ortamı Müslim ve gayrimüslim teba arasında büyük bir sevinç gösterilerine sebep olmuş Mehmed Ali Aynî de bu sevinç gösterilerine şahit olmuştu. Zira onun liva Müdde-i Umumisi Abdurrahim Bey Kanun-i Esasi'nin ilanını evini donatarak ve kapı önüne çalgı takımı getirterek kutlamıştır. Mehmed Ali Aynî ise bu habere tereddütle yaklaşmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanı sevinç ortamı yaratsa da bazı sıkıntılara da sebep olmuştur. İlki bir grubun Mehmed Ali Aynî'den Abdürrahim Bey'in kendilerine teslimi ile hapisane mahkûmlarının arasına konulmasını istemeleridir. Aynî, bu talebin içyüzünü araştırmış ve Karesi'deki bir köyde eşraftan birinin işlediği katl suçunun takip edilmemesi için Abdürrahim Bey'e para teklifinde bulunulduğunu ancak onun bu teklifi reddettiğini öğrenmiştir. İkincisi hapisane mahkûmlarının serbest bırakılması konusudur. Bandırma kaymakamı tarafından hapisane kapısının kırıldığını, mahkûmların serbest bırakıldığını Mehmed Ali Aynî'ye yazılmıştır. Aynî, mahkûmların serbest bırakılması hususunda ne yapması gerektiğini Vali Tevfik Bey'e yazmış, bir anda yüzlerce mahkûmun serbest bırakılmasının asayiş bozacağını da söylemişse de Vali Tevfik Bey'den "Sıkışırsan, sen de bırak" cevabını almıştır. Hapisane müdürünün mahkûmları çıkmaları konusunda heveslendirmiştir. Mehmed Ali Aynî'nin mahkûmların tasfiyesine izin vermemesinin sebebi Abdurrahim Bey'in Aynî'yi ikna etmesi olduğu hapisane mahkûmlarına ulaşınca ortalık karışmıştır. Aynî, vur emri verse de mahkûmlar serbest kalıp Abdurrahim Bey'i istemişlerdir. Bunun üzerine Mehmed Ali Aynî, Abdurrahim Bey'i kaçırtmıştır. Sorun bununla da bitmemiştir. Bir grup, Aynî'nin karşısına içinde memur isimlerinin bulunduğu bir listeye çıkmışlardır. Aynî ise karşı bir liste hazırlayıp kendilerini Selanik'e göndereceğini söylemiş ve bunun üzerine kara listedeki memurların azlını istemekten bu suretle vazgeçmişlerdir.²⁶⁴ Aynî'nin gerek Çerkez Reşid Vakasında gerekse II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan problemlerin çözümünde kararlı bir devlet adamı gibi davranarak huzuru sağladığı görülmektedir.

Karesi Mutasarrıflığından sonra Mehmed Ali Aynî'nin Lazkiye Mutasarrıflığına tayin edildiği görülmektedir.

2.6. Lazkiye Mutasarrıflığı

2.6.1. XX. Yüzyıl Başlarında Lazkiye'nin Genel Durumu

Lazkiye Sancağı Beyrut Vilayeti'ne bağlı bir sancaktır. Beyrut Vilayeti, kuzeyinde Halep, doğusunda Halep ve Suriye Vilayetleri ve Cebel-i Lübnan Sancağı, güneyinde ise Kudüs-i Şerif Sancağı ve Akdeniz ile sınırlandırılmıştır.²⁶⁵ Beyrut Vilayeti'nin H. 1324 (M. 1906) Beyrut Vilayet Salnamesinde, idari taksimat olarak Beyrut, Trablusşam, Lazkiye, Akka ve Namlus olmak üzere

²⁶⁴ Aynî, **Hatıralar**, s. 70-76.

²⁶⁵ **Salnâme-i Vilayet-i Beyrut**, Beyrut, 1326/1908, s. 78.

müteşekkil beş sancaktan oluştuğu görülmektedir.²⁶⁶ Liva merkezi Lazkiye kasabasıdır. Lazkiye Sancağı, Cebele, Merkab, Sahun isimleriyle dört kazadan müteşekkildir. Lazkiye Sancağı H. 1326 (M. 1908) tarihli Beyrut Vilayeti Salnamesine göre Beyrut Vilayeti'nin kuzeyinde olup, güneyinde Trablusşam, doğusunda Suriye ve Halep vilayetleri, kuzeyinde Halep Vilayeti, batısında Bahr-i Sefid (Akdeniz ve Ege Adaları) ile sınırlandırılmıştır.²⁶⁷

Lazkiye Sancağının toplam nüfusu 130.089'dur. Bunun büyük kısmı yani 122.311'i Müslüman ve 5.759'u Rum Ortodoks, 1.233'ü Marunî, 41'i Latin, 10'u Protestan ve 735'i Ermeni'dir.²⁶⁸

2.6.2. Lazkiye'ye Tayin

Mehmed Ali Aynî, Ağustos 1908 (H. 1326) tarihinde açık olan Lazkiye Sancağı Mutasarrıflığına tayin olmuştur.²⁶⁹ Naklini öğrendikten sonra Ayvalık yolu üzerinden İstanbul'a varmış ve Lazkiye'ye gitmek için hazırlıklara başlamıştır. Atanmasından on gün kadar sonra hakkında masraf adıyla Karesi Sancağı ahalisinden topladığı ianeyi –yaklaşık elli bin küsur guruş- uygunsuz bir şekilde harcadığına dair şikâyetle bulunularak tahkikat emri çıkarıldığı, yapılan tahkikat sonucunda herhangi bir delil elde edilmediği Hüdavendigâr Vilayeti Vali Vekili tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirilmiştir.²⁷⁰ Mehmed Ali Aynî'den önceki Lazkiye Mutasarrıfı Abdüllatif Paşa'dır.²⁷¹ O sıralarda Beyrut Valisi ise İbrahim Ethem Paşa'dır.

Mehmed Ali Aynî, Ağustos ayı sonlarında Lazkiye Mutasarrıfı iken Dahiliye Nazırı İbrahim Hakkı Bey tarafından Karesi Sancağı sınırlarında olan Balya'da çıkan grevi bastırmak için görevlendirilmiştir.²⁷²

2.6.3. Balya “Amele” Grevi

İkdam'da yer alan bir yazıda Mehmed Ali Aynî'nin Balya'ya tahkikat için gönderilmesi yer almıştır. Yazı şu şekildedir: “Tatil-i Eşgal eden Balya-Karaaydın madeni amelesinin tatil-i eşgale teşvik ve tahrikin neticesinde cüret edildiği tahakkuk itmesine binaen bu babda tahkikat-ı mükemmele icrası zımında Karesi Mutasarrıf-ı Sabıkı Mehmed Ali Beğ Makam-ı Sadaretten

²⁶⁶ *Salnâme-i Vilayet-i Beyrut*, Beyrut, 1324/1906, s. 145, 176, 202, 212, 230.

²⁶⁷ *Salnâme-i Vilayet-i Beyrut*, 1326/1908, s. 371.

²⁶⁸ *A.g.e.*, s. 371; Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir belgede Lazkiye'de 1909 (H. 1327) yılında Müslüman nüfus 12.634, Rum nüfus 1207, Marunî nüfus 452 ve Nasiri nüfus ise 8356'dır. Bkz. BOA, *Y.EE*, (6 Rebi'ü'l-Âhir 1327/27 Nisan 1909), 33/48.

²⁶⁹ BOA, *BEO*, 3390/254203, (9 Şaban 1326/6 Eylül 1908).

²⁷⁰ BOA, *DH.MKT*, 1296/8, (19 Şaban 1326/16 Eylül 1908).

²⁷¹ *Salnâme-i Vilayet-i Beyrut*, 1326/1908, s. 361.

²⁷² Aynî, *Hatıralar*, s. 79.

verilen emir üzerine Balya'ya 'izam olunmuştur.'²⁷³ Aynî'ye Balya'ya giderken ve orada bulunduğu müddette yaptığı harcamalara mukabellen 2500 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁷⁴

Balya-Karaaydın madeni Tatil-i Eşgal'i Mehmed Ali Aynî tarafından ilk amele ayaklanması olarak belirtilmiş olsa da Osmanlı Devleti'nde olan ilk işçi grevi 25 Ocak 1872 yılında Hasköy Tersane işçileri grevidir.²⁷⁵ Balya-Karaaydın maden ocağı Karesi sınırları içerisinde Karesi-Edremit yolu üzerinde yer almaktadır. Balya-Karaaydın madeni imtiyazı ilk olarak 1878 tarihli bir ferman ile Fransız tebadan Mösyö Röpol'e verilmiştir. 1880'li yıllardan itibaren bir Fransız şirketi tarafından işletilen bu maden 1935-1939 yıllarına kadar işletilmeye devam edecektir.²⁷⁶

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelişen ortamda işçi hareketlenmeleri olmuş ve çalışma şartları talepleri artmıştır. Balya-Karaaydın madeninde de işçiler Alman ve Fransız mühendisleri kaçırtmış, şirket müdürünü ise ücretleri artırmak konusunda sıkıştırmışlardır. Ocaktaki faaliyetlerin durdurulması ile grev karşısında mahalli kaymakamlık ve liva Balya'ya bir yüzbaşı ve kırk asker gönderilmesine rağmen²⁷⁷ aciz kalmıştır. Meselenin Hüdavendigâr vilayetine bildirilmesi ile Balya'ya henüz Lazkiye Mutasarrıfı olan Mehmed Ali Aynî gönderilmiştir.²⁷⁸ Yolculukta kendisine Karesi Mutasarrıf Muavini Konstantin Efendi ve Erdek Kaymakamı Memduh Bey eşlik etmiştir.²⁷⁹ Aynî, Balya'ya vardığı zaman amelenin Naib Arif Efendi ve Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Şevket Efendi tarafından teşvik edildiğini görmüştür.²⁸⁰ Ameleden birtakım kişileri dinlemiş ve şirketin başındaki Mösyö Ralli ile de görüşerek amele günlüklerine ne kadar zam yapılması gerektiğini tespit edip karara varmıştır. Ancak Lazistan Mebusu Sudi Bey'in memur olarak gönderilmesi Aynî'nin teşvikçi şahıslarla olan anlaşmasını geçersiz saymıştır. Ancak Sudi Bey, Aynî'nin aldığı kararları destekleyince anlaşma geçerli olmuştur.²⁸¹ Neticede bu hareketlerinden dolayı kanunen ceza tertip edilmesi kararına varılmıştır. Herhangi bir münasebetsizliğe meydan verilmemiş ve uzlaşma yoluna gidilmiştir.²⁸²

²⁷³ "Tatil-i Eşgal, Balya Madenleri", **İkdam**, 5 Ekim 1908, Nr. 5160, s. 3

²⁷⁴ BOA, **DH.MKT**, 2621/43, (7 Ramazan 1326/3 Ekim 1908).

²⁷⁵ Uğur Akbulut, "Balya-Karaaydın Maden Grevi ve Mehmet Ali (Aynî) Bey'in Müfettişliği (1908)", **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, S. 34, 2013, s. 16.

²⁷⁶ A.g.m., s. 19; "Balya'nın Taşı Toprağı Kurşun", <https://www.youtube.com/watch?v=Wm6kmLpCsA0>, (07/02/2042; 13.24).

²⁷⁷ Akbulut, a.g.m., s. 21.

²⁷⁸ Aynî, **Hatıralar**, s. 80.

²⁷⁹ BOA, **DH.MKT**, 2693/57, (3 Zi'l-Hicce 1326/27 Aralık 1908).

²⁸⁰ BOA, **DH.MKT**, 2632/10, (21 Ramazan 1326/17 Ekim 1908).

²⁸¹ Aynî, **Hatıralar**, s. 81.

²⁸² BOA, **DH.MKT**, 2628/69, (16 Ramazan 1326/12 Ekim 1908).

2.6.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Mehmed Ali Aynî, bir yere atandığında daha önce de görüldüğü gibi ilk olarak mektepleri gezip herhangi bir sorun olup olmadığını kontrol etmeyi âdet edinmiştir. Lazkiye’ye geldikten sonra da ilk faaliyeti budur. 1906-1907 yıllarında Lazkiye’de bir tane 1890 yılında açılmış olan nehari idadisi; üç erkek ve bir kız rüştiyesi mevcuttu.²⁸³ 1908 yılında numune-i tedris mekteb-i ibtidaisi ve kız mekteb-i ibtidaisi bulunmaktadır.²⁸⁴ Mehmed Ali Aynî, mektepleri gezdiğinde öğretmenlerin aylıklarını alamamalarından ötürü sınıfları kilitlediklerine şahit olmuştur. Aynî, bu konuya verdiği önemi şu şekilde anlatmaktadır: “En fazla ehemmiyet verdiğim idari hususlardan biri, şüphesiz ki maarif idi. Talebeyi mektepsiz, muallimi aç ve çıplak bırakmak, havsalamın alamayacağı bir şey idi”. Nitekim bu çerçevede öğretmenlerin maaşlarını karşılamak için “iane-i lâhmiye” adıyla ihdas edilen verginin ödenmediğini öğrenmiş ve tahsisatını artırmıştır. Bu vergi kesilen hayvanlardan alındığı için kasaplar bunu ödemedi et satamayacaklarını anlamışlar ve bu suretle mektepler açılmıştır.²⁸⁵

İkinci olarak Lazkiye İdadi Mektebi’nin yeniden inşasına girişmiştir. Aynî, Maarif Nezaretine yazdığı bir yazıda yağmurlardan dolayı içeri giren suyun öğrencilerin rahle üzerinde oturmalarına sebebiyet verdiğini, bu mektepte eğitime devam etmenin öğrenciyi zora soktuğunu, yeni bir mektep inşa olunana kadar bir bina kiralanıp mektebin oraya taşınması gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁶ Kira bedeli olarak dört bin kuruşun ise bütçeden ödenmesi sağlanmıştır.²⁸⁷ Yeni mektebin inşa edileceği yerde ise metruk bir mezarlık vardır. Bu mezarlığın şehir dışına herhangi bir galeyana mahal vermeden taşınması gerekmektedir. Aynî, bu sorunun halledilmesi için müftü, ulema ve eşrafi ikna ve zorlama yoluyla “nakl-i kubur’un, caiz olduğuna dair fetva” almıştır. Boşalan arazide hem mektep inşası hem de muallimlerin maaşlarını garanti altına almak adına dükkânlar inşa ettirmiştir. Mektepte bir de kütüphane için yer ayırıp İstanbul’dan kitaplar getirtmiştir. Bu suretle öğrencilerin Türkçe dersine rağbetlerini artırmıştır.²⁸⁸

2.6.5. Lazkiye’de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

Beyrut Vilayeti’nin ekonomik yapısında ticaretin önemi büyüktür. Ticaretin gelişmesinin sebebi de şüphesiz pek çok limana sahip olmasıdır.²⁸⁹ Lazkiye’de de vaktiyle liman bulunduğunu

²⁸³ Kodaman, **a.g.e.**, s. 104, 126.

²⁸⁴ **Salnâme-i Vilayet-i Beyrut**, 1326/1908, s. 366-367.

²⁸⁵ Aynî, **Hatıralar**, s. 88.

²⁸⁶ BOA, **MF.MKT**, 1091/17, (16 Zi’l-Hicce 1326/9 Ocak 1909).

²⁸⁷ BOA, **MF.MKT**, 1134/53, (13 Cemâziye’l-Âhir 1327/2 Temmuz 1909).

²⁸⁸ Aynî, **Hatıralar**, s. 88-89.

²⁸⁹ Hayriye Bayazıdoğlu, **Salnamelere Göre Beyrut (H.1310/M. 1893- H. 1326/M. 1908)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 234.

kaydeden Aynî, bu durumun denizde yapılan setlerin kalıntılarından anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu dönemde Lazkiye’de eski de olsa mevcut bir liman vardır. Hatta Ermeni olaylarından sonra bu limanın korunması için Kaymakam Mümtaz Bey kumandasındaki kruvazörün getirtilmesi mutasarrıflıktan talep edilmiştir.²⁹⁰

Mehmed Ali Aynî, Lazkiye’de çok eskiden beri kullanılagelen ve harap bir halde olan iskeleyi tamir ettirmiş ancak Halep ve Adana dolaylarında çıkan olaylardan dolayı iskelenin takibine fırsat bulamamıştır. Bunun dışında Lazkiye-Celile yolunun inşaatına girişmiş, bizzat amelenin başında bulunmuştur.²⁹¹

Bu görevde bulunduğu esnada da kendisini taşradaki iktidar mücadelesinin içerisinde bulmuştur. Belediye Reisi Mehmed Hasan Harun ve arkadaşları, Mehmed Ali Aynî Lazkiye’ye gelesi üç-dört ay olmuşken ahaliyi huzuruna kabul etmemek için bahaneler bulmak, Hristiyan kabristanına giden bir yol yaptırmak için fakirlerin bağ ve bahçelerinden yer almak gibi hususlardan dolayı şikâyetle bulunmuşlardır. Ancak Beyrut Valisi İbrahim Edhem tarafından yapılan tahkikatta şikâyet edenlerin durumlardan habersiz ve iddialarının asılsız olduğu Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.²⁹²

2.6.6. Lazkiye’de Asayişin Sağlanması

Lazkiye’de asayiş noktasında pek çok sorun yaşanmıştır. İlki Nusayrî taifesinin ileri gelenlerinden olan ve Reji İdaresi’nde oturan Hır Bey’in yakalanmasıdır. Mehmed Ali Aynî’ye gelen bir ihbarname ile bu kişinin büyük bir cinayet işlediği öğrenilmiştir. Aynî, bu şahsın yakalanması için güvendiği bir kişi olan Jandarma Zabiti İbrahim Bey’i görevlendirmiştir. Kısa süre sonra bu şahıs yakalansa da Mehmed Ali Aynî, hem İngiliz donanmasının Hır Bey’i hapisneden çıkartacağı hem de Nusayrîlerin dağlardan inerek hapisaneyi basacakları tehditlerini haber almıştır. Aynî, ilk ihtimalin zor olduğunu ikinci ihtimal üzerinde ise tedbir alması gerektiğini düşünmüştür. Neticede Hır Bey’i hiçbir suretle çıkarmamış ve bir müddet sonra adliyeye sevkini sağlamıştır. Adliye tarafından da kanuna uygun şekilde tahliye edilmiştir.

İkinci hadise ise Mekteb-i İdadi müdürü Haşim Bey’in II. Abdülhamid’in medhiyle başlayan bir şiiri okuyan çocuğun elinden kâğıdı alıp parçalaması ile başlamıştır. Çocuk durumu ailesine anlatınca hatırı sayılır kişiler toplanmış ve Haşim Bey’i öldürme kararı almışlardır. Bunun üzerine Mehmed Ali Aynî, Haşim Bey’in Beyrut’a kaçmasına yardım edince oklar kendisine dönmüştür. Bu olayda kimin parmağı varsa onlara bir ders vermek açısından Aynî, Miralay Mümtaz Bey şerefine ziyafet verdirmiş ve Lazkiye eşrafını da davet ettirmiştir. Yemeğin ortasında Mümtaz Bey ile daha

²⁹⁰ BOA, **BEÖ**, 3548/266087, (25 Rebî’ü’l-Âhir 1327/16 Mayıs 1909).

²⁹¹ Aynî, **Hatıralar**, s. 94-95.

²⁹² BOA, **DH.MKT**, 2705/23, (19 Zi’l-Hicce 1326/12 Ocak 1909).

önceden anlaşmış oldukları üzere Haşim Bey vakasına geçilmiş ve Haşim Bey'in Lazkiye'ye dönmesi bu suretle sağlanmıştır.

Üçüncü olay ise Aynî'nin Nusayrîler ile uğraşmasıdır. II. Abdülhamid Dönemi'nde Nusayrîlerin ehl-i sünnet mezhebine geçişlerini sağlamak için camiler yaptırılmış, mektepler açılmış ve Nusayrîlerin isimleri de nüfus defterlerine Hüdaî olarak kaydedilmiştir. Mehmed Ali Aynî, Lazkiye'ye geldikten on beş gün kadar sonra bir grup dağdan inerek Hüdaî ismini kabul etmediklerini, İmam-ı Aliyyü'l-Murtaza, Haydar-ı Kerrar'a mensup olduklarını beyan etmişler, isimlerinin ise Haydarî şeklinde kaydedilmesini istemişlerdir. Aynî'nin bu konuyu zamana bıraktığı anlaşılmaktadır.²⁹³

Dördüncü olay ise mahalli muhtarlarının seçilmesi sırasında çıkan darp olaylarıdır. Bunun için Beyrut Valisi Edhem Paşa'dan gönderilen bir yazıdan anlaşıldığı üzere birkaç aile arasında mahalle muhtarının yenilenmesinden dolayı bir münakaşa çıkması ve sonucunda on beşten fazla kişinin yaralanmasının araştırılması ve bir daha böyle bir olayın tekrarlanmasının engellenmesine çalışılmıştır.²⁹⁴

2.6.7. Mebus Seçimi

Mehmed Ali Aynî, Lazkiye'ye geldiği sıralarda Mebusan Meclisi için seçim yapılmaya başlanmıştı. Mebus olarak birine Harunzade Vahid Bey, diğerine de Rumü'l-Ortodoks tebaasından Konstantin Bey'in seçilmesine karar verilmişti. Mehmed Ali Aynî ise Konstantin Bey yerine Miri Muhammed Reslân'ın seçilmesinin daha uygun olacağını düşünüyordu. Çünkü ahalinin çoğu Nusayrî olduğundan ne Müslümanlara ne de Hıristiyanlara oy vermek istemiyorlardı. O sıralarda Sırbistan'daki sefarethanede bulunan Miri Muhammed Reslân, İstanbul'a gelmiş ve Meclis-i Mebusan'a giderken asi askerler tarafından Mehmed Ali Aynî'nin ifadesine göre Hüseyin Cahit Yalçın'a benzetilerek öldürülmüştür.²⁹⁵

Mebusluk meselesinde Mehmed Ali Aynî'nin kendisini de mebusluğa seçtirmek istediği, bu yüzden seçime müdahalede bulunduğu birkaç kişi tarafından Beyrut Vilayetine şikâyet edilmiştir.²⁹⁶ Mehmed Ali Aynî'nin mebusluğa seçilmesi kararlaştırılmış iken dışarıdan bazı kişilerin nüfuzunu kullanarak buna engel olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁷

²⁹³ Aynî, **Hatıralar**, s, 89-96.

²⁹⁴ BOA, **DH.MKT**, 2758/26, (11 Safer 1327/4 Mart 1909).

²⁹⁵ Aynî, **Hatıralar**, s, 95.

²⁹⁶ BOA, **DH.MKT**, 2854/45, (4 Cemâziye'l-Âhir 1327/23 Haziran 1909).

²⁹⁷ BOA, **DH.MKT**, 2872/24, (22 Cemâziye'l-Âhir 1327/11 Temmuz 1909).

2.6.8. Ermeni Vakası – Adana Olayları

Hadiseler, 1909 yılında iki Müslüman gencin bir Ermeni tarafından öldürülmesi ve katilin Ermeni mahallesine sığınmasıyla başlamıştır. Katilin teslim edilmesi talep edilmiş, ancak teslim edilmemesinin yanı sıra bir zaman sonra bir kişinin daha Ermenilerce öldürülmesi üzerine Adana olayları başlamıştır. Olaylar bir süre sonra Halep ve kazalarına da yayılmıştır.²⁹⁸ Adana olayları ile Keseb ve civarından on bin kadar Ermenilerin Suriye sahillerine kaçmaya başlamasıyla Fransız Halep konsolosluğu da olaya müdahil olmuştur.²⁹⁹ Bu kişilerden Fransız zırhlı kruvazörü ile Lazkiye'ye giden beş bin kadar Ermeni³⁰⁰ Mehmed Ali Aynî'nin sıkıntı yaşamasına ve devletin gözlerini Lazkiye'ye çevirmesine sebep olmuştur. Mehmed Ali Aynî, Ermenilerin gelişini şu şekilde açıklamaktadır:

Bir Cuma günü, Fransız Konsolosu, nezdime bir memurunu göndererek, Lazkiye'ye beş altı saat uzakta bulunan bir köye gitmek için birkaç jandarma vermemi rica etmişti. Onun arzusunu isaf ettim. Fakat Fransız konsolosunun bu köye, Temmuz ayında³⁰¹ ve öğle sıcağında ancak bir maksatla gitmek isteyeceğini düşündüm. Derhal müftüyü alarak arabaya atladım. Mahalli tabire göre, güya 'şemm'l-hava' [hava koklamak] için kıra çıktım, etrafı tetkike koyuldum, yarım saat sonra büyük bir kalabalık, uzaklardan göründü. Arabamı onlara doğru yürüttüm. Bir de ne göreyim? Aç, çıplak, hatta yaralı Ermeni kabileleri (...)³⁰²

Mehmed Ali Aynî, Dahiliye Nezaretine yazdığı bir yazıda Ermenilerin üç kabile şeklinde Pazar, Pazartesi ve Salı günleri geldiklerini ifade etmektedir.³⁰³ Mehmed Ali Aynî'nin gelenler konusunda ilk yaptığı şey karmaşıklığı önlemek adına Ermeni kabilelerini kışlalara, Ermeni ve Latin kiliselerine yerleştirmek olmuştur.³⁰⁴ Yer konusunda yaşanan sıkıntının giderilmesi için Beşinci Ordu Müşirliğine yazılan bir yazıda 130 çadır talebinde bulunulmuş³⁰⁵ ancak kendi askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak çadırların dahi ellerinde bulunmadığı şeklinde bir cevap alınmıştır.³⁰⁶ İaşe konusunda Aynî, Ermenileri teskin etmiş ve tüm ihtiyaçlarını karşılayacağı konusunda sözler vermiştir. Bu sözleri ziyadesiyle yerine getirmiştir.³⁰⁷

²⁹⁸ Uğur Akbulut, "1909 Adana Olayları Sırasında Bir Kriz Yönetimi Örneği: Lazkiye'ye Ermeni Göçü ve Mutasarrıf Mehmed Ali Bey", *ODÜ Sosyal Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S. 13, 2023, s. 435-436.

²⁹⁹ Aynî, *Hatıralar*, s. 96.

³⁰⁰ BOA, *DH.MKT*, 2801/80, (13 Rebî'ü'l-Âhir 1327/4 Mayıs 1909); Aynî, Ermenilerin ilk iki gün Messageries vapuruyla son gün ise Jules Ferry kruvazörü ile geldiklerini söylemektedir. Bkz. BOA, *DH.MUİ*, 132/76, (27 Şevval 1327/11 Kasım 1909).

³⁰¹ Arşiv belgelerine bakıldığında ayın Rumî aylardan Temmuz değil Nisan olduğu görülmektedir.

³⁰² Aynî, *Hatıralar*, s. 97.

³⁰³ BOA, *DH.MUİ*, 132/76.

³⁰⁴ BOA, *DH.MKT*, 2801/80.

³⁰⁵ BOA, *BEÖ*, 3541/265515, (12 Rebî'ü'l-Âhir 1327/3 Mayıs 1909).

³⁰⁶ "(...) Müşarunileyhden gelen cevabda çadırlar taburun ihtiyacından ziyade olmayub noksan olduğu beyan edilerek verilmemiş (...)" bkz. BOA, *DH.MKT*, 2804/81, (15 Rebî'ü'l-Âhir 1327/6 Mayıs 1909).

³⁰⁷ Aynî, *Hatıralar*, s. 97.

Aynî, Mayıs 1909'da Dahiliye Nezaretine, Ermenilere gerekli tahsisat için İdare Meclisi tarafından Müslim ve gayrimüslimlerden beş kişilik bir komisyon teşkil edildiğini, bu komisyon tarafından beş bin guruş talep edildiği ancak verilen miktarın kendilerini sadece bir iki gün idare edeceğini bildirmiştir.³⁰⁸ Nezaretten talep edilen meblağın Adana hadisesinde açıkta kalanlara tahsis edilmesi buyrulmuştur.³⁰⁹ Bu süreçte Amiral Pive kumandasındaki savaş birlikleri Lazkiye Limanı'na yanaşmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu gemilerde bulunan Ermenilerin Marsilya'ya götürüleceğini öğrenmiş ancak onların Lazkiye'ye teslim edilmesi konusunda ısrarcı olmuştur. Bu kişileri iskelede bulunan eski hanlara yerleştirmiştir. Bu kadar nüfusun Lazkiye'ye gelmesi halkın tedirgin da olmasına sebep olmuştur. Aynî, tellâl bağırtarak hiçbir şeyin bedava alınmayacağını, ücretlerini ödeyeceğini belirtmiştir.³¹⁰

Kafileler arasında hastalananlar da bulunmaktaydı. Bu kişiler Lazkiye'deki Amerikan hastanesinde tedavi ettirilmiştir.³¹¹ Bu sırada Lazkiye Limanı da İngiliz, Amerikan harp gemileri ile dolmuştu. Mehmed Ali Aynî, bu kadar geminin arasında Osmanlı Devleti'ne ait bir geminin bulunmamasını ayıp saymış ve Hamidiye kruvazörünü limana getirtmiştir. Aynî, Fransızlara verdiği güven ile nasıl iyi ilişkiler tesis etmiş ise aynı İngiliz ve Amerikalılar ile de tesis etmiştir. Aynî, Mehmed Ağa gibi eşraftan hatırı sayılır kişilerle de işbirliği yapmış ve Ermenileri kafele kafele söylediği yerlere götürmesini istemiştir. Sahilde barakalar inşa ettirmiş ve Ermenilerin bir kısmını 'Suriye' adında bir şilep ile buralara taşıtmıştır. Güvenlik amacıyla da etraflarını asker ile çevirtmiştir.³¹²

Yaklaşık on gün kadar Lazkiye'de kalan Ermenilerin Halep ve Keseb'deki asayiş temin olduğundan dönmeleri sağlanmıştır. 12 Mayıs 1909 tarihinde çekilen bir telgrafta Lazkiye'ye gelen 4787 Ermeni'nin bir kısmının Mutasarrıf Mehmed Ali refakatiyle deniz yoluyla Basit İskeleye tarafına götürüldüğü, 7500 kadarının yürüyerek döndüğü, 137 Ermeni'nin ise dönmekte serbest olduğu ancak kendi istekleriyle Lazkiye'de kalmayı tercih ettikleri yazmaktadır.³¹³ Bu suretle Ermeni vakasının iyi bir yönetimle kısa sürede herhangi bir soruna mahal vermeden çözüldüğü görülmektedir.

Mehmed Ali Aynî'nin bu işi başarıyla çözmesi merkezin dikkatini çekmiş ve Trablusşam mutasarrıflığında bulunan Cevdet Bey'in kötü yönetimi nedeniyle ikinci sınıftan olan Lazkiye mutasarrıflığına, başarısından dolayı Mehmed Ali Aynî'nin ise birinci sınıftan olan Trablusşam

³⁰⁸ BOA, **DH.MKT**, 2799/34, (11 Rebî'ü'l-Âhir 1327/2 Mayıs 1909).

³⁰⁹ BOA, **DH.MKT**, 2807/47, (18 Rebî'ü'l-Âhir 1327/9 Mayıs 1909).

³¹⁰ Aynî, **Hatıralar**, s. 98-99.

³¹¹ BOA, **DH.MUİ.**, 132/76.

³¹² Aynî, **Hatıralar**, s. 99-100.

³¹³ BOA, **DH.MKT**, 2810/5, (21 Rebî'ü'l-Âhir 1327/12 Mayıs 1909).

mutasarrıflığına terfi edilmesi kararlaştırılmıştır.³¹⁴ Vali İbrahim Edhem bu tayini Aynî'ye bildirmiş ve hazırlanmasını söylemiştir. Ancak ahali ve Ermeni Patrikhanesinin uzun ısrarları neticesinde Lazkiye'de kalması kendisine bildirilmiştir.³¹⁵ Ancak Aynî, bu durumdan çok yorulduğu için pek memnun kalmamış, önce Beyrut'a sonra Şam'a geçmiş oradan da İstanbul'a gitmiştir. Tebdil-i hava ve tedaviye muhtaç bulunduğu bahisle Temmuz 1909'da kendisine iki ay rapor verilmiştir.³¹⁶

İstanbul'da iken Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın kabinesinde bulunan Avlonyalı Ferid Paşa, Dâhiliye Nazırı olarak bulunmaktaydı. Ferid Paşa, Aynî'nin Mamûretü'l-Aziz valiliğine tayin edildiğini kendisine bildirmiştir.³¹⁷

³¹⁴ BOA, **DH.ŞFR**, 412/109, (30 Nisan 1325/13 Mayıs 1909).

³¹⁵ “(...) şimdi oradan kaldırılmış ahalice su-i te'siri mucib olacağı beyanıyla ibkası hakkında Ermeni Patrikhanesince de müracaat olduğundan müşarünileyhin Lazkiye'de ibkası (...)” bkz. BOA, **İ.DH**, 1474/41, (26 Rebî'ü'l-Âhir 1327/17 Mayıs 1909)

³¹⁶ BOA, **DH.MKT**, 2867/19, (17 Cemâziye'l-Âhir 1327/6 Temmuz 1909).

³¹⁷ Aynî, **Hatıralar**, s. 102.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. VALİLİKLER

3.1. Mamüretü'l-Aziz (Elaziz) Vali Vekilliği ve Valiliği

3.1.1. XX. Yüzyıl Başlarında Mamüretü'l-Aziz Vilayetinin Genel Durumu

Mamüretü'l-Aziz Vilayeti Anadolu, Suriye ve Irak topraklarının kesiştiği noktada bulunmaktadır. Fırat ve Dicle nehirlerine giriş olan vilayet, İstanbul, İskenderun ve Karadeniz sahillerine atlama noktasıdır.³¹⁸ Vilayetin coğrafi konumu, 1312/1894 Vilayet Salnamesine göre, kuzey ve kuzeydoğusunda Erzurum Vilayeti; kuzey ve kuzeybatısında Diyarbakır Vilayeti; güneybatısında Halep ve batı ve kuzeybatısında Sivas Vilayetleri ile sınırlıdır.³¹⁹ 1325/1907 tarihli Vilayet Salnamesine göre ise vilayet; kuzeyinde Erzurum Vilayetinin Kemah ve Kiğı kazaları, güneyinde Diyarbakır Vilayetine bağlı Ergani Madeni Sancağı ile Halep Vilayetine bağlı Urfa Sancağı, doğusunda Diyarbakır Vilayetine bağlı Palu Kazası, batıda ve kuzeybatıda Sivas Vilayetinin Kangal Kazası ile sınırlıdır.³²⁰

İdari olarak bakıldığında Mamüretü'l-Aziz Vilayetinin merkezi Mezra kasabasıdır. Burası eskiden ağaların karargâhı olduğundan adı Ağavat Mezrası idi.³²¹ 1325/1907 Vilayet Salnamesine göre Vilayet, Merkez Sancağı dâhil Malatya ve Dersim olmak üzere üç sancaktan ibarettir. Merkez Sancağı, Harput, Keban, Eğin, Arabgir, Pötürge kazalarından oluşmaktadır. Malatya Sancağı ise Ağçadağ ya da Akçadağ, Kâhta, Behseni ya da Besni ve Hısn-ı Mansur kazalarından müteşekkildir. Son olarak Dersim Sancağı ise Çemişgezek, Mazgirt, Çarsancak, Kızılkilise ve Ovacık kazalarından oluşmaktadır.³²²

Merkez kazasının genel nüfusu 55.759 Müslüman, 21 Rum, 24.246 Hristiyan, 1.062 Katolik, 3.689 Protestan, 360 Latin, 300 Süryani, 6 Keldaniler ve 33 ecnebiden ibaret olup toplamda 85.541'dir.³²³ H. 1329 (1911) tarihli bir belgede bazı kazaların nüfusu verilmiştir. Bunlardan Pötürge

³¹⁸ *Salnâme-i Vilayet-i Mamüretü'l-Aziz*, Elazığ, 1325/1907, s. 133.

³¹⁹ *Salnâme-i Vilayet-i Mamüretü'l-Aziz*, Elazığ, 1312/1894, s. 196.

³²⁰ *Salnâme-i Vilayet-i Mamüretü'l-Aziz*, 1325/1907, s. 135.

³²¹ *A.g.e.*, s. 135.

³²² *A.g.e.*, s. 52-115.

³²³ *A.g.e.*, s. 147.

15.000, Ovacık 4.000, Hısn-ı Mansur ise 15.000 olarak yer almaktadır.³²⁴ Vilayetin toplam nüfusu 575.314'tür. 504.946'sı Müslüman, 61.983'ü Ermeni, 6.060'ı Ermeni Protestan'ı, 1675'i Ermeni Katolik'i, 650'si Rum'dur.³²⁵ 1906/1907 yılında yapılan sayımda Mamüretü'l-Aziz vilayetinin toplam nüfusunun 473.324 olduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun 390.784'ü Müslüman, 651'i Rumlar, 67.512'si Ermeniler, 6.220'si Ermeni Katolikler, 6.354'ü Protestanlar, 770'i Katolikler, 1069'u Süryaniler, 6'sı Keldaniler ve 58'i de diğer ecnebilere oluşturmaktadır.³²⁶

3.1.2. Mamüretü'l-Aziz'e Vali Vekili Olarak Tayini ve Yaptıkları

Mehmed Ali Aynî, 1909 (H. 15 Receb 1327) yılında, 1908 yılında Mamüretü'l-Aziz Valisi olan Nusret Paşa'nın hakkındaki şikâyetlerden dolayı görevinden alınmasından sonra Mamüretü'l-Aziz Valiliğine vekaleten tayin edilmiştir.³²⁷

Mamüretü'l-Aziz'e giderken Malatya'da bir gün kadar kalmıştır. Bu sırada şahit olduğu şeylerden birisi Karabağ Muhacirlerinin iskân faaliyetlerinin gerçekleşmemesi üzerine sefilane bir halde bulunmalarıydı. Aynî, yaptığı araştırma sonucu bu iskân işini tamamlamayan kişinin Hısnı Mansur (Adana) civarında sayılan Hacı Bedir Ağa olduğunu öğrenmiştir. Tedkikat yapmak üzere Mamüretü'l-Aziz'e varduktan sonra Hısn-ı Mansur'a giderek ağayla temasta bulunmuş ve muhacirler için kurulacak Kırkori ve Mülk adındaki iki köye yerleştirmelerini sağlamıştır.³²⁸ Ancak Mehmed Ali Aynî vali olduktan iki ay sonra Dahiliye Nezareti'ne yazılmış olan bir belgede Keban maden kazasından sonra Erguvan nahiyesinin Fethiye karyesine yerleştirilen Dağıstan ve Karabağ muhacirlerinden dolayı halkın mağdur olduğu ve arazilerin yerli halka geri verilmesi talebinde bulunulduğu meclis-i mebusan reisi tarafından yazılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki Dağıstan ve Karabağ muhacirlerinin iskânı sorununun devam ettiği anlaşılmaktadır.³²⁹

Mehmed Ali Aynî, tarımsal açıdan zengin bir bölge olan Mamüretü'l-Aziz'in zirai hayatını meydana çıkarmak için ziraat aletleri getirtmiş, bunlar için ise depo ve fidanlık tesis etmiştir.³³⁰ Bazı çiftliklerin de ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunlardan biri ve Aynî'nin görev yaptığı dönemde belgelerde adı sıklıkla geçen Sultan Aziz döneminde 1865 yılında "Çiftlik-i Hümayun" olarak kurulan Sultansuyu Çiftliği'dir. Burası II. Abdülhamid'in emriyle "Hara-yı Hümayun"a

³²⁴ BOA, **DH.SN.THR**, 27/83, (24 Zi'l-Hicce 1329/16 Aralık 1911).

³²⁵ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. 6, s. 4333.

³²⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu**, Çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 352-353.

³²⁷ Ahmet Aksın, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Harput Valileri (Harput-Mamuretü'l-Aziz-Elaziz 1834-1923)", **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)**, C. 10, S. 20, 2023, s. 10; BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/437, s. 437.

³²⁸ Mehmed Ali Aynî, 11 yıl kadar sonra Hacı Bedir Ağa'nın Mülk köyünü dağıttığını ve buradaki halkın bu suretle burayı terk ettiğini öğrenmiştir. Bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 245-247.

³²⁹ BOA, **DH.MUI**, 68/13, (9 Rebî'ü'l-Âhir 1328/20 Nisan 1910).

³³⁰ Aynî, **Hatıralar**, s. 105.

dönüştürülmüş ve IV. Ordunun topçu ve süvari hayvanlarının yetiştirilmesiyle görevlendirilmiştir. Ancak burası numune tarlası teşkiline de uygun olduğundan üretim de yapılmıştır.³³¹ Mehmed Ali Aynî, 1909 (H. 1327) yılında burada yetiştirilecek olan çeltiğinde temin edilmesinin gerekliliği noktasında Maliye Nezareti'ne yazmıştır.³³²

Mehmed Ali Aynî'nin Mamûretü'l-Aziz Vali Vekâleti görevi sırasında merkezden gönderilen irade neticesinde Osmanlı Donanması için iane toplanması Aynî'yi meşgul eden diğer bir meseledir.³³³ Memurların birer maaşının Osmanlı donanması için iane olarak verilmesi kaymakamlık tarafından Mamûretü'l-Aziz Vali Vekâletine bildirilmiş ve bu görev de yerine getirilmiştir.³³⁴

Mehmed Ali Aynî'yi meşgul eden belki de en önemli mesele Çarsancak Ermenileri ile Müslümanlar arasındaki bir arazi meselesidir. Köylü çiftçiler, evlerinin, bağ, bahçe, çayırılık ve bataklıkların kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı.³³⁵ Bu olaylar Aynî'nin vali vekâletinde bulunduğu andan başlayarak uzun süre devam etmiştir. Olayın başlangıcı Mehmed Ali Aynî'nin Dahiliye Nezareti'ne 28 Eylül 1909 tarihli yazdığı bir şifreli telgrafta şu şekilde anlatılmaktadır:

Çarsancak Kaymakamlığı'ndan cevaben alınan telgrafnâmede bundan dört gün evvel Ermenilerin cemm-i gafir olarak kasabaya gelip beyler ve ağaların kendilerine şehâdet-i kâzibede bulunmalarını teklif etdiklerini ve bunu yapmazlarsa ecdadları ve kendileri tarafından inşa edilmiş bulunan büyütlük ve emlakden çıkarılacaklarını ve bazılarının kovulduklarını beyân ile mezkûr büyütlük ve emlak için kendi nâmlarına tapu senedleri talep etmişlerse de buna mukabil beyler ve ağaların dahi büyütlük ve emlak-i mezkûre öteden beri mülk-i meşrû'ları olduğundan bunları kanlarının son damlasına kadar muhafaza edeceklerini beyân eyledikleri cihetle (...)

Bu olayı teşvik eden kişilerden birisi Çarsancak beylerinden Arslan Bey olarak görülmektedir. “Mamuretülaziz Hapishânesi'nden tahliye kılınan Çarsancak beylerinden Arslan Bey'in eser-i teşviki olarak zuhur ettiği hakkında bir rivayet mevcut olduğu ve bu işin önü alınması için vilâyetden bir komisyonun tayin ve sür'at-i i'zâmı izbâr kılınmıştır.” 24 Ekim 1909 tarihli Mamûretü'l-Aziz Vilayeti Vekâleti'ne yazılmış bir yazıda elde bulunan askeri birlikler yeterli gelmediğinden Dördüncü Ordu'nun da gönderilmesi tedbir olarak düşünülmüştür.³³⁶

³³¹ Sevim Erdem, “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 61, 2017, s. 147-148.

³³² BOA, **ML.EEM**, 839/32, (7 Zi'l-Kâde 1329/30 Ekim 1911).

³³³ BOA, **DH.ŞFR**, 416/88, (12 Kânûn-ı Sâni 1325/25 Ocak 1910).

³³⁴ BOA, **DH.MUI**, 134/72, (19 Muharrem 1328/31 Ocak 1910).

³³⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 247.

³³⁶ Deniz Erdinç, (<https://silo.tips/download/dh-mu-182-178-telgrafname-mahreci-mamuretlaziz-numaras-tarih-f-13-eyll-sene-1325#>), (06.03.2024; 16.14).

3.1.3. Mamüretü'l-Aziz'e Vali Olarak Tayini

Mamüretü'l-Aziz Vali Vekâleti görevinden sonra halk tarafından Mehmed Ali Aynî'nin "asâlet-i tasdik" istenmiştir. Ancak Mamüretü'l-Aziz Vilayeti Vekâletine yazılan bir yazıda tasdik-i asaletin sadece devletçe takdir edileceğinin bildirilmesi üzerine Aynî, Arabgir'de bulunduğu bir sırada bu telgrafi alınca, Dahiliye Nezaretine halkın yaptığı bu hareketin devleti kızdırdığının bilincinde olduğunu ve her ne görev verilirse ifa edeceğini yazmıştır.³³⁷ Bunun üzerine H. 1328 (1910) yılının Şubat ayında "asâlet-i tasdik" edilerek Mamüretü'l-Aziz Vilayetine Vali olarak atanmıştır.³³⁸

Aradan altı ay kadar bir süre geçtikten sonra 1910 yılının Ağustos ayında Aynî'ye Lazkiye'de Ermenileri rahat ve güvende hissettirdiği ve Adana olayları düzene girdikten sonra geri dönmelerini sağladığı için Papa tarafından kendisine komandör derecesinde St. Gregoire nişanı verilmiştir.³³⁹

3.1.4. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Merkez kazasında bir mülkî idadi mektep, bir askeri mektep, on erkek iki kız ibtidai mektebi, mevcuttur. Merkeze bağlı 35 nahiye 30 ibtidai, Mollakendi Nahiyesinde 10 ibtidai mektep, Şeyh Hacı nahiyesine bağlı köylerde 12 ibtidai, Hoh Nahiyesi ve buna bağlı köylerde 4 ibtidai mektep bulunmaktadır. Bu doğrultuda merkez, nahiye ve bunlara bağlı köylerde 64 erkek ve iki kız ibtidai mektep; merkez kazasında 1882 yılında açılışı yapılan bir de rüşdiye mektebi vardı.³⁴⁰ Bütün vilayette 13 rüşdiye,³⁴¹ 215 ibtidai ve sıbyan mektepleri, 31 medrese, 45 Ermeni, 12 Ermeni Protestanı, 6 Ermeni Katoliği Mektebi, bunlardan başka da Katolik misyonerlerine mahsus 8 ve Protestan misyonerlerine mahsus 5 mektep bulunmaktaydı. Vilayette toplam 336 mektep ve medrese mevcuttu.³⁴²

1880 yılında Mamüretü'l-Aziz Valiliği yapmış olan Ahmed Aziz Paşa'nın (1835-1903) II. Abdülhamid'e sunduğu layihada maarif noktasında verdiği tavsiyelerden ilki bölgede idadi mekteplerinin açılmasının zor ve masraflı olacağından dolayı rüşdiyelerinin ıslah edilmesinin daha doğru olacağıdır. İkincisi İdadi mektebi olmayan yerlerde sıbyan mekteplerinin açılmasıdır.

³³⁷ BOA, **DH.MUİ**, 48/38, (15 Zi'l-Kâde 1327/28 Aralık 1909).

³³⁸ BOA, **DH.SAİD.d.**, 80/437, s. 437; BOA, **BEÖ**, 3697/277263, (22 Muharrem 1328/3 Şubat 1910).

³³⁹ BOA, **İ.TAL**, 467/5, (8 Şaban 1328/15 Ağustos 1910); Uğur Akbulut, "1909 Adana Olayları...", s. 446.

³⁴⁰ **Salnâme-i Vilayet-i Mamüretü'l-Aziz**, 1325/1907, s. 146-147.

³⁴¹ Bahsi geçen 13 rüşdiye sayısı 1909 (H. 1327) tarihli bir belgede de görülmektedir. Burada merkezde bulunan rüşdiye inas ya kız mektebi, geri kalanı ise erkek rüşdiyesi olmak üzere Arabgir, Keban, Eğin, Ağın, Behisni, Hısn-ı Mansur, Hekimhanı, Hozat, Pertek, Çemişgezek, Çarsancak ve Mazgird'de bulunmaktadır. Bkz. BOA, **MF.İBT**, 238/48, (16 Recep 1327/3 Ağustos 1909).

³⁴² Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. 6, s. 4332.

Müfredatla ilgili olarak rüşdiyelerde eskiden beri okutulanların yanına fen, inşa, kitabet ve fen usulü derslerinin ilave edilerek mezunlara bundan sonra diploma verilmesini önermiştir. Okulların süresinin bir yıl uzatılması, bazı memurların kötü idarelerinden dolayı kullanılamaz duruma gelmiş okulların yeniden açılması da mevzubahis konulardan birisidir.³⁴³

Mehmed Ali Aynî de özellikle geri kalmış bölgelerde birer mektep açılmasını talep etmiştir. Bu geri kalmış yerlerden birisi Keban kazasıdır. Aynî, burada beşi resmi, ikisi hususi yedi mektep mevcut olduğundan ahalinin her türlü tahsil ve terbiyeden mahrum kaldıklarını, bu yüzden kanuna aykırı davranışlarda bulunarak fenalıklar yaptıklarını; bu tür davranışları önlemek, cehaletle mücadele etmek için maarife önem verilmesi gerektiğini, bununda mektep açmakla mümkün olabileceğini söylemektedir.³⁴⁴ Mektep açmanın yanında var olan mekteplerin ıslahı ve tamirâtı içinde uğraşmıştır.³⁴⁵ Mehmed Ali Aynî, Mamûretü'l-Aziz valiliğinde yaptığı işlerden birinin 'maarifî reel bir veçhe vermek' olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁶ Bu ibare halkın cehaletinin giderilmesi için maarife gerçek bir yön vermek olarak da ifade edilebilir.

3.1.5. Mamûretü'l-Aziz'de Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

Mehmed Ali Aynî'nin yaptığı beledi işlerden biri Keban Madeni kazasından sonra faaliyeti duran madenin tekrar işletilmesini sağlamaktır.³⁴⁷ Şemseddin Sami, madencilik için sadece Keban madenindeki kurşun ve Çemişkezek'deki kömür madenleri olduğunu, Keban madenindeki kurşunun zengin olup eskiden beri ihraç olunduğunu yazmaktadır.³⁴⁸ Şemseddin Sami sadece iki kazadaki madenin aktif olduğunu söylemektedir. Ancak bazı kazalarda da farklı madenler olduğu bilinmekteydi. H. 1329 (1911) tarihli bir belgede Mamûretü'l-Aziz Vilayetinin Malatya sancağının Akçadağ, Malatya, Kahte kazası; Harput sancağının Keban Madeni, Harput, Arabgir Kazası; Dersim sancağının Çarsancak kazalarında bulunan altın, gümüş, platin, cıva, kurşun, demir, nühas (bakır), kalay, çinko, krom, arsenik, manganez³⁴⁹, antimon³⁵⁰, alüminyum, kükürt, kömür, zift, asphalt, petrol ve zımpara gibi madenlerin çıkarılması için ruhsatname isteğinde bulunduğu görülmektedir.³⁵¹

³⁴³ Erdoğan Polat, "Mamuretülaziz Valisi Ahmed Aziz Paşa'nın II. Abdülhamid'e Sunduğu Layihası (Doğu Anadolu'nun Islahı Çareleri)", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 25, Nr. 2, 2020, s. 121-122.

³⁴⁴ BOA, **MF.İBT**, 313/87, (9 Rebî'ü'l-Âhir 1329/9 Nisan 1911).

³⁴⁵ BOA, **MF.İBT**, 271/63, (2 Cemâziye'l-Evvel 1328/12 Mayıs 1910); BOA, **MF.İBT**, 321/25, (4 Cemâziye'l-Evvel 1329/3 Mayıs 1911).

³⁴⁶ Aynî, **Hatıralar**, s. 106.

³⁴⁷ **A.g.e.**, s. 106.

³⁴⁸ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. 6, s. 4332.

³⁴⁹ Demir-çelik sektöründe kullanılır.

³⁵⁰ Cephane ve batarya yapımında kullanılan bir maden türü.

³⁵¹ BOA, **HRT.h**, 815, (19 Rebî'ü'l-Âhir 1329/19 Nisan 1911).

Mehmed Ali Aynî, bir yere atandığında yaptığı faaliyetlerden biri inşaat yaptırmaktır. Bunu torunu Nezih H. Neyzi şu şekilde anlatmaktadır: “Dedeme sorardım, ‘Hiç tanımadığınızı, bilmediğiniz bir yere tayin edilince ne yapardınız?’ diye. o da şöyle bir düşünür, elini dizine vurur ve ‘İnşaat’ derdi.”³⁵² Mamüretü’l-Aziz’e tayin edildiğinde şose, hükümet konağı, hapishane, mektep gibi inşa faaliyetlerinde de bulunduğu görülmektedir. Aynî, Hısn-ı Mansur ve Halep arasında şose inşası ve bütün vilayet yollarının tamir edilmesini sağlamıştır.³⁵³ Hısnımansur halkı Halep ile ticarî ilişkilerde bulunduğu için yola ihtiyaç duymaktaydı. Bunun üzerine mühendisler güzergâh çizmiş, amele toplanmış ve işe başlanmıştır. Ancak Nafia Nezareti tarafından bu proje durdurulmuş, gerekçe olarak ise Anadolu’da üç bin kûsur şose yapılacağından plan dışı projelere para kalmadığı gösterilmiştir.³⁵⁴ Sonunda Halep’e kadar değil de sürgü mevkiine bir yol yapılması ahali tarafından istenmiş ancak halkın bu isteklerinin tahsilat yetersizliğinden dolayı yerine getirilemeyeceği bildirilmiştir.³⁵⁵

Mehmed Ali Aynî, diğer memuriyetlerinde olduğu gibi burada da hükümet konağında mahzen inşası ve merkez hapishanesinin tamiriyle de ilgilenmiştir. Maliye Nezaretine yazdığı bir yazıda mahzen inşası için 18.700 kuruşa ihtiyaç olduğu, bu ihtiyacın karşılanmasıyla ilgili herhangi bir bilgi gelmediğini belirtmiştir. Ayrıca bu masrafa hükümet konağının ve etrafındaki yolların tamiri de eklenince 39.300 guruşun sarfı hakkında da bilgi vermiştir.³⁵⁶ Merkez hapishanesindeki sorun ise hapishane koğuşları duvarlarından birinin çökmüş olduğu, diğerlerinin de bir iki güne kalmadan çökeceğidir. Aynî, mevcut durumun bir tehlikeye mahal vermeden önce çözülmesi gerektiği uyarısında bulunmuştur.³⁵⁷

Mehmed Ali Aynî, Dersim hakkında ıslahat yapılmasının düşünüldüğünü ve bunun kolay olabilmesi için de yol yapılmasının gerekli olduğunu zikretmiştir. Bunun için faaliyetlere başlanmış olsa da kış gelince çalışmalar durmuştur. Çalışmaların tekrar başlanması beklense de başka projelerden bahisle gerçekleşmemiştir.³⁵⁸ Dördüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa tarafından ortaya konulan Dersim ıslahatına göre birçok nahiye merkezlerinde hükümet konağı inşaatı da yaptırılmalıydı. Bunun yanında telgraf hatları döşenmeli, su yolları yapılmalı ve arazi ve emlakın mükemmel surette tahriri yapılmalıydı.³⁵⁹

³⁵² Neyzi, **Anılar**, 1985, s. 66.

³⁵³ Aynî, **Hatıralar**, s. 106.

³⁵⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 250.

³⁵⁵ BOA, **BEÖ**, 3738/280290, (13 Rebî’ü’l-Âhir 1328/24 Nisan 1910).

³⁵⁶ BOA, **ML.EEM**, 861/27, (15 Ağustos 1327/28 Ağustos 1911).

³⁵⁷ BOA, **ML.EEM**, 862/7, (20 Ağustos 1327/2 Eylül 1911).

³⁵⁸ Aksüt, **a.g.e.**, s. 250.

³⁵⁹ Islahat tedbirlerinin bulunduğu bu layiha da asıl konunun asayişin sağlanması olduğu görülmektedir. Dersim aşiretlerinin kontrol altında tutulması coğrafyanın zorluğundan dolayı zor olmaktadır. Belirli yerlere jandarma ve jandarma

3.1.6. Asayişin Sağlanması

Daha öncede ifade edildiği gibi Mehmed Ali Aynî'yi uğraştıran meselelerden en önemlisi Çarsancak arazi meselesiydi. Vali vekâleti görevindeyken başlayan bu mesele valilik görevinde de devam etmiştir. Çarsancak kazasındaki Ermeniler köylü çiftçilerin evlerinin, bağ ve bahçelerinin kendilerine ait olduğunu iddia etmiş ve asilikte bulunmaya başlamışlardır. Çiftçilerin içinde bazıları daha önceden buralara ikamet etmiştir. Ayrıca önceki yıl buralara getirilmiş olanlar da vardır. Bunların haricinde ve miktarca daha fazla olan Müslüman çiftçiler de mevcuttu.. Ancak bunlar ses çıkarmamaktaydı.³⁶⁰

Mehmed Ali Aynî, vali vekâleti görevi sırasında Çarsancak meselesinde beylerin bazılarının hareketlerini beş-altı ay önce arz etmiş, beylerden Arslan Bey'in hasımları olan diğer beyleri adeta yok etmek için Ermeni çiftçileri aleyhine kıyama tahrik etmekte olduğunu görmüştür. Aynî, Arslan Bey'in kâhyasının aldığı emir üzere çiftçileri hanelerinden çıkmak ve ellerindeki emlakı iade etmek üzere tazyik ve yapmazlarsa kılıç çekeceklerini açıklayarak tehdit ettiklerinden dolayı tahkikat yapılması gerektiğini Mamûretü'l-Aziz Valiliğinden Dahiliye Nezaretine şifreli bir telgraf olarak göndermiştir.³⁶¹ Bunun üzerine Komiser ünvanı ile Abidin Paşa gönderilmiştir. Burada Sivas Valiliğine tayin edilmeden önce yalnız bir köydeki hane ve bahçeleri saydırmıştır. Takdir olunan yüz bin guruşu Ermenilerin hiçbir vakit ödeyemeyecekleri anlaşılmıştır.³⁶² Bu olaydan sonra Çarsancak kaymakamı Emin Efendi'nin Kızılkilise Kaymakamı Vehbi Efendi ile değiştirildikleri görülmüştür.³⁶³ Olayın büyümesi ile diğer bölgelere yayılmasına karşın Şura-yı Devlet kararı beklenmeden asker ile müdahalede bulunacakları da yine valilik tarafından bildirilmiştir.³⁶⁴ Çarsancak meselesi hariç unsurlar arasında herhangi bir endişeye sebep olacak olaylar olmadığı da yazılmıştır.³⁶⁵ Aynî, bu meselenin en adil ve en salim çaresini şu şekilde görmekteydi:

Devlet Şûrâsı'nın son kararı veçhile mezkûr ev, bağ ve bahçeler hakkında tasarruf iddiâ edenlerin, dâvâlarını ispât etmek üzere mahkemeye mürâcaat etmeleri hususunda hükûmetin sebat ile beraber hemen mükemmel bir tahrir yaptırıp zuhur edecek fazla arâziyi Müslüman ve Ermeni tâlip olanlara usulü dâiresinde müzâyede ile tefviz eylemek ve bu arâziyi alıp da ev yapmağa kudreti olmayanlara da Hazine menfaatini vikayeten taksitle tediye edilmek şartı ile Ziraat Bankası'ndan münasip bir miktar para ikraz ve o suretle ev inşasını temin etmekten ibârettir zannediyorum. Zira

ve hariçten müdürlerin gönderilmesinin elzem olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. BOA, **BEO**, 3706-277896, (2 Safer 1328/13 Şubat 1910).

³⁶⁰ Aksüt, **a.g.e.**, s. 247-248.

³⁶¹ BOA, **DH.ŞFR**, 662/13, (4 Mart 1326/17 Mart 1910).

³⁶² BOA, **DH.ŞFR**, 662/15, (5 Mart 1326/18 Mart 1910).

³⁶³ BOA, **BEO**, 3724/279240, (16 Rebî'ü'l-Evvel 1328/28 Mart 1910).

³⁶⁴ BOA, **DH.ŞFR**, 662/44, (16 Mart 1326/29 Mart 1910); BOA, **DH.ŞFR**, 662/53, (18 Mart 1326/31 Mart 1910).

³⁶⁵ BOA, **DH.ŞFR**, 662/78, (28 Mart 1326/10 Nisan 1910).

arz ettiğim veçhile böyle fazla zuhur edecek arâziyi parasız yalnız Ermenîlere tefviz edip Müslüman zürri mahrum bırakmak adâlete ve müsâvâta münâfi olur.³⁶⁶

Yaz mevsimi geldiğinde Mehmed Ali Aynî'nin mülhakatı teftiş için Çemişgezek, Arabgir, Mezkerd, Dersim, Merkez vilayet, Keban, Eğin ve Çarsancak kazalarını gezdiği ve herhangi bir sorunun olmadığı görülmektedir.³⁶⁷ 29 Kasım 1910 tarihli bir belgede Çarsancak meselesinden sonra asayişe dair son altı ayda herhangi bir olay meydana gelmediği görülmektedir.³⁶⁸

Bir müddet sonra Mehmed Ali Aynî, ailesini İstanbul'a göndermiştir. Sonra da kendisi hava değiştirmeye ihtiyacı olduğunu, iki ay müddetle kendisine izin verilmesini, bu babdaki arzuhalini de kardeşi Hasan Tahsin'e gönderdiğini ve onun bu arzuhalini kendilerine iletceğini bildirmiştir. Ancak kendisine izin verilmemiştir.³⁶⁹ Yaklaşık iki ay sonra Aynî, Beyrut Vilayetine tayinini istemiştir.³⁷⁰ Ancak, bir ay sonra 30 Ekim 1911 tarihinde Beyrut yerine Bitlis Valiliğine tayin edilmiştir.³⁷¹ Bitlis Valiliğine gitmek istemediğinden bir müddet sonra Yanya Valiliğine tayin edilmiştir.

3.2. Yanya Valiliği

3.2.1. XX. Yüzyıl Başlarında Yanya Vilayetin Genel Durumu

Yanya Vilayeti Arnavutluk'un güney kısmı ve Epir denilen bölgede oluşturulmuştur. Konum olarak İşkodra Vilayetin güneyinde, Manastır Vilayetin ise hem güney hem batısında bulunmaktadır. Batı sınırı Adriyatik Denizi, Doğu sınırı ise Preveze'ye kadar Yunanistan'dır.³⁷² 1319/1901 Yanya vilayet salnamesinde Yanya'nın konumu şu şekilde ifade edilmiştir: "Öteden beri namiyle yad edilen vilayete merkez ittihaz edilmiş olan Yanya şehri otuz tokuz derece, kırk yedi dakika 'arz-ı şimalî ile on sekiz derece kırk bir dakika tul-ı şarkıde bulunuyor. Deniz sathından 530 metre yüksektir."³⁷³

İdari olarak bakıldığında ise, 1864 Vilayet Nizamnamesinden sonra, Yanya Vilayeti teşkil edilmeden önce, Tırhala bölgesinin buraya dâhil edilip edilmemesi tartışılmış ve her ikisinin de ayrı birer vilayet olarak oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu şekilde 1867 yılı itibariyle Yanya Vilayeti

³⁶⁶ Aksüt, a.g.e., s. 249.

³⁶⁷ BOA, DH.MUI, 101/39, (3 Cemâziye'l-Âhir 1328/12 Haziran 1910).

³⁶⁸ BOA, DH.ID, 44/12, (26 Zi'l-Kâde 1328/29 Kasım 1910).

³⁶⁹ BOA, DH.MTV, 7/39, (11 Şaban 1329/7 Ağustos 1911).

³⁷⁰ BOA, DH.MTV, 6/47, (22 Şevval 1329/16 Ekim 1911).

³⁷¹ BOA, DH.MTV, 1/59, (7 Zi'l-Kâde 1329/30 Ekim 1911).

³⁷² BOA, HRT.h, 352, (29 Cemâziye'l-Âhir 1305/13 Mart 1888).

³⁷³ Salnâme-i Vilayet-i Yanya, Yanya, 1319/1901, s. 194.

teşkil edilmiştir.³⁷⁴ 1867 yılında idari taksimat şu şekildedir: Yanya, Tırhala, Golos, Berat, Ergiri, Preveze ve Narda sancaklarıdır. Ancak bu taksimat sürekli değişmiştir.³⁷⁵ 1871 yılında ise Yanya, Tırhala, Ergiri, Preveze ve Berat sancaklarından ve 26 kazadan oluşmaktadır.³⁷⁶ 1878 yılında Tırhala'nın Yanya Vilayetinden ayrılması üzerine vilayet sınırlarında değişiklik olmuştur.³⁷⁷ 1319/1901 Yanya Vilayet Salnâmesinde Merkez Yanya, Ergiri, Preveze ve Berat sancaklarından oluşan Yanya Vilayeti 17 kazadan müteşekkildir.³⁷⁸ 1912 yılında ise Vilayetin sancakları Yanya, Ergiri, Berat, Preveze ve Çamlık olarak ayrılmış; kazaları ise Meçova, Koniçe, Leskovik, Delvine, Palipogon (Pogon), Premedi, Tepedelen, Kurveleş, Avlonya, Iskarapar, Loşne, Loros, Margılıç, Aydonat ve Filat'tır.

Nüfus olarak bakıldığında Yanya Vilayeti, Şemseddin Sami'ye göre 166.691 kişidir. Yanya sancağındakiler ise Ulah ve Rum'dur. Diğer üç kazanın ahalisi Arnavut ve çoğu da Müslümandır.³⁷⁹ 1877/78 tarihinde yapılan bir sayımda Yanya Vilayetinin Yanya, Tırhala, Ergiri, Preveze ve Berat sancakları toplam nüfusu 187.513 olarak verilmiştir. 1881/82-1893 arası genel sayımında ise Preveze, Berat, Delvine, Ergiri ve Yanya sancakları toplamında nüfus 516.477'dir. Bu nüfusun 225.415'i Müslümanlar, 286.304'ü Rumlar, 83'ü Katolikler, 3.677'si Yahudiler ve 998'i ise yabancı uyruklulardan oluşmaktadır.³⁸⁰ 1319/1901 Yanya Vilayet Salnamesinde nüfus genel olarak şu şekilde ifade edilmiştir. “zükür ve inas 171.633'i Yanya, 158.232'si Berat, 140.590'ı Ergiri, 56.695'i Preveze sancaklarında olmak üzere 527.120'ye balığ olmaktadır.”³⁸¹ 1906/7 yılında ise toplam nüfusun 516.766 olduğu belirtilmektedir.³⁸² 1912-13 yılları nüfus durumunu gösteren bir haritada da Yanya Vilayetinin büyük çoğunluğunun Arnavut, parçalar halinde küçük bir kısmının ise Rum, Sırp, Ulah ve Karadağlılardan oluştuğunu görmek mümkündür.³⁸³

3.2.2. Yanya'ya Vali Olarak Tayini

Beyrut Valiliğini istemesine rağmen Bitlis Valiliğine tayin edilmiş olan Mehmed Ali Ayni, Yanya Vilayetinde kendisinden önce vali olarak bulunan Mustafa Zihni Paşa'nın (D. 1849- Ö.

³⁷⁴ İlkay Erken, **Yanya Sancağı İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)**, TTK Yayınları, Ankara, 2021, s. 56-57.

³⁷⁵ Erken, **a.g.e.**, s. 58-59.

³⁷⁶ **A.g.e.**, s. 62.

³⁷⁷ **A.g.e.**, s. 65.

³⁷⁸ **Salnâme-i Vilayet-i Yanya**, 1319/1901, s. 90-181.

³⁷⁹ Şemseddin Sami, **a.g.e.**, C. 6, s. 4790.

³⁸⁰ Karpat, **a.g.e.**, s. 308-309.

³⁸¹ **Salnâme-i Vilayet-i Yanya**, 1319/1901, s. 199.

³⁸² Karpat, **a.g.e.**, s. 354-355.

³⁸³ Nüfus dağılımını gösteren harita için bkz. **Balkan Harbi'nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bulkat)**, Haz. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1984, s. 112.

1929)³⁸⁴ azl edilerek Hicaz Vilayetine vali olarak gönderilmesi üzerine 1912 (H. 7 Safer 1330) yılında Yanya Vilayetine vali olarak atanmıştır.³⁸⁵ Bitlis Valiliğine gitmeme sebebi bilinmemektedir. Ali Kemali Aksüt, “O kararından dönmemiş idi. Niçin mi? –Bu bahis uzundur-“ diyerek konudan bahsetmemiştir. Aynî, İstanbul’dan Yanya’ya gelirken ona Yanya hakkında bilgi vermesi açısından Esad Paşa’nın (1862- 1952)³⁸⁶ layihasını vermişlerdir.³⁸⁷ Bu açıdan bakıldığında Aynî’nin Yanya’da gördükleri de eklenirse neler yapması gerektiğini bildiği anlaşılmaktadır. Aksüt, Aynî’nin Yanya’ya gelişini şu şekilde anlatmaktadır:

Açık fayton arabası içinde ve bir alay istikbalciler arasında bu şirin yuvaya girerken, etrafına bakınarak hem hayâlini gezdireceği bu şiirle dolu, bu can alıcı diyârın, bu cennet parçasının güzelliklerine hayran oluyor, hem İstanbul’dan beri duyduğu ve gördüğü ahvâli düşünerek, bugünden itibaren başlayacak faaliyet hayatının, daha doğru bir tâbir ile cidâl hayatının safhalarını im’ân gözü önüne getirmekten kendini alamıyordu.³⁸⁸

Mehmed Ali Aynî, Yanya’ya geldiği sırada Yanya siyasi olarak karışık bir vaziyette bulunmaktaydı. Yabancı devletlerin burada Osmanlı Devleti’ne karşı halkı ayaklandırma noktasında yaptıkları propagandalar, konsolosluklar aracılığıyla ahaliyi galeyana getirmeleri, mektepler aracılığıyla öğrencileri istiklal düşüncesiyle eğitmeleri ve çeteler oluşturulması Yanya’nın elden çıkma durumunun olduğunu bir gerçek olarak ortaya koymaktaydı. Bunu önlemek için ıslahatlar yapılması gerektiği layihalar ve raporlar aracılığıyla ortaya konulmuştur. Mehmed Ali Aynî’nin de valilik görevinde bulunduğu Yanya’da kendi yazdığı raporu³⁸⁹ doğrultusunda icraatlarda bulunmaya çalıştığı görülmektedir.

3.2.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Yanya Vilayetinin 1901 ve 1903 yılları arasında genel nüfus 650.000’dir. 1901 yılında bu nüfus içerisinde eğitime devam eden öğrenci sayısı 34.153’tür. 1903 yılında eğitime devam eden öğrenci sayısı 35.650’ye yükselmiştir. Mektep olarak 1901 yılında vilayet genelinde Yanya Mektebi İdadisi ve Berat Hamidiye İdadi Mektebi mevcuttu. Bunların yanında Yanya merkezde bulunan Yanya Hamidiye İnas Rüşdiyesi ve Preveze İnas Rüşdiyesi bulunmaktaydı. Yine aynı yılda Yanya Sancağı,

³⁸⁴ Aynî’ye Esad Paşa’nın layihasının yanında bir de kendisinden önce valilik yapmış olan Mustafa Zihni Paşa’nın raporunu vermişlerdi. Aynî’ye göre Mustafa Zihni Paşa’nın bir mektupçu gibi kalem işleriyle uğraşması; devletin menfaatlerini korumak ve istikbal tehlikesini önlemek için birkaç memurun değiştirilmesini sağlaması valilik yapmak değildir. Bkz. Aksüt, *a.g.e.*, s. 269.

³⁸⁵ BOA, *DH.SAİD.d.*, 55/213, s. 214; BOA, *BEO*, 3996/299628, (8 Safer 1330/28 Ocak 1912).

³⁸⁶ Esad Paşa, 10 Ekim 1911 yılında Yanya Kolordusu Komutanı olmuş ve Balkan Harbi’nde 5 Mart 1913 gününe kadar Yanya ve çevresini kendi ifadesiyle “düşmanın üstün kuvvetlerine karşı, canımı siper ederek savundum”. Bu tarihte Yanya’nın düşmesi sonucunda da Yunan ordusuna esir düşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Balkan Harbi’nde Yanya Savunması ve Esad Paşa (Korg. Bulkat)*, s. 97-104.

³⁸⁷ Aksüt, *a.g.e.*, s. 251, 269.

³⁸⁸ Aksüt, *a.g.e.*, s. 252.

³⁸⁹ Raporun tamamı için bkz. BOA, *HSDHADB*, 5/53, (1 Nisan 1328/14 Nisan 1912).

Berat, Ergiri ve Preveze Sancakları olmak üzere yirmi altı ibtidaiye mektebi ve iki inas ibtidaiye mektebi bulunmaktadır; Yanya, Berat, Ergiri ve Preveze Sancaklarına bağlı köylerde ise otuz üç mektep bulunmaktadır.³⁹⁰

Mehmed Ali Aynî'ye göre maarif açısından Yanya Vilayetinin durumu kötüdür. Dahiliye Nezaretine gönderdiği raporda ibtidai mekteplerin kaydolduğu defterde 48 mektebin tamir ve 73 mektebin ise yenilenmeye ihtiyacı olduğunu, en muhtac köyler de dahil, kasaba ve köylerde yeniden 233 ibtidai mektebin tesis edilmesi gerektiğini ancak tüm bu ıslah ve inşaaaların verilecek olan 2.513.800 kuruş daimi ve 6.358.000 kuruş fevkalade ödenekle ve daha sonra bunlara eklenen miktar ile bir yıl içinde gerçekleştirilemeyeceğinden bahsetmektedir. Bunlara her yıl 450.000 daimi ve 1.225.000 fevkalade masraf eklenmesiyle beş sene içerisinde yapılması gerekli görülmüştür.³⁹¹ Aynî, çalışmalara başlayıp Yanya vilayetinde inşa olunacak ibtidai için ödenek istemiş ve kendisine bir milyon kuruş ödenek gönderilmiştir.³⁹² Aynî, yazdığı raporda cami ve mektebe en muhtaç köylerin ve buralara yapılacak cami ve mekteplerin ise ne kadar masraf tutabileceğinin bir listesini yapmıştır. Buna göre Merkez, Preveze, Ergiri, Çamlık ve Reşadiye sancaklarına ait köylerde cami ve mekteplerden hangisine ihtiyaç varsa onların inşasına lüzüm görülmüştür.³⁹³

Raporda Yanya İdadi Mektebi, Ergiri İdadi Mektebi, Darü'l-muallimin mekteplerinin ıslahı, yine Yanya'da bulunan İttihad ve Terakki Mektebinin yeniden yapılması, Delvine de bir inas rüşdiyesinin tesis edilmesi de yer almaktadır.³⁹⁴ Delvine'de bir inas mektebi inşasının önemli olduğuna dair bir belgede şu ifadeler yer almaktadır:

Delvine kasabasında inas mektebî bulunmamasından naşî ahali-i İslâmiyeden birçoğu kızlarını Hristiyan inas mektebine göndermekde oldukları ve bu halin mahâzîr-i müstağni 'arz ve izah bulunduğu cihetle terbiye-i diniyye ve içtimaiye ile menafî'-i Osmaniye'ye külliyyen mugayîr olan o gibi mecburiyetlere mahal kalmamak üzere mezkûr kasabada bir inas mektebi te'sis ve teşkili içün tahsisât-ı kafiye i'tasına müsa'ade buyrulması Ergiri mekatib-i ibtidaiye müfettişinin iş'arı üzerine 'arz olunur.³⁹⁵

3.2.4. Yanya'da Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

1311/1894 Yanya Vilayet Salnamesine göre Yanya'da mevcut olan yollar Yanya-Manastır, Yanya-Preveze, Kalabaki-Serandoz, Papasköprüsü-Solhora, Premedi vasıtasıyla Serandapor-Berat,

³⁹⁰ Rojda İpek, *Salnâmelere Göre II. Abdülhamid Döneminde Yanya Vilâyetinde Eğitim (1876-1909)*, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt, 2022, s. 63-67.

³⁹¹ BOA, HSDHADB, 5/53.

³⁹² BOA, DH.MUI, 157/28, (22 Cemâziye'l-Evvel 1330/9 Mayıs 1912).

³⁹³ BOA, HSDHADB, 5/53.

³⁹⁴ BOA, HSDHADB, 5/53.

³⁹⁵ BOA, MF.İBT, 368/38, (27 Rebî'ü'l-Âhir 1330/15 Nisan 1912).

Ergiri-Tepedelen vasıtasıyla Yorgocat-Avlonya, Tepedelen-Klisora, Yanya- Grebene, Borizan Köprüsü ve Koniçe, Margılıç-Eskopça, Aydonat-Filat, Delvinaki Hattı-Voştina şeklindedir. Bunun yanı sıra yapılması planlanmış ama yapılmaya başlanmayan Yanya-Filat yol projesi de bulunmaktadır.³⁹⁶

Mehmed Ali Aynî'nin Yanya'nın mevcut durumu dolayısıyla önem verdiği bayındırlık işlerinden en önemlisi yollar ve köprülerdi. Mevcut yollar ya tamir edilecek ya da yenilenecekti. Bu şekilde ihtiyaç olunan ordu, olayların çıktığı noktalara kolayca ulaşabilecekti. Mehmed Ali Aynî'nin Yanya'dan ayrıldıktan yalnızca birkaç ay sonra Balkan devletlerinin seferberliğe başlamaları³⁹⁷ yollara verilen önemi göstermektedir.

Mehmed Ali Aynî, yazdığı raporda “Umur-ı Nafi’ a” başlığı altında Esad Paşa’nın layihâsından da yararlanarak “Ergiri-Tepedelen”, “Tepedelen-Avlonya”, “Avlonya-Berat”, “Tepedelen-Serandoz Köprüsü”, “Aydonat-Filat”, “Premedi-Berat”, “Berat-Luşna-Kruya” yollarıyla (...) nehri üzerinde Premedi, Tepedelen, Fiyar köprülerinin inşasının bazılarının yapımının ihale olarak Şirket-i Mahsusa’ya verildiğini ancak henüz yapımlarına başlanılmadığını ifade etmektedir.³⁹⁸ Bunların dışında Manastır-Yanya yolu ise oldukça önemlidir. Vilayet merkezini İstanbula bağlayan tek karayoludur. Esad Paşa, eğer deniz yolu kesilirse her türlü ihtiyacın yalnız bu yol ile temin edilebileceğini söylemektedir.³⁹⁹ Aynî’nin görevi sırasında bu yolun tamir edildiği, tamiri sırasında görevli kimselerin güvenlik açısından silah taşımalarına ruhsat verildiği incelenen bir belgeden anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰ Sadece Yanya’da değil, Manastır, Alasonya, İşkodra, Köprülü, Prizren, Mitroviçe gibi birçok yerde yolların tamir ve inşaatları hakkında belgeler yer almaktadır. Harbiye Nâzırı, bu yolların ehemmiyetini “yollar olmadıkça en mükemmel ordular bile hareket kâbiliyetsizliği yüzünden büyük tehlikelere mahkûmdur.” şeklinde ifade etmektedir.⁴⁰¹

Karayolları dışında iskele ihyası, Loros Nehri’nin ulaşımına açılması, Yanya-Reşadiye şimendifer hattının güzergâhının belirlenmesi, ziraat için numune tarlasının tesis edilmesi bu layihada geçen yapılacak işler olarak ifade edilmiştir.⁴⁰²

³⁹⁶ *Salnâme-i Vilayet-i Yanya*, 1311/1894, s. 335-339.

³⁹⁷ Mustafa Talha Savaş, *Son Dönem Osmanlı Kumandanlarından Mehmed Esad (Bülkat) Paşa (1862-1952)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aralık, 2019, s. 60.

³⁹⁸ BOA, *HSDHADB*, 5/53.

³⁹⁹ Aksüt, *a.g.e.*, s. 264.

⁴⁰⁰ BOA, *BEÖ*, 4032/302377, (8 Cemâziye’l-Evvel 1330/25 Nisan 1912).

⁴⁰¹ BOA, *A.}MKT.MHM*, 738/7, (8 Zi’l-Kâde 1329/31 Ekim 1911).

⁴⁰² BOA, *HSDHADB*, 5/53.

Bayındırlık faaliyetleri şüphesiz sadece yollardan ibaret değildir. Diğer görev yerlerinde olduğu gibi hükümet konakları inşası, hapishane, hastane, cami, mektep tamir ve inşaları önemli faaliyetlerdir. Aynî, ilk olarak vilayetin ihtiyaçlarını tespit etmiştir. Bu minvalde Yanya Vilayeti dâhilinde yapılacak olan hükümet konaklarının keşif ve planlarını Maliye Nezaretine göndermiş ve havale istemiştir.⁴⁰³ Hapishane, mektep, cami, hastane tamir ve inşaları için de devlet tarafından ödenek verilmiştir.⁴⁰⁴ Hastane olarak hem layihada hem belgelerde gureba hastanesinden bahsedilmektedir. Aynî'nin raporunda bu hastanenin ihtiyaçlarının daha sonra bir layiha ile sunulacağı ifade edilmiştir. Mehmed Ali Aynî, hastane gelirlerinin az olması dolayısıyla idaresinin temin edilemediğini, civardaki frengi ve sara hastalarının burada tedavi edildiklerini, görevlilerin maaşlarının verilememesi ve bu hastanenin Yanya'da bulunan tek gureba hastanesi olması dolayısıyla tahsisat verilemediğini dile getirmektedir.⁴⁰⁵

Tüm bu faaliyetlerin masrafları ise Mehmed Ali Aynî'nin yapmış olduğu keşif sonucu belirlenmiş ve buna göre bir miktar belirlenmiştir. Bu masraflar Aynî'nin kaleme aldığı raporda açık bir şekilde yazılmıştır.⁴⁰⁶ Bazı hesaplarda hata olsa da devletin, buna ayıracağı tahsisatı bilmesi açısından bu rapor önemlidir.⁴⁰⁷

3.2.5. Asayişin Sağlanması

1319/1901 Yanya Vilayet Salnamesine göre Yanya'da bulunan konsolosluklar; Yunanistan, Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya, Avusturya ve Macaristan'a aittir.⁴⁰⁸ 1912 yılında ise Yanya Vilayetinde bulunan konsolosluklar şu ülkelere aittir: Yanya merkez sancağında Rusya, Romanya, Fransa, İngiltere, Yunanistan; Preveze de Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere, Yunanistan; Ergiri de Yunanistan; Berat'da Yunanistan; Avlonya'da Yunanistan, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dır.⁴⁰⁹ Mehmed Ali Aynî, yapılması gereken işlerin başında Yanya, Prezeve, Ergiri, Berat ve Avlonya Yunan konsoloslarının memuriyetlerinin sonlandırılması olduğunu kaydetmektedir.⁴¹⁰ Aynî, bahsi geçen yerlerdeki konsolosların asayişini ihlal ederek Müslüman ahaliyi rahat bırakmadığı ve nihai amaçlarının Yunanistanla birleşmek olduğunu ve bu sebeple memuriyetlerinin sonlandırılması gerektiğini Aynî, raporunda ifade etmektedir. Özellikle Ergiri, Berat ve Avlonya Yunan konsoloslarının memuriyetlerine son verme konusunda çözüm olarak liva merkezlerinin

⁴⁰³ BOA, **DH.MB.HPS**, 22/22, (28 Cemâziye'l-Evvel 1330/15 Mayıs 1912).

⁴⁰⁴ BOA, **BEO**, 4012/300892, (19 Rebi'ü'l-Evvel 1330/8 Mart 1912).

⁴⁰⁵ BOA, **DH.İD**, 47/44, (2 Cemâziye'l-Âhir 1330/19 Mayıs 1912).

⁴⁰⁶ BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴⁰⁷ Umur-ı Nafia başlığı altında 1328 yılına ait vilayet yollarının masrafı için verdiği rakamların toplamı 1,119,832 kuruştur. Ancak tam olarak toplamı 1,119,672 guruş etmektedir. Bkz. BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴⁰⁸ **Salnâme-i Vilayet-i Yanya**, 1319/1901, s. 110-111.

⁴⁰⁹ BOA, **HR.TH**, 381/42, (6 Mayıs 1912).

⁴¹⁰ BOA, **HSDHADB**, 5/53; Aksüt, **a.g.e.**, s. 254.

değiştirilmesini önermiştir. Konsolosların yanı sıra cemaatlerin ve Rum mektebi muallimlerinin de aynı amacı taşıdıklarını ilave etmektedir.⁴¹¹

Asayiş noktasında önemli olan ve Mehmed Ali Aynî'nin raporunda çözüm önerileri sunulan konulardan birisi propagandalardır. Pasarofça Antlaşması'nın (21 Temmuz 1718) 11. maddesi⁴¹² ile Avusturya İmparatoru, Osmanlı Devleti'ne tâbî Katolik mezhebi cemaatinin himayesi hakkını elde etmiştir. Bundaki amacı şüphesiz genişleme politikasıydı. Nitekim Avusturya'nın himaye ve teşvikiyle rahipler misyonerlik faaliyetlerine ve propagandalarına başlamıştı. Yunanistan da Ortodoks Arnavutları Yunanlaştırmaya çalışmaktaydı. Bu hususta mektepler, hayır müesseseleri önemli işler görüyordu. Hatta bu mekteplere giden Arnavut Müslümanlar dahi bundan etkilenmekteydi. İtalya da birliğini sağladıktan sonra bu propagandaya katılmış, okullar açmıştı. Bu mekteplerde dinî derslerin yanında dünya işleriyle alakalı derslerin de olması bu okullara rağbeti artırmıştır. Sırbistan, eski Sırbistan olarak Arnavutluğun büyük bir kısmını görmekte; İpek ve Prizren'de Sırp Patrikhanesi ve Kral Duşa'nın mezarının olması hasebiyle propagandasını sürdürmekteydi. Bulgaristan, Büyük Bulgaristan rüyasıyla Üsküp ve Manastır'da; Romanya ise Manastır ve Yanya'da bulunan Koço Ulahlarını düşünerek propaganda yürütüyordu.⁴¹³

Aynî, misyonerlerin İncil'i Arnavutçanın her lehçesine tercüme ettirerek işlerini hızlı bir şekilde halletmek istediklerini, köylerde dolaşarak, mektepler ve hastahaneler açarak, fakirlere yardım ederek, yardım müesseseleri kurarak dini yaymaya çalıştıklarını Prizren'de olduğu bir sırada devletin eski evrakını incelemesiyle bulduğu M. 25 Ekim 1871 tarihli bir belgede de bunu gördüğünü kaydetmektedir.⁴¹⁴ Mehmed Ali Aynî, bu çalışmaların çok önceden beri süregeldiğini görmüş ve buna benzer propagandalara yazdığı raporda değinmiştir. Raporda Yunanların Etnik-i Eteryâ ve bazı cemaatler aracılığıyla yerli Rumları tahrik etmek, müslümanları rahat bırakmamak ve dolayısıyla Yunanlarla birleşmek emelinde olduğunu yazmıştır. Ayrıca Yunan konsolosları ve Rum mektebi muallimlerinin de Arnavut ve Ulahların Hıristiyanlaşmasını sağladıklarını da ekleyerek

⁴¹¹ Rum mektebi muallimlerin özellikle Arnavut ve Ulah Hıristiyanları üzerinde etkileri vardır. Arnavut ve Ulah Hıristiyanları bu mekteplere gitmeleri sebebiyle Rumlaşmaktaydı. Muallimlerin de etkisiyle Arnavudluk'da milli bir hükümet tesis etme fikrini benimsemişlerdir. Aynî, Arnavutluğa böyle bir düşüncenin 93 Harbinden sonra geldiğini ancak inkişaf etmesinin Osmanlı Devleti'nin pek çok zaafa sahip olması dolayısıyla mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bkz. BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴¹² Bahsi geçen 11. madde şu şekildedir: "Hazret-i İshâ dininde olup Rim Papaya mensûb olan râhiblerin hakkında selâtîn-i pîşîn-i nasfet-âyîn zamân-ı sa'âdetlerinde verilen ahidnâmelerde mastûr u mukayyed olan mevâdd ve mahsûsâ inâyet ü ihşân olunan nişân-ı âlî-şân ve evâmîr-i şerîfenin mazmûnu ba'de'l-yevm dahi mer'î tutulmak üzre taraf-ı hümâyûndan te'kid oluna. Şöyle ki, kiliselerini vaz'-ı kadîmî üzre ta'mîr ü termim ve edegeldükleri âyinlerin icrâya mümâna'at olunmaya. Ve hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i ahidnâme-i hümâyûn akçe mutâlebesiyle ve gayrı bahâne ile mezbûr râhibler her ne sınıftan olur ise rencide olunmayup himâye-i Pâdişâhânemde âsûde-hâl olalar. Ve müşârûn-ileyh Roma imparatorunun büyük elçisi Âsitâne-i sa'âtemine geldikde âyinlerine ve Kudûs-i Şerîf'de vâkî' ziyâretgâhlarına ve ba'z-ı yerlerde vâkî' kiliselerine mûte'allik sipârîşlerini i'lâm eyleye." Metnin tamamı için bkz. Hüseyin Onur Ercan, **Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diploması**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019, s. 279-289.

⁴¹³ Aynî, **Milliyetçilik**, s.335, 338-339.

⁴¹⁴ **A.g.e.**, s. 336.

Yunanistan'ın amaçlarına değinmiştir. Bunlara tedbir olarak ise Rum okullarının teftiş edilmesi, Rum eşkiyasının fesad içerikli faaliyetlerine izin verilmemesi, silah kaçakçılığına müsaade edilmemesi, özellikle Ergiri, Berat ve Avlonya Yunan konsoloslarının memuriyetlerine son verilmesi, Yunanlar tarafından yerleştirilmeyen Ulahların iskânı⁴¹⁵ meselesinin halledilmesi, Yunanistan'la suçluların iadesi konusunda muahede imzalanması, Yunan hükümetinin bir Osmanlı Rum'unun Osmanlı Devleti'nde işlediği suçtan dolayı Yunan mahkemelerinde muhakeme edilmesinin önüne geçilmesi önerilerini sunmuştur. Ayrıca Arnavutların ise Başkım Teşkilatı ve Drita-Nur cemaati ile Arnavutluk'ta milli bir hükümet tesis etmek istediklerini yazmıştır. Aynî, Arnavud Müslümanlarla Türklerin kaynaştığını, bunların çoğunun devlete sadakatle bağlandığını, bunları Osmanlı Devleti'nden ayırmanın zor olduğunu belirtmektedir. Aynî'ye göre bunlara karşı düzenlemeler yapılması sorunu çözecektir. Bu düzenlemeler; mekteplerin ve yolların artırılması, halkın refahının sağlanması, asayişin temin edilmesi, medrese ve bazı tekkelerin faaliyetlerine devam ettirilmesi olarak ifade edilmiştir. Son olarak Avusturya ve İtalyan propagandalarına karşı özellikle İtalya'nın mekteb ve posta açmasını engelleme şeklinde tedbir alınmasını önermiştir.⁴¹⁶

Aynî, yukarıda bahsi geçen fikirlerin hayata geçmesi için çete ve cemaatler aracılığıyla herhangi bir olayın gelişmesine izin verilmemesini, her hale ve ihtimale karşı faydalı işler yapılmasının memurlara tebliğ olunduğunu belirtmektedir.⁴¹⁷ Asayiş sağlamak için alınan tedbirlerden biri Merkez, Preveze ve Reşadiye sancaklarında ayaklanmaya dair emareler bulunması dolayısıyla ve Ergiri ve Berat sancaklarında da bazı cemaatin ahaliyi tahrik etmesi gibi sebeplerle Ergiri ve Delvine gibi buralara da askeri tabur gönderilmesi ve seyyar takip taburunun teşkil edilmesidir. Bunun yanında askerin sulak yerlerden ve bataklıklardan geçerken zahmeti nedeniyle buralara köprü yapılması, bir yerde ikamet edecekleri zaman buralarda cami ve mekteplerin bulunmasına dikkat edilmesi de önemli hususlardandır.⁴¹⁸

Mehmed Ali Aynî, Yanya'ya geldiği zaman hiçbir yerde telefonun olmadığını görmüştür.⁴¹⁹ Asayiş noktasında telefon önem arzetmekteydi. Nitekim Esad Paşa'nın layihası dikkate alınarak jandarmalara ehemmiyet verilmiş, Seyyar Jandarma Takip Taburu oluşturulmuş, karakollar inşa

⁴¹⁵ Ulahların iskânı meselesinde en önemli hususlardan biri yaylak ve kışlak ihtiyaçlarını karşılamaktır. Zirâ'at ve savaşla meşgul olacakları arazilerden başka iskan olunacakları yerlerde hayvanlarını besleyecek kadar otlak ve kışlak yerlerin bulunması planlanmıştır. Vilâyette oluşturulan bir komisyon aracılığıyla tahkikât neticesinde Arnavut Ulahlarının 344'ü Ergiri tarafına, 207 aile olan Sarıkan Ulahlarından 60 ailenin Yanya kazasında bir araziye, yine 112 ailenin de aynı kazanın yaylak ve kışlaklarına, 35 ailenin ise Loros kazasında bir yere iskânları kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴¹⁶ BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴¹⁷ BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴¹⁸ BOA, **DH.SYS**, 82/3, (20 Rebî'ü'l-Evvel 1330/9 Mart 1912).

⁴¹⁹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 253.

edilmiş ve bunlar telgraf hattı ve telefonlarla birbirine bağlanmıştır.⁴²⁰ Telefonların olmaması ve telgrafın da yetersiz olması⁴²¹ asayiş konusunda eksikliklerin olduğunu göstermektedir.

Netice olarak bakıldığında Aynî, 1911 senesi Ağustos, Eylül, Ekim, Kasım, Aralık, Ocak, Şubat ve 1912 senesi Mart ayına ait herhangi bir siyasi vukuat meydana gelmediği, sadece Temmuz ayına ait vukuat raporunun⁴²² düzenleneceğini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.⁴²³ Bu da Mehmed Ali Aynî'nin Yanya Vilayetinde bulunduğu 7-8 aylık bir süre zarfında yoğun bir mesai harcadığını göstermektedir. Aynî'nin Yanya Valiliğinden sonra son Valiliği olan Trabzon Valiliğine tayin edildiği görülmektedir.

3.3. Trabzon Valiliği

3.3.1. XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon Vilayetinin Genel Durumu

1911 yılında Trabzon Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki vilayetlerinden biri olup kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Rusya sınırları ve Erzurum Vilayeti; güneyinde Erzurum ve Sivas Vilayetleri; son olarak batısında ise Kastamonu Vilayeti ile sınırlıdır.⁴²⁴

Trabzon Vilayetine idari taksimat açısından bakıldığında 1322/1904 Trabzon Vilayeti Salnamesine göre Trabzon merkez sancağı başta Canik, Lazistan ve Gümüşhane olmak üzere dört sancaktan oluştuğu görülmektedir. Merkez sancağı, Ordu, Tirebolu, Of, Görele ve Vakfikebir kazalarını; Canik sancağı, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa kazalarını; Lazistan sancağı Hopa ve Atina kazalarını; son olarak Gümüşhane sancağı ise Torul, Şiran, Kelkit kazalarını ihtiva etmektedir.⁴²⁵

Nüfus olarak bakıldığında, 1881/82-1893 yılları arası Trabzon Vilayetinin nüfusu Trabzon, Canik, Lazistan ve Gümüşhane sancakları toplamı olarak 1.056.237'dir. Bu nüfusun 857.280'ini Müslümanlar, 155.039'unu Rumlar, 41.786'sını Ermeniler ve geri kalanını da Bulgar, Katolik,

⁴²⁰ Mehmed Ali Aynî, karakol inşasının 160 tane olduğunu, karakol inşasının ve telefonlarla bağlantı kurulmasının maliyetini raporunda yazmıştır. Bkz. BOA, **HSDHADB**, 5/53.

⁴²¹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 253.

⁴²² “Yalnız Temmuz vuku’at-ı siyasiyesine dair bir rapor tanzim olunarak leffen takdim kılındı. Vuku’at-ı mezkûre o sıralarda ba’zı eşhasın müsellimen dağlara çıkmalarında ve Malisor meselesinin ‘aks-i te’sirinden ‘ibaret bulunduğu anlaşılmağla olbabda emr ü ferman hazret men lehü’l-emrindir”. Bkz. BOA, **DH.EUM.EMN**, 3/84, (29 Safer 1330/18 Şubat 1912).

⁴²³ BOA, **DH.EUM.EMN**, 3/84; BOA, **DH.EUM.EMN**, 5/16, (22 Cemâziye’l-Evvel 1330/9 Mayıs 1912).

⁴²⁴ **Trabzon Vilayeti Salnamesi (1904)**, Haz. Kudret Emiroğlu, C. 22, KMS Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 175. Şemseddin Sami, **Kamûsü’l-Â’lâm**, C. 4, İstanbul, 1311, s. 3005; Türk Tarih Kurumu, Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli Haritaları, <https://ttk.gov.tr/osmanli-devleti-anadolu-ve-rumeli-vilayetleri-haritalari/> (27.05.2024).

⁴²⁵ **Trabzon Vilayeti Salnamesi (1904)**, C. 22, s. 593-796.

Yahudi, Protestan ve diğer yabancı uyruklular oluşturmaktadır.⁴²⁶ 1900 yılında ise genel nüfus 1.211.644'dür. Katolik ve Protestan nüfusun tamamı Trabzon ve Canik sancağında oturmaktadır. Lazistan sancağında ise Ermeni ve Rum nüfusun diğer sancaklara oranla çok az olduğu görülmektedir.⁴²⁷ 1906/7 yılında gelindiğinde toplam nüfus 1.342.778'e yükselmiştir. Yine nüfusun çoğunluğunu 1.1071.988 ile Müslümanlar oluşturmaktadır. Nüfusun geri kalanını 215.474 ile Rumlar, 50.055 ile Ermeniler, 1428 ile Ermeni Katolikler, 4.253 ile Protestanlar, 37 ile Yahudiler, 1.339 ile yabancı uyruklular, çok küçük bir rakamı da Bulgarlar, Katolikler ve Süryaniler oluşturmaktadır.⁴²⁸ 1914 yılında ise Trabzon Vilayetinin toplam nüfusunun 1.122.947 olduğu görülmektedir. Bunun 921.128'ini Müslümanların, 161.574'ünü Rumların, 37.549'unu Ermenilerin, 8'ini Yahudilerin, 1.350'sini Ermeni Katoliklerinin, 1.338'ini ise Protestanların oluşturduğu belirtilmektedir.⁴²⁹

3.3.2. Trabzon'a Vali Olarak Tayini

Mehmed Ali Aynî, Yanya'da yedi ay kaldıktan sonra ikinci kez Trabzon'da valilik yapan Bekir Sami Bey'in yerine 1912 (H. 2 Ramazan 1330) yılında Trabzon Vilayetine tayin olunduğunu öğrenmiştir.⁴³⁰ Mehmed Ali Aynî'den önce burada onun tanıdığı kişilerden kayınpederi Giritli Sırrı Paşa ve yakın arkadaşlarından Süleyman Nazif de valilik görevinde bulunmuşlardır.⁴³¹ Hatta onun geleceğini haber alan Trabzon Lisesinde Edebiyat öğretmenliği yapan İbrahim Alâaddin (Gövsâ) (1889-1949) Aynî'yi Süleyman Nazif'ten sormuştur. Nazif ise "Artık Trabzon'a giderken kitap, kâmus, ansiklopedi filan götürmenize lüzum yoktur. Vâliye mürâcaat edebilirsiniz. O, vâli değil, kütüphânedir."⁴³²

Trabzon'a tayin olmasına rağmen Yanya'da yedi aydan beri "geceli gündüzlü canhıraş" çalışmasından ötürü pek yorgun düştüğünü ve biraz istirahate muhtaç olduğunu belirten Aynî, bir süre istirahat talep etmiştir. Yerine bakması için de bölgeye vakıf olan Yanya Fırka Kumandanı Esad Paşa'nın getirilmesini istemiştir. Yine Arşiv evrakından anlaşıldığı üzere bu talep kabul edilmiştir.⁴³³

⁴²⁶ Karpas, a.g.e., s. 292-293.

⁴²⁷ Musa Çadırcı, "19. Yy. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun)", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Samsun, 1990, s. 23.

⁴²⁸ Karpas, a.g.e., s. 352-353.

⁴²⁹ A.g.e., s. 378-379.

⁴³⁰ BOA, DH.SAİD.d., 55/213; BOA, BEO, 4073/305428, (2 Ramazan 1330/15 Ağustos 1912).

⁴³¹ Mahmut Goloğlu, **Trabzon Tarihi Fetih'ten Kurtuluşa Kadar**, Kalite Matbaası, Ankara, 1975, s. 305; Ahmet Köksal, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet Dönemi'ne Kadar Trabzon'da İdari Yapı ve Yönetim", **Trabzon Tarihi**, C. 1, Ed: Hikmet Öksüz ve Veysel Usta ve Kenan İnan, Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon, 2022, s. 360.

⁴³² Aksüt, a.g.e., s. 274.

⁴³³ BOA, DH.MTV, 33/51, (9 Ramazan 1330/22 Ağustos 1912).

Nitekim Mehmed Ali Aynî'nin vali olarak altında imzasının bulunduğu belgeler yaklaşık bir ay sonra göze çarpmaktadır.

Mehmed Ali Aynî'nin Trabzon Valiliği görevi boyunca yaptığı en önemli işler şüphesiz, Balkan Harbi için gönüllülerden müteşekkil 87. Alayı oluşturması, eğitilmelerini ve ihtiyaçlarını sağlaması, sevk edilmeleri, medreselerin ıslahı, tamir ve inşaa faaliyetleri gerçekleştirmesi ve misyonerlere karşı önlem almasıdır.

3.3.3. Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Mehmed Ali Aynî, bir yandan Balkan Harbi için hazırlıklar yapıp, taburları sevk ederken bir yandan da maarif işleriyle uğraşmaktadır. İlk iş olarak yıkık bir halde bulduğu Hatuniye Medresesini onarmak için bir hayli uğraşmış ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretini harekete geçirerek bu tarihi yapıyı yıkılmaktan kurtarmıştır.⁴³⁴ Mehmed Ali Aynî, medreselerin ıslahı için de uğraşmıştır. Bu doğrultuda Meşihat makamına bir layiha göndermiştir.⁴³⁵ Bu layihada Hatuniye Medresesi için, “Trabzon medreseleri içinde en ziyâde ıslâhı kolay bulduğumuz Hâtuniye Medresesi'nin, icrâat başlangıcı olarak medrese nâmına lâayık bir sûrette ıslâhı hususunda düşünülen tedbirlerin hemen icrâ mevkiine konmasını istihâm ediyorum.” ifadesi yer almaktadır. Medresenin yüz talebe alabilecek şekilde genişletilmesini ve bunun için gerekli olan tahsisatın gönderilmesini istemiştir.⁴³⁶ Trabzon vilayetindeki diğer medreselerin de onarılmasını sağlamıştır. Özellikle Kelkit, Şiran, Torul kazalarının en geri kalan bölgeler olduğu, buralardaki kilise ve manastırların çokluğundan ötürü halkın irşada ihtiyacı olduğu tespitini yapmıştır. Bu suretle otuz iki köyde mescit ve mektepler yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁷

Aynî'nin bulunduğu görevlerde ilk ele aldığı işlerin başında maarif gelmektedir. Nitekim Vilayette ilkokullar ve sanayi mektebi açtırmıştır. Bunun boyutlarını görmek açısından sadece Maçka kazasında elliden fazla ilkokul açtığını bilmek yeterli olacaktır. Bu kazada bu kadar okul açtırmasının sebebi olarak şu cümleleri sarf etmiştir:

Mülhakatı sık sık teftiş ediyordum. Hatta bir kere şu garip vaka ile karşılaştım: Gümüşhane'ye bağlı Şiran kasasında bulunuyordum. Sokaktan geçen bir şahsın hali gözüme çarptı. Herifi nezdime getirttim. Üstünü ve çantasını arattım. Neler çıktı, biliyor musunuz? Müslümanların Hristiyan olmaları için yazılmış propaganda broşürleri... Meğer bu herif Türk köylerini dolaşıyor, halkı tanassur ettirmeye çalışıyormuş! Hatta yaptığım tahkikat neticesinde birkaç şahsı kandırmaya muvaffak olduğunu da öğrendim. Onun bu cüret ve çirkin harekâtının tek saiki bence

⁴³⁴ Aynî, **Hatıralar**, s. 110; Belgeden anlaşıldığı kadarıyla Hatuniye Medresesinin tadilatı Mehmed Ali Aynî'den önce de düşünülmüş ve bunun için ödeme tahsis edilmişti. BOA, **ML.EEM**, 928/29, (31 Temmuz 1328/13 Ağustos 1912).

⁴³⁵ Bu Layiha Ali Kemali Aksüt'ün eserinde yer almaktadır. Bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 276-280.

⁴³⁶ **A.g.e.**, s. 278.

⁴³⁷ **A.g.e.**, s. 283.

halkın cehaleti idi. Bu havalide, Maçka kazasında elliden fazla ilkokul açarak, hiç olmazsa yetişen nesilleri mümkün mertebe kör ve cahil olmaktan kurtarmaya çalıştım.⁴³⁸

Trabzon Valiliği ile Meşihat makamı arasındaki bir yazışmadan da misyonerlik faaliyetlerini önlemek için Meşihat makamından bölgeye seyyar vaiz gönderilmesi ve ibtidai mekteplerin açılmasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁴³⁹

Maarif alanındaki bir diğer faaliyet ise vilayet matbaasının düzenlenmesidir.⁴⁴⁰ Aynî, bundaki birinci amacının din kitaplarını ve Türkçe bazı eserleri çoğaltıp köylerdeki çocuklara ücretsiz olarak dağıtmak olduğunu kaydetmektedir.⁴⁴¹

3.3.4. Trabzon’da Gerçekleştirdiği Düzenlemeler

Mehmed Ali Aynî, daha öncede defaatle zikredildiği gibi hükümet konaklarına ehemmiyet vermiştir. İnşa edilmesi gerekiyorsa inşa ettirmiş, mevcutsa tamir edilmesi için çalışmıştır. 1912 yılında Trabzon’da bulunan Abdullah Cevdet, konağın, kendisine IV. Murad’ın Bağdat seferinden kalma bir handa bulunduğunu hissettirecek kadar kötü bir halde olduğunu söylemektedir.⁴⁴² Aynî, Trabzonda yaptığı keşif sırasında Rize hükümet konağının oluklarının ve duvarlarının sorunlu olduğunu görmüş ve 600 kuruşa tamirinin mümkün olacağını bildirmiş ve belirlenen miktarın gönderilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen bir yazıyla istenilen miktarın gönderilmesi emredilmiştir.⁴⁴³

Hükümet konaklarının yanı sıra Aynî’nin yol, köprü ve iskele yapımına da önem verdiği görülmektedir. Özellikle Trabzon-Erzurum yolu⁴⁴⁴, vilayetin kendi imkanlarıyla yapılması hatta tamir ettirilmesi dahi zor olan, devlet eliyle yapılması gerekli olan yoldur. Nafia Nezareti Mösyö Korne isimli bir müfettişi yolu teftiş etmesi için Trabzon’a göndermiştir. Aynî, Nafia Nezaretine yazdığı bir mektupta yoldan geçenlerin zorlandıklarını, projelerin hızlı bir şekilde bitirilmesinin

⁴³⁸ Aynî, **Hatıralar**, s. 110-111.

⁴³⁹ BOA, **MF.İBT**, 412/40, (20 Safer 1331/29 Ocak 1913).

⁴⁴⁰ Vilayet matbaası ilk olarak 1865 yılında Ortahisar’da kurulmuş ve uzun bir müddet tek matbaa olarak devam etmiştir. Matbaa, 1916 yılındaki Rus işgaline kadar faaliyet göstermiş, Trabzon isimli vilayet gazetesi ile 1896-1916 yılları arasında vilayet salnamelerinin basımını gerçekleştirmiştir. Bunun yanında hem Maarif Nezaretinin bünyesindeki mektepler ve medreseler için kitaplar basılmıştır. Bu kitaplar geniş bir bölgenin ihtiyacına cevap verecek niteliktedir. Bkz. Ali Birinci, “Trabzon’da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1895-1928)”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Samsun, 1990, s. 3-5.

⁴⁴¹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 283.

⁴⁴² Ahmet Köksal, “Dr. Abdullah Cevdet’in Karadeniz Seyahati İzlenimleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, C, 7, S. 13, 2012, s. 116.

⁴⁴³ BOA, **ML.EEM**, 935/7, (12 Eylül 1328/25 Eylül 1912).

⁴⁴⁴ Bu yol Trabzon-Erzurum-Bayezid yoludur. 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Hazine-dar-zâde Abdullah Paşa tarafından çalışmalara başlanmıştır. Abdullah Paşa, bu yolun yanısıra Trabzon-Gümüşhane-Bayburd yolunu da açmıştır. Bkz. Selahattin Tozlu, **Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997, s. 58.

şirkete (Reji Jeneral) tebliğ edilmesini arz etmiştir.⁴⁴⁵ Valilik Değirmendere'ye kadar olan yolu yapmış ancak istenilen düzeye gelmemiştir.⁴⁴⁶ 1912 yılında liman ve demiryolu projelerine de başlanmış ancak sonuç alınamamıştır.⁴⁴⁷

Aynî, gureba hastanesinin ihtiyaç duyduğu malzemeleri de temin etmiştir.⁴⁴⁸ Harap halde bulunan Hatuniye Medresesinin tamir edilmesini sağladıktan sonra Osmanlı askerinin ikametinden dolayı tamire muhtaç olan Fatih Caminin onarımı için de uğraşmıştır. Aynî, Yenicuma Mahallesinde bulunan Fatih Caminin askerin girmesiyle mi yoksa daha önceden mi harap olduğunu sorgulayıp tamiri için gerekli olan ödeneği istemiştir.⁴⁴⁹ Harbiye Nazırlığınca 1912 (H. 2 Zilkade 1330) yılında savaş hali sebebiyle bu gibi tamiratların sonraya bırakılması gerektiği Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir.⁴⁵⁰

3.3.5. Asayişin Sağlanması

Balkan coğrafyasında Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılma çalışmaları II. Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyadaki idari ve askerî alanlarda başarısızlıklarına Trablusgarp'ta İtalya karşısında Osmanlı Devleti'nin zayıf düşmesi ve büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne verdikleri desteği geri çekmesi ve onu diplomatik açıdan yalnızlığa itmeleri de eklenince Balkan devletleri bekledikleri fırsatı elde etmişlerdir. İlk olarak Karadağ Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açmış ve akabinde buna Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan da katılmıştır. Meşveret gazetesinde Naci Bey'in kaleme aldığı bir yazıda Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bir savaşın patlak vermesi ihtimaline karşı da seferberlik ilanında bulunduğu yazmaktadır. Bu ilan Trabzon'da da büyük yankı uyandırmıştır. Trabzon'da Meşveret gazetesinde "Silah Başına", "Muharebe Mitingi", "Büyük İctima ve Harp İsteriz Sadaları", "Rumeli'yi Harp Kurtaracaktır", "Millet Harp İstiyor" minvalinde başlıklarda yazılar yayımlanmıştır. Ahali de toplanarak valilik binası önünde "Harap isteriz!" şeklinde sloganlar atmışlardır. Bu durum karşısında Mehmed Ali Aynî, bu davranışlarından dolayı halkı takdir etmiş ve üzerlerine düşen görevleri anlatmıştır.⁴⁵¹ Bu süreçte Bulgar kuvvetleri Edirne'yi geçip Çatalca'ya kadar gelince İstanbul tehlike altına girmiştir. Seferberlik ilanı ile başta Mehmed Ali Aynî olmak üzere Belediye Başkanı

⁴⁴⁵ Aksüt, **a.g.e.**, s. 285.

⁴⁴⁶ Volkan Aksoy, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Trabzon**, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Programı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2014, s. 301.

⁴⁴⁷ Meşveretçi Naci, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁴⁸ Aynî, **Hatıralar**, s. 110.

⁴⁴⁹ BOA, **DH.İD**, 84/7, (18 Şevval 1330/30 Eylül 1912); Harbiye Nazırlığınca yazılan bir belgeden Fatih camisinin Osmanlı askerinin ikameti sonucu tamire muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, **DH.İD**, 33/47, (6 Zi'l-Kâde 1330/17 Ekim 1912).

⁴⁵⁰ BOA, **DH.İD**, 33/47.

⁴⁵¹ Selim Ahmetoğlu, **Devrim Günlerinde Trabzon II. Meşrutiyet, İttihatçılık ve Toplumsal Dönüşüm (1908-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2022, s. 113-114.

Barutçuzade Hacı Ahmet Bey ile Nemlizadeler ve Eyüpzadeler gibi eşraf ve önemli aileler harekete geçmiştir. Barutçuzade Hacı Ahmet Bey'in başkanlığında bütün ulema ve eşrafın katılımıyla yapılan toplantıda "ehl-i salib ordularına karşı İslamiyetin, Türklüğün şeref ve kutsiyetini muhafaza için istimal-i silaha muktedir bütün evlad-ı vatanın meydan-ı muharebeye sevki hususunda icab eden tedabirin ittihazı" kararlaştırılarak alınan kararlar beyanname ile halka duyurulmuştur.⁴⁵² Bir belgede Trabzon eşrafının bizzat harbe gitmek istediği ve bu doğrultuda yemin ettikleri, bunları ise binlerce kişinin takip edeceği yer almaktadır.⁴⁵³ Bu harekete karşılık merkezden gelen bir belgede ise halkın bu vatanperver hareketine teşekkür edilmiş ve eli silah tutanların eğitilmeleri gerektiği yazılmıştır.⁴⁵⁴

Balkan Harbi için Trabzon'dan gönüllü olan herkesin "Trabzon Gönüllüleri Taburu"⁴⁵⁵ adıyla tek bir taburla gönderilmesi Trabzon'da Meşveret gazetesinde yer almaktadır.⁴⁵⁶ Bakıldığında Trabzon'da gönüllü taburu ve redif taburlarının oluşturulması önemlidir. Gönüllü olanları eğitilmeleri için Harbiye Nezareti Vekaletine gönderilen bir belgede "gönüllülerden teşkil olunacak taburun ta'limi için vekâlet-i 'aliyelerinden fırkaya henüz ta'limat virilmediği, bu tabura yazılacak efradın ta'limi için orada bırakılması" ifadeleri ve devamında ise "toplanılacak bin kimesnenin techiz ve ittifakı için muktezi akçenin tedarikine teşebbüs olunduğuna" ifadeleri ile bu tabura katılacak kişi sayısı yer almış ve bu kişilerin hızlı bir şekilde eğitimlerinin yapılması emr edilmiştir.⁴⁵⁷ Trabzon Gönüllü Taburunun komutanlığını yapması için Binbaşı Mehmet Ali Bey Trabzon'da oluşturulacak 87. Alayın 3. Tabur Komutanlığına tayin edilmiştir.⁴⁵⁸

Redif taburları toplanırken kanuna tam olarak riayet edildiği ancak bazı durumlarda şikayetlerinde olduğu görülmektedir. Yine Abdullah Cevdet'in anlattığı bir olay buna örnek olmaktadır. Bu olay kısaca şu şekilde özetlenebilir: Abdullah Cevdet, Mehmed Ali Aynî, Kaymakam olan Mehmed Şükrü, Belediye Reisi, Hamamizade İhsan Bey ve o sıralarda redif kumandanı olan Abbas Paşa, "Konstantinopol Palas"ta bir salonda otururlarken yanlarına yaşlı bir ihtiyar gelip, kendisinin bakıma muhtaç olduğunu ve oğlunun askere alınmamasını istediğini, başvuru yaptığını ancak kabul edilmediğini söyleyerek çözüm sunmalarını rica etmiştir. Mehmed Ali Aynî, bu görev Abbas Paşa'ya ait olduğundan onun cevabını merak etmiştir. Paşa, ihtiyarın arzuhal vermek için bir hafta geç kaldığından ve başvuru süresinin ne kadar olduğunun gazetelere ilan verildiğinden bahisle oğlunun asker olduğunu, ve sekiz yüz kişiyi aşkın asker sayısına ulaşıldığında fırkanın yola

⁴⁵² Meşveretçi Naci, **a.g.e.**, s. 25, 32.

⁴⁵³ BOA, **DH.MUI**, 163/88, (26 Zi'l-Kâde 1330/6 Kasım 1912).

⁴⁵⁴ BOA, **BEO**, 4109/308117, (26 Zi'l-Kâde 1330/6 Kasım 1912).

⁴⁵⁵ Bu tabura katılarak Çatalca sırtlarında şehit düşen "Trabzon Gönüllüleri"nin anıları "Balkan Harbinde 87. Alay" adıyla yayımlanmıştır. Bkz. Meşveretçi Naci, **a.g.e.**

⁴⁵⁶ Ahmetoğlu, **a.g.e.**, s. 116; Arşivden elde edilen bir belgede ise gönüllü taburlarının yirmi sekizinci ve otuz birinci fırka taburlarına tevzi edilmesi yer almaktadır. Bkz. BOA, **BEO**, 4115/308619, (12 Zi'l-Hicce 1330/22 Kasım 1912).

⁴⁵⁷ BOA, **BEO**, 4115/308619; BOA, **BEO**, 4115/308574, (10 Zi'l-Hicce 1330/20 Kasım 1912).

⁴⁵⁸ Meşveretçi Naci, **a.g.e.**, s. 33.

çıkacağını söylemiştir. Abdullah Cevdet, bu durumu ibtidai okulların zorunluluğu ve herkesin okumayı öğrenmesi tam olarak sağlanmadıkça açıklamasının geçerli olmadığını söylemektedir. Ayrıca akli babasında kalan bir askerin Bulgar hududunda sağlam bir ruhla mücadele etmesi ve faydalı olması beklenemezdi.⁴⁵⁹

Oluşturulan taburların nakli için öncelikle Pake Firesine kumpanyasına müracaat edilmiş ancak fazla vapurları bulunmadığı beyanıyla red cevabı vermeleri üzerine Harbiye Nezareti tarafından Bezm-i Alem vapurunun tahsis edilmesi ile yabancı vapurların kiralanmasına gerek kalmamıştır.⁴⁶⁰ Askerin yanı sıra gerek Erzurum'dan gelen gerekse Trabzon'da toplanan mühimmatın da nakli vapurlar aracılığıyla sağlanmış, mühimmatın kaç sandık olduğu veya vapurun saat kaçta nerede olacağı gibi bilgiler Mehmed Ali Aynî tarafından takip edilip merkez bilgilendirilmiştir.⁴⁶¹ 87. Alayın cepheye sevki için ise Gülcemal Vapuru gönderilmiştir. İstanbul'a vardıklarında ise "yönetim krizi ve siyasi çekişmelerden" dolayı cepheye sevk edilemeyip açlık gibi birçok sıkıntıyla başbaşa kalmışlardır. Bu tabur Türk ordusunu yaran Bulgarların karşısında dağılan Alaiye Taburunun yerini alarak önemli bir mücadele vermiştir.⁴⁶²

Neticede, Mehmed Ali Aynî'nin Balkan Harbi için emirleri hakkıyla yerine getirmesi, halk arasında asayişin sağlanmasına önem vermesi, adaletli ve tarafsız olması onun Trabzon Valiliği idaresi için önemli sayılacak noktalardır. Tarafsızlık konusunda "İttihatçıların emellerine katıldığı" ve tarafsız olmadığına dair gelen suçlamalara karşı Aynî, şu cevabı vermektedir:

İttihatçılarla i'tilafçıların en çok yoğuştuğu yerlerden biri Trabzon olduğu ma'lum-ı devletleridir. Bu cihetle burada hükümet memurları için bî-teraflık şartı akdemdir. Selâmet-i memleketi bahuşus ahalimizin terbiye-i siyasiyedeki noksanı sebebiyle minelkadim bî-teraflıkda gördüğüm için ittihadçıların taşkın zamanlarında bile sakim-i zan ittiğim ba'zı amel ve muzmerat alet olmayarak her vakt mukteza-yı maslahata ri'ayetden ayrılmadım.⁴⁶³

3.3.6. Trabzon Valiliğinden Azli

Mehmed Ali Aynî'nin azledilmesinde etkisi olduğu düşünülen olay şu şekilde gerçekleşmiştir: Lazistan mutasarrıfı Ziya Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Rize şubesine ait mührü taşıyan ve hükümeti devirmeye ait bazı tedbirleri de ihtiva eden bir mektubun Rizeli bir şahıs tarafından ele geçirilip mutasarrıflığa getirilmesiyle bu durum hakkında ne yapacağını Mehmed Ali Aynî'ye bir varakayla sormuştur. Bunun üzerine önlem alınması gerektiği düşünülüp tahkikat için vilayet polis

⁴⁵⁹ Köksal, "Dr. Abdullah Cevdet'in...", s. 112-113.

⁴⁶⁰ BOA, **BEÖ**, 4114/308495, (7 Zi'l-Hicce 1330/17 Kasım 1912).

⁴⁶¹ BOA, **BEÖ**, 4141/310520, (9 Zi'l-Hicce 1330/19 Kasım 1912); BOA, **BEÖ**, 4141/310517, (9 Zi'l-Hicce 1330/19 Kasım 1912).

⁴⁶² Meşveretçi Naci, **a.g.e.**, s. 34.

⁴⁶³ BOA, **DH.MUI**, 165/25, (29 Muharrem 1331/8 Ocak 1913).

müdürü ve İstinaf Müddeiumumisi Rize'ye gönderilmiştir. Bu Bâb-ı Âliye bildirilince 30 kadar kişinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Ancak Aynî, vilayette karışıklık çıkması açısından bunun uygun olmadığını düşünerek bunlardan sadece ikisini İstanbul'a göndermiştir. Bu kişiler İstanbul'a vardığında Hüseyin Nazım Paşa'nın (1853-1913) öldürülmesi Rize'den gelen istihbaratın doğru olduğu kanaatini uyandırmıştır.⁴⁶⁴

1913 Şubat'ında Rize'de bulunan mektup meselesinden dolayı Mehmed Ali Aynî'nin görevden alındığı ve yerine Kamil Paşazade Abidin Bey'in tayin edileceğine dair haberler yayılmış; bu haberin doğru olmadığı Nezaretçe ifade edilmiş ve Aynî'nin görevine devam etmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶⁵ Ancak bu olayın üzerinden yaklaşık üç ay geçtikten sonra yani 1 Haziran 1913 tarihinde Mehmed Ali Aynî, "memuriyetinde tarafsız hareket edemediği" gerekçesiyle azl edilmiştir.⁴⁶⁶ Mehmed Ali Aynî, azlinden sonra neşrolunan bir kanun ile emekli edilmiştir. Henüz 25 yılı doldurmadığı halde kendisine göre kasıtlı olarak azl edilip emekliliğe ayrılmasını anlayamadığı için İstanbul'da Dahiliye Nazırına durumu sormuş ve aldığı cevap "Onu ne siz sorunuz ne ben söyleyeyim." olmuştur.⁴⁶⁷ Aynî bunun sebebini daha sonra öğrendiğini ifade etmektedir. Kendi ifadesine göre Trabzon İdadisinde filozof Spinoza hakkında konferans dinlerken eline üzerinde Bâb-ı Âli Baskını'nı bildiren ve altında imza yerine sadece "Talat" kelimesinin yazılı olduğu bir telgraf iliştilerince, gayr-i ihtiyari olarak "Talat Bey'in bu hareketi, bana Patrona Halil Vakası'nı hatırlatıyor" demesi üzerine cümle farklı şekillerde Talat Bey'in kulağına gidince memuriyeti bu şekilde sonlandırılmıştır.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 287-288.

⁴⁶⁵ BOA, **DH.MTV**, 33/31, (9 Rebi'ü'l-Evvel 1331/16 Şubat 1913).

⁴⁶⁶ BOA, **İ.MMS**, 166/11, (25 Cemâziye'l-Âhir 1331/1 Haziran 1913).

⁴⁶⁷ Aksüt, **a.g.e.**, s. 287-288.

⁴⁶⁸ Aynî, **Hatıralar**, s. 112.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SON GÖREVLERİ VE KATILDIĞI KONGRELER, YAPTIĞI İŞLER, AİLE HAYATI, KİŞİLİĞİ, VEFATI VE ESERLERİ

Mehmed Ali Aynî'nin maarif ve ticaretle haşır neşir olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti'ni derinden sarsan Birinci Dünya Savaşı, yeniden doğuşu ifade eden Milli Mücadele ve birçok konuda Osmanlı Devleti'nin devamı olarak görülen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu gibi önemli süreçler gerçekleşmiştir. İttifak bloğunda yer alan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nı ağır yenilgilerle kaybettikten sonra 10 Ağustos 1920 yılında Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'nin tabiri caizse ayaklarına geçirilmiş esaret zinciridir. Osmanlı Devleti, bu sancılı dönemden 19 Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve tüm halkı uyandırma çalışmalarıyla başlayan Milli Mücadele denilen dönemde kazanılan başarılarla kurtulmuştur. Bu dönemde birçok yerde kongreler toplanmış ve en sonunda da 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisinin toplanmasıyla yeni Türk Devleti kurulmuştur. Meclisin Sevr Antlaşmasını kabul etmemesi ve Milli Mücadele'den kendi çabalarıyla başarılı bir şekilde çıkması yeni bir antlaşmayı gerekli kılmıştır. Lozan'da toplanan konferans sonrasında 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan antlaşma ile "yeni Türk vatanının tamamiyetini, Türk devletinin siyasi, adli ve mali istiklali" sağlanmıştır.⁴⁶⁹

Bu bölümde Mehmed Ali Aynî'nin maarif açısından Darülfünundaki son görevleri, bu görevlerin yanında öğretmenlik yaptığı okullar, başkan olarak getirildiği görevler, yurtdışında verdiği konferanslar; iktisat açısından ise kurduğu ya da kurmaya çalıştığı şirketler ele alınmıştır.

İlerleyen kısımlarda ise yaşadığı yer olan Kızıltoprak, ailesiyle birlikte buradaki yaşamı, kişiliği, vefatı ve vefatından sonra onun hakkında yazılanlardan bahisle eserleri kısaca özetlenip, makale ve konferansları alt alta sıralanmıştır. Kısaca bahsetmek gerekirse ilk olarak Darülfünun Felsefe Müderrisliği, Darülfünun Felsefe Tarihi Müderrisliği, Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi reisliği, Çamlıca Kız Lisesi Edebiyat Muallimliği, Medresetü'l-İrşadda Felsefe Muallimliği ve Tasavvuf Tarihi Müderrisliği, Türk Matbuat Anonim Şirketi kurma teşebbüsü, Dersaadet Rıhtım Şirketi Müdürlüğü, Teşebbüsat-ı Madeniye ve Sinaïye Osmanlı Anonim Şirketi'nin teşkil edilmesi, İstanbul Dok ve Rıhtım ve Antrepolar (Rıhtım) Şirketi Umum Müdürlüğü, Tetkikat ve Telifat-ı İslâmiye Heyeti Azalığı, İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Müderrisliği, Harp Okulu Ahlak

⁴⁶⁹ Aynî, *Ulusçuluk*, s. 373.

Felsefesi Muallimliği, Harp Akademisi Siyasi Tarih Muallimliği, İslam İlimleri Tetkik Enstitüsü Din Tarihi Ordinaryus Profesörlüğü görevlerinde bulunmuştur. Tüm bu çalışmaları 1913/1914 ile 1935 yılları arasındadır. 1935 yılından sonra resmî olarak emekli olduğu için ilminden faydalanmak adına İstanbul Kütüphaneleri Tasnif Komisyonu Reisliğine getirilmiştir. “Canlı Tarihler, Mehmed Ali Aynî Hatıraları” yayınlandığında Mehmed Ali Aynî bu görevi yürütmekteydi.⁴⁷⁰

4.1. Son Görevleri, Katıldığı Kongreler ve Türk Tarih Tezi Çalışmaları

4.1.1. Son Görevleri

Mehmed Ali Aynî, mülkî görevinden azledildikten sonra buna üzülmeyeceğini aksine bu müddet zarfında parlak bir sicil doldurduğunu, tekrar maarife dönerek yarının büyüklerini yetiştirmek vazifesine dört elle sarıldığını ifade etmiştir.⁴⁷¹

Darülfünunda görev alması Maarif Nazırı Şükrü Bey (?-1926) tarafından gönderilen davet mektubuyla gerçekleşmiştir. Felsefe Muallimi Emrullah Efendi’nin hastalığından dolayı istifa etmesi üzerine yerine Mehmed Ali Aynî’nin geçmesini ısrarla istemesi de Aynî’nin bu görevi kabul etmesini sağlamıştır. Ancak kısa süre içinde daha işe başlamadan buradan istifa edip 17 Mart 1914 yılında müderrislik görevine başlamıştır. Emrullah Efendi’nin okuttuğu bütün felsefe dersleri de Aynî’ye verilmiştir. 1915 yılında Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclisi Reisliğine seçilmiştir. Ondan önce bu görevde Ağaoğlu Ahmet Bey bulunuyordu.⁴⁷² Onun görev süresinin bitmesiyle yerine Mehmed Ali Aynî geçmiştir. Bu görevde iken Edebiyat Fakültesi Mecmuasını da kurmuştur.⁴⁷³ Ayrıca Mehmed Ali Aynî’nin, 1913 yılında Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılık bulmak üzere kurulmuş olan İstilahât-ı İlmiyye Encümenine de Darülfünunda hocalık yaparken üye olduğu bilinmektedir.⁴⁷⁴ Bunun yanında bugün Ahmet Ratib Paşa Köşkü olan Çamlıca Kız Lisesinde edebiyat muallimliği, Medresetü’l-irşadda felsefe muallimliği ve aynı medresede tasavvuf tarihi müderrisliği görevlerini ifa etmiştir.⁴⁷⁵ Bu süreç 1915’li yıllara denk gelmektedir. İlerleyen dönemlerde 1929 yılında Darülfünun kanunu çıkarılarak muallim ve müderrislerin hariçte vazife almaları yasaklanacaktır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ **Canlı Tarihler: 2 Mehmet Ali Aynî Hatıraları**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1945, s. 6.

⁴⁷¹ Aynî, **Hatıralar**, s. 112.

⁴⁷² Mehmed Ali Aynî Bey, **Dâru’l-fünûn (Üniversite) Tarihi**, Haz. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul, 1995, s. 77.

⁴⁷³ İrfan Görkaş, **Mehmet Ali Aynî’nin Darülfünun Felsefe Tarihi Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı, Birleşik Yayınları, Ankara, 2012, s. 6.

⁴⁷⁴ Abdullah Uçman, “İstilahât-ı İlmiyye Encümeni” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 19, İstanbul, 1999, s. 209.

⁴⁷⁵ Ken’an Balkan ve Ahmet Halil, “Prof. Mehmet Ali Aynî’nin Hayatı (1868-1943), **İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası)**, S. 32, İstanbul, 1942, s. 259.

⁴⁷⁶ “Maarifte Darülfünun Kanunu”, **Milliyet** (4 Mart 929), 4. Sene, Nr. 1100, s. 3; Bu konu bazılarınca eleştirilmiştir. “Böyle bir tercih meselesinin ihdas edileceğini hiç zannetmiyorum. Çünkü bundan en fazla müteessir olacak doğrudan doğruya Darülfünundur. Çünkü Darülfünun hocalarından büyük bir kısmı, bilhassa Tıp, Fen ve Hukuk fakülteleri müderrisleri hariçte çalışmaktadırlar. Bunların içinde öyleleri vardır ki Darülfünun hocalığını bir ilim ve memleket meselesi

Bunun sebeplerinden birinin belki de hem Darülfünunda görev alıp hem de başka okullarda görev alan kişilerin görev aldıkları okullarla çok ilgilenememesinin şikâyetine sebep olmasından kaynaklanmasıdır.

Mehmed Ali Aynî, 1917 yılında Edebiyat Fakültesi müderrisliğinden istifa etmiş ve bunu müteakiben Mustafa Sabri tarafından Medresetü'l-irşaddaki görevine de son verilmiştir. Bir müddet sonra milli hükümet tarafından aynı göreve iade edilmiştir. 1923 yılında ise Ankara'da kurulan Tedkikat ve Te'lifat-ı İslamiye azalığına çağırılmıştır. Bu görevin ilgasına kadar (1924) bu görevde kalmış, Aynı yıl İlahiyat Fakültesinin açılmasıyla birlikte burada Tasavvuf Tarihi Müderrisliğine⁴⁷⁷ tayin olmuştur. Bu görevi ifa ederken 1925 yılında Harp Okulunda Ahlak Felsefesi 1927 yılında Harp Akademisinde Siyasî Tarih muallimliği yapmıştır. Bu görevleri ise yaklaşık üç yıl sürmüştür.

İlahiyat Fakültesi'nde hocalık yaptığı sırada gazetelerde de yankı uyandıran bir “dini ıslahat meselesi” ortaya çıkmıştır. Bunun için Darülfünunda bir komisyon teşkil edilmiş, bazı söylemlere göre bu komisyonun içinde Köprülüzâde Mehmed Fuad, İzmirli İsmail Hakkı ve Mehmed Ali Aynî'de yer almıştır. Bu komisyon, camilere ayakkabılarla girilmesi, kiliselerdeki gibi sıraların konulması ve müzik aletleri çalınması, ibadet lisanının Türkçe olması, ayinlerin, dua ve hutbelerin Türkçesinin kullanılması gibi tekliflerin konulduğu bir layiha yayınlamıştır.⁴⁷⁸ Ancak Vakit gazetesinde yer alan 22 Haziran 1928 tarihli bir haberde Darülfünun Emmini tarafından resmi bir tebliğ ile bu haber yalanlanmıştır. Haber şu şekildedir:

İstanbul 21 Darülfünun emanetinden tebliğ olunmuştur: 20 Haziran 1928 tarihli bazı gazetelerde ilahiyat fakültesi müderrislerine dinin ve şekl-i şemalinin ıslahatına dair bir layiha intişar itdiği görülmüştür. Gerek Darülfünun emaneti ve gerek alakadar fakülte riyaseti böyle bir şeyden katiyen haberdar olmadığı cihetle keyfiyet resmen tekzib olunur.⁴⁷⁹

Mehmed Ali Aynî, İlahiyat Fakültesinde hoca iken yurtdışında kongrelere katılmış, “beynelmilel felsefe kongreleri teşkil komitesi” azalığına seçilmiştir. Sonrasında İlahiyat Fakültesinin de ilga edildiği görülmüştür. Aynî, 1933 yılında İslam İlimleri Tetkik Enstitüsünde dinler tarihi ordinaryüs profesörü olmuştur.⁴⁸⁰ Ancak İlahiyat Fakültesinin ilga edilmesi gibi bu kurum da bütçe açıkları sebep gösterilerek ilga edilmiştir. Cumhuriyet gazetesinde yer alan bir başlıkta Tıp-Hukuk Fakülteleri ile İslâm Tetkikleri Enstitüsünde bazı kürsülerin kaldırıldığı bazılarının ise birleştirildiği ve bu suretle bazı ordinaryüs profesörlerin açıkta kaldıkları yazmaktadır.

olarak telâkki ve kabul etmişlerdir.” Bu konu Darülfünun Emmini'nin Ankara'ya gitmesiyle tartışılmıştır. Bkz. “Darülfünun Emmini Dün Ankaraya Gitti”, **Milliyet**, (8 Kânûn-ı Evvel 1929), 4. Sene, Nr. 1373, s. 1, 3.

⁴⁷⁷ Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinin kadro cetvellerini gösteren bir belgede Aynî'nin mekteb-i mülkiyede Tasavvuf Tarihi müderrisliği yaptığı görülmektedir. BCA, 180.9.0.0, 232/1159/15.

⁴⁷⁸ Layihanın tam metni için bkz. “İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha”, **Vakit** (20 Haziran 1962), Yıl 11, S. 3753, s. 2.

⁴⁷⁹ “Dini Islahat Meselesi”, **Vakit** (22 Haziran 1928), Yıl 6-5, S. 1479, s. 2.

⁴⁸⁰ Ken'an Balkan ve Ahmet Halil, a.g.m., s. 259-260; Özkan, a.g.t., s. 35.

Bu profesörler arasında aynı kurumdan Şevket, Rektör Baki ve Mehmed Ali Aynî'nin açıkta kaldığı görülmektedir.⁴⁸¹ Açığa alınmasından sonra Mehmed Ali Aynî'nin, kesin olarak emekliliğe sevk edildiği görülmektedir.

4.1.2. Katıldığı Kongreler ve Türk Tarih Tezi Çalışmaları

Mehmed Ali Aynî, Şurular Hükümetinin maarif alanındaki ıslahatlar ile alakalı daveti üzerine 1921 yılının Mayıs ayından sonra Bakü'ye gitmiştir. Burada bir dizi konferans vermiş ve Seyyid Yahya Baküvi'nin kabrini de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretinde Seyyid Yahya'nın oradaki halk tarafından da yeterince bilinmediğini görünce düzenlediği konferans ve toplantılarda Seyyid Yahya ve Nahcıvanlı Baba Nimetullah hakkında malumat vermiştir. Bu konferansın bir bölümü 1923 yılında Bakü'de yayınlanan "Maarif ve Medeniyet Mecmuası"nın 6. sayısında mevcuttur.⁴⁸²

Aynî, 29 Eylül 1926 tarihinde yazdığı bir yazıda 13 Eylül'de Harvard Üniversitesinde toplanacak olan Altıncı Beyne'l-Milel Felsefe Kongresine katıldığını söylemiştir. New York'a geldiğinde kendisine Kolombiya Üniversitesi tarafından gönderilen bir memur eşlik etmiş ve Aynî'yi Kolombiya Üniversitesine de davet etmişlerdir. Bu kongreye 400'e yakın üye katılmıştır. Bunlar Amerikalı, İngiliz, Alman, Fransız vb. profesörlerden oluşmaktadır. Aynî, burada Türk ve İslâm felsefesi hakkında izahat vermiştir. "İsmail Hakkı" adlı makalesini burada sunmuştur. Yazdığı belgede verdiği izahatın takdir edildiği ve kongre zabıtnamelerine dahil edildiğini söylemiştir. Eylül'ün 13'ünde başlayıp 17'sinde biten kongreden sonra Aynî, birçok şehir üniversitelerinden de davet almıştır. Ancak hem yorgun olduğundan hem de Türkiye Cumhuriyeti tarafından kendisine verilen ücretin yetersiz olmasından dolayı fazla kalamayacağını izah etmiştir.⁴⁸³ Aynî kongreye gideceğini öğrendiği zaman Ermeni bir hocadan İngilizce öğrenmişti. Ancak Ali Neyzi, dedesinin öğrendiği İngilizce konuşma dilinin kötü olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁴ 1930 yılının Eylül ayında Oxford'da yapılacak olan Yedinci Beyne'l-Milel Felsefe Kongresine Türkiye adına Darülfünun müderrislerinden Mehmed Ali Aynî katılmıştır. Konferans Eylül'ün birinde başlamıştır.⁴⁸⁵

1927 yılında İngiliz Felsefe Araştırmaları Enstitüsü, 1931 yılında Milletlerarası Felsefe Kongreleri Teşkil Komitesi daimi üyeliğine seçilir. 1935 yılında ise L. Massignon'un ve birkaç

⁴⁸¹ "6 Ordinaryüs Profesör Açıkta Kaldılar", *Cumhuriyet Gazetesi* (12 Haziran 1934), s. 1.

⁴⁸² Mehmet Rıhtım, "M. Ali Aynî'nin Bakü Konferansı", *Journal of Qafqaz*, s. 5.

⁴⁸³ BCA, **180.9.0.0**, 9/54/21, (27 Eylül 1926); "Felsefe Konferansı", *Milliyet* (4 Muharrem 1345/15 Temmuz 1926) Sene 1, Nr. 150, s. 1; Aynî, 8 Kânûn-ı Evvel 1926 yılında yazdığı bir yazıda bu konferans boyunca yapılanları, içinde bulunan şubeleri, konferansta kimlerin bulunduğu ve nerelerde buluşulduğu vb. konularda ayrıntılı bilgi vermiştir. Bkz. Mehmed Ali Aynî, "Altıncı Beynelmilel Felsefe Kongresi", *Sosyologca* **11-12**, C.6, S. 11-12, 2016, s. 89-103.

⁴⁸⁴ Ali Neyzi, *Hüseyin Paşa Çıkmazı No: 4*, Karacan Yayınları, İstanbul, 1983, s. 139-140.

⁴⁸⁵ *Milliyet* (11 Eylül 1930), Yıl 5, Nr. 1647, s. 2.

tanınmış müsteşrikin teklifleri üzerine Paris Asya Cemiyet aslî üyeliğine seçilmiştir.⁴⁸⁶ 1938 yılında ise Mehmed Fuad Köprülü'nün Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen katıldığı⁴⁸⁷ ve Brüksel'de toplanmış olan XX. Müsteşrikler Kongresi'ne de “La Langue Turque à Bagdad au XIème siècle” başlığı ile bir tebliğ göndermiştir.⁴⁸⁸ Böylece uluslararası felsefe kongrelerine katılan ilk Türk unvanını alır.⁴⁸⁹ Selahattin Başkan, Mehmed Ali Aynî'nin milletlerarası felsefe kongrelerine resmen değil, şahsen davet edildiğini söylemektedir.⁴⁹⁰

Mehmed Ali Aynî, resmi olarak Türk Tarih Tezi çalışmalarına, “Tarih III” adlı ders kitabına yazmış olduğu yirmi iki maddelik bir eleştiri ve değerlendirme yazısı ile başlamaktadır. I. Türk Tarih Kongresi'nden önce bu görevi yerine getiren Aynî, kongreye katılmak için yola çıktığı bir vakitte yazmış olduğu bu eleştiri ve değerlendirmeyi aniden değiştirerek önceki görüşlerinin aksi yönünde ve daha kısa olan bir metin kaleme almıştır. İlk yazısında “Tarih III” ders kitabına yönelttiği eleştiriler arasında Rusların milliyeti, Macaristan eyaletlerinin taksimi, manevi hars konusu, Osmanlı-İran, Osmanlı-Fransız ilişkileri, Mehmet Ali İsyanı ve Osmanlı-Rus ilişkileri üzerinde dururken son yazısında yeni tarih yazımı ve metoduna dair övgüler dile getirmiştir.⁴⁹¹ Bu övgüler karşısında Ali Kemali Aksüt, hayretlerini gizleyememiş ve sebebini öğrenmiştir. Onun anlattıklarına göre Mehmed Ali Aynî, ilk üç cildi alıp incelemiş ve Ankara'dan çokça gelen emir üzerine muallimlerin mütâlaalarını Tarih Kurumuna göndermeleri istenmiştir. Bunun üzerine Mehmed Ali Aynî 22 maddelik bir ihtar yazıp göndermiştir. Onun yazdıklarına kongrede Akçuraoğlu Yusuf cevap vereceğini söylemiştir. Akçuraoğlu, Aynî'ye “yazdığın tenkidlerin yüzde ellisini kabul ediyorum; lâkin yüzde ellisine cevap vereceğim” demiştir. Mehmed Ali Aynî, kongrede Zeki Velidi'ye yapılan şiddetli hücumu gördükten sonra kendisinin de nelerle karşılaşabileceğini anlamış ve o gece metni değiştirmiştir.⁴⁹² Mehmed Ali Aynî; Yusuf Akçuraoğlu, Ahmet Refik Bey ve Yusuf Şerif Bey ile birlikte kongrenin üçüncü oturusunda konuşmuş ve metodla ilgili şu sözleri sarf etmiştir.

Tarihin metoduna göre maziye bilmek için evvelâ “Materiele ve psikolojik vesikalara müracaat olunur. Ondan sora bu vesikaların kıymetleri takdir olunur. Bu “critique historique” dir. Bu cihetle müverrihin eline materyel bir vesika geçtiği vakit şunları tahkika mecburdur:

Birincisi: Bu vesikanın çıktığı yer neresidir? İkincisi: Onun mevsukiyeti sabit midir? Üçüncüsü: O vesikayı hangi usul ve vasıta ile yapmışlar ve hangi ihtiyacı tesviye için imal etmişlerdir? Eğer elime geçen vesika el yazısı ise, veya matbu bir eser yani psikolojik bir vesika ise: Evvelâ: Onu “dechifre” etmek lâzımdır. İkincisi, O metnin manasını iyice anlamağa çalışmalıdır. Üçüncüsü:

⁴⁸⁶ İsmail Arar, a.g.m., s. 274.

⁴⁸⁷ BCA, **30.18.1.2.**, 84/75/1 (15.08.1938).

⁴⁸⁸ İsmail Arar, a.g.m., s. 274.

⁴⁸⁹ İrfan Görkaş, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁹⁰ Selahattin Başkan, “Parlak bir Jübiye münasebetile: Prof. Mehmet Ali Aynî”, **Bahkesir Postası** (25 Kânûn-ı Sâni 1943), Yıl 1, S. 21, s. 1.

⁴⁹¹ Aynur Singin, **Bugünü Geçmişe Yansıtmak, Türk Tarih Tezi'nde Yeni Bir İslam Yorumu Arayışı (1932-1937)**, İlem Yayınları, 2023, s. 236.

⁴⁹² Aksüt, **a.g.e.**, s. 378-379.

Bu vesikanın nerede bulunduğunu. Dördüncüsü: Mevsukiyetini tespit etmelidir. Beşincisi Tam metni olduğu gibi “Restitue” etmek icap eder. Altıncısı: Rivayet ve şehadetleri tenkit eylemelidir. Hulâsa: Müverrih bütün “fait”leri bu suretle ispat ve ikame ettikten sora, onları tarihî bir sentez şeklinde toplamakla da mükelleftir.

Birde bugüne kadar gördüğümüz tarih kitaplarının hiç biri bu metoda göre yazılmamıştı. Tarihin metoduna ait evelce yazılmış bir kitabımız olduğunu da iddia edemeyiz.

Şu halde zarfı, mazrufu, levhaları ve haritaları bir birinden âlâ ve benim için pek giranbaha bu dört cilt kitabı mütalea masam üzerine koyduğum vakit hakikaten sevindim. Zira önümde ilk defa olarak metoda göre yazılmış, ve en ciddi tettebuların mahsulü bir kitap bulunuyordu.⁴⁹³

4.2. Ticari Faaliyetler ve Şirketler

Mehmed Ali Aynî'nin ticarî amaçlarla yurtdışına gidip geldiği anlaşılmaktadır. Viyana ve Berlin seyahatleri buna örnek olarak gösterilebilir. 1921 yılında Bakü'ye de bu amaçla gitmiş olabileceği düşünülmüş olsa ki 1921 yılının Mayıs ayından sonra Bakü'ye gideceği zaman ne amaçla oraya gideceği sorugulanmıştır.⁴⁹⁴ Yaklaşık bir yıl sonrayı gösteren bir belgede ise Tiflis'te herhangi bir ticari kaydının bulunmadığı tespit edilmiştir.⁴⁹⁵ Bu da bir yıl içerisinde Mehmed Ali Aynî'nin ticari bir amaçla Tiflis'e gittiğine dair bir bilginin ortaya çıktığı ve belgeyle de bu haberin yanlış olduğunun kanıtlandığını göstermektedir.

Her ne kadar Tiflis'te herhangi bir ticari kaydı olmasa da Mehmed Ali Aynî'nin mali işlerle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Aynî'nin yine ticari amaçlarla Viyana'da olduğu da görülmektedir.⁴⁹⁶ Viyana'nın yanı sıra Aynî, bazı ticari işler için Berlin'e gitmek için pasaportunun vize edilmesini talep etmiştir. Aynî'nin Hariciye Nezaretine yazdığı 11 Kânûn-ı Evvel 1332/24 Aralık 1916 tarihli bir belgeden pasaportunun vize edilmesini talep etmesinden 6 ay kadar önce Viyana ve Berlin'e gittiği ancak eşya almak için tekrar gitmesi gerektiği anlaşılmaktadır.⁴⁹⁷ Mevzubahis belgede gönderenin adı Trabzon Vali-i Esbakı Rıhtım Şirketi Müdür-i Umumisi Mehmed Ali Aynî olarak yer almaktadır. Bu da belgede geçen şahsın Mehmed Ali Aynî olduğunu kanıtlamaktadır.

Mehmed Ali Aynî'nin Edebiyat Fakültesinde bulunduğu yıllarda yaptığı işlerden birisi İstanbul Dok ve Rıhtım ve Antrepolar Şirketi Umum Müdürlüğü olmuştur. Bundan sonra Mehmed Ali Aynî'nin “Türk Matbuat Anonim Şirketi”ni kurma teşebbüslerinin olduğu ve “Teşebbüsat-ı Madeniye ve Sanaiye Osmanlı Anonim Şirketi”ni kurduğu anlaşılmaktadır. Üyesi olduğu şirketler

⁴⁹³ **Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları**, 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 612.

⁴⁹⁴ Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA), **SSCB (571)**, 70837/302259/46, (25 Mayıs 1921).

⁴⁹⁵ DBTDA, **SSCB (571)**, 36075/142501/366, (14 Haziran 1922).

⁴⁹⁶ BOA, **ŞD.**, 1257/17, (8 Zî'l-Kâde 1335/26 Ağustos 1917).

⁴⁹⁷ BOA, **HR.İD.**, 108/12, (27 Aralık 1916).

ise “Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Şirketi” ve “İlca İskele-Palamutluk Demiryolu T.A.Ş.”dir.

11 Eylül 1916 tarihinde Mehmed Ali Aynî ve Celal Nuri Bey, “Türk Matbuat Anonim Şirketi” adlı altında bir şirket teşkil edeceklerine dair bir layiha hazırlanmıştır. Bu şirketin kurulma amacı İstanbul’da Türkçe ve diğer lisanlar ile gazete, kitap neşr ve matbacılık yapmaktır. Şirketin, 20 sene müddet ve bin lira sermaye ile kurulmasına karar verilmiştir. Bir nizamname layihası oluşturulmuştur. Ancak 14 Ocak 1917 yılında Şura-yı Devlete gönderilen bir yazıda taraflar arasında ortaya çıkan bazı ihtilaf üzerine şirketin kurulmasından vazgeçilmiştir.⁴⁹⁸ Mehmed Ali Aynî’nin bu şirketi kurma teşebbüsü belgede geçen “Dersaadet Rıhtım Şirketi Müdür-i Umumisi Mehmed Ali Aynî Bey” ibaresinden anlaşılmaktadır. Nitekim *Canlı Tarihler* serisinde daha önce de ifade ettiğimiz üzere Aynî’nin İstanbul Dok ve Rıhtım ve Antrepolar Şirketi Umum Müdürlüğünde bulunduğu kayıtlıdır. Mehmed Ali Aynî, yaşarken bu seriyi görüp okuyup onayladığına göre bu bilgi doğru kabul edilebilir. Buradan yola çıkarak Türk Matbuat ve Anonim şirketinin kurulma teşebbüsü de doğru kabul edilmiştir.

Mehmed Ali Aynî’nin adının geçtiği bir başka şirket ise “Teşebbüsât-ı Madeniye ve Sanaiye Osmanlı Anonim Şirketi”dir. Bu şirket Ali Kenan ve Trabzon Sabık Valisi Mehmed Ali Aynî ve Ramiz bey tarafından teşkil edilecektir. Şirkete ait bir nizamname layihası oluşturulmuştur. Normalde şirketin senetlerinin bir tarafı Türkçe diğer tarafı Almanca olmak üzere hazırlanmasına dair kanun vardır. Ancak bu şirketin hisse senetlerinin yalnız Türkçe ile düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁹⁹ Yine nizamnameye göre şirket, kısıtlı olarak tahvil de çıkarabilir ancak genel kurulda üçte iki çoğunlukla karar alınması gerekmektedir.⁵⁰⁰ Şirketin müddeti 99 senedir. Şirket 100.000 lira sermaye ile kurulmuştur.⁵⁰¹ Şirketin kurulma amacı, merkezi İstanbul’da olsa da gerek olması halinde başka yerlerde de şube açabilmek ve her tür maden ve cevahir-i madeniye alıp satmak ve sına’iye bağlı bir fabrika tesis edip işletebilmektir.⁵⁰² Buradan yola çıkarak Macaristan’dan altın ve gümüş ihraç etmeye çalıştığı söylenebilir. Nitekim Peşte Şehbenderliğinde bulunan bir yazıda Aynî’nin 1916 yılı civarında Macaristan’dan altın ve gümüş ihraç etmesine yönelik bir dava açılmış ve çıkan kararda külçe ve sikke şeklinde ihraç ve transfer olamayacağı sadece mücevheratın bunun dışında olduğu anlaşılmıştır. Ancak bu bilginin doğruluğu başka bir şekilde tespit edilememiştir.⁵⁰³

⁴⁹⁸ BOA, **ŞD.**, 1257/17, (8 Zi’l-Kâde 1335/26 Ağustos 1917); BOA, **BEÖ**, 4484/336236 (27 Zi’l-Kâde 1335/14 Eylül 1917).

⁴⁹⁹ BOA, **ŞD.**, 1257/6, (26 Safer 1335/22 Aralık 1916).

⁵⁰⁰ **Ticaret ve Ziraat Nezareti, Osmanlı Anonim Şirketleri**, Haz. Celali Yılmaz, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 207.

⁵⁰¹ BOA, **ŞD.**, 1257/6, (26 Safer 1335/22 Aralık 1916).

⁵⁰² BOA, **A}DVN.MKL**, 63/3, (19 Şaban 1335/10 Haziran 1916).

⁵⁰³ BOA, **HR.H...**, 240/33, (14 Ocak 1918).

Mehmed Ali Aynî, kardeşi Aynizade Hasan Tahsin ve Fevzi Beyler, Monsieur G. Mongeri ve Monsieur N. Schorr ile de 1920 yılında kurulan “Arslan ve Eskihisar Müttehit Çimento ve Su Kireci Fabrikaları Anonim Şirketi”nin 1933 yılındaki idare meclisi üyelerindendir. Şirketin sermayesi 1929 yılında 560.000 TL’dir. Şirketin kuruluş amacı suni Portland çimentosu, su kireci, tuğla ve kiremit, boru, parke taşı vb. malzemeleri yapmak ve bunların satış gibi ticaretini yapmaktır.⁵⁰⁴

Aynî’nin demiryolu ulaşım şirketi olan 1925 yılında kurulmuş “İlica İskele-Palamutluk Demiryolu T.A.Ş.”ın 1930 yılındaki idare meclisi üyelerinden biri olduğu görülmektedir. Bu şirketin merkezi İstanbul’dadır ve sermayesi 200.000 TL’dir. İdare meclisi üyeleri içerisinde Mehmed Ali Aynî’nin yanı sıra Amiral Arif Paşa, Atâ Rauf Bey, Osman Mahir Bey, Maitre A. Biliotti, Monsieur I. Fernandez gibi kişiler bulunmaktadır. Bu şirketin sermayesinin büyük çoğunluğu yabancı sermayenin hakim olduğu Balya-Karaaydın Maden Şirketine aittir.⁵⁰⁵

4.3. Aile Hayatı

Mehmed Ali Aynî, eski bir sipahi ailesine mensup Necib Efendi ve Serfice’nin eski ailelerinden Zâimlerinden Celâleddin Efendi’nin kızı Refika Hanımın birlikteliği sonucu dünyaya gelmiştir. Kendisinden başka erken yaşta vefat eden Cavide, sonrasında Fatıma ve Hasan Tahsin dünyaya gelmiştir. Aynî, Diyarbakır Maarif Müdürlüğü görevini ifa ettikten sonra İstanbul’a gitmiş ve ailesine evlenme niyetinde olduğunu söylemiştir. Anne ve babası durumu komşuları olan Mustafa Bey’e anlatmışlardır. Mustafa Bey de o sıralar hastalığından dolayı İstanbul’a gelmiş olan Giritli Sırrı Paşa’ya meseleyi anlatmıştır. Diyarbakır’da iken tanıdığı Mehmed Ali Aynî’yi çok beğenen Sırrı Paşa, ilk önce en büyük kızı Nezihe’yi Mehmed Ali Aynî’ye vermek istemiştir. Ali Neyzi, “Hüseyin Paşa Çıkmazı No:4”de Giritli Sırrı Paşa’nın daha Bağdat’ta⁵⁰⁶ iken Aynî’yi beğenip İstanbul’a mektup yazarak haber gönderip kızı Nezihe’yi Aynî’ye vermek istediğini bildirdiğini yazmaktadır. Ancak Nezihe Hanım, annesi Leyla Hanım’ı ikna ederek Sırrı Paşa’nın önerdiği kişiyle değil, kendi istediği kişiyle nişanlanmıştır. Bunun üzerine Leyla Hanım durumu eşine yazınca Sırrı Paşa, bu defa küçük kızı Feride Hanım’ı Mehmed Ali Aynî’ye vereceğini söylemiştir.⁵⁰⁷ Netice olarak Mehmed Ali Aynî, Osmanlı Devleti’nin önemli bürokratlarından olan Giritli Sırrı Paşa ve Hekim İsmail Paşa’nın (1807-1880) kızı olan Leyla Hanım’ın (1850-1936)⁵⁰⁸ damadı olmuştur. Giritli Sırrı

⁵⁰⁴ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, 2. Baskı, Ankara, 1997, s. 18-19.

⁵⁰⁵ Ökçün, **a.g.e.**, s. 66-67.

⁵⁰⁶ Sırrı Paşa ile ilgili verilen bu bilgi muhtemelen yanlıştır. Çünkü Sırrı Paşa’nın en son valiliği Diyarbakır Valiliği’dir. Bağdat Valiliğini ikinci Diyarbakır Valiliğinden önce yapmıştır. Tarih olarak da bu süreç, Sırrı Paşa’nın ikinci Diyarbakır Valiliği zamanına rastlamaktadır. Zira o, 1891 yılından 1895 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Bkz. Köksal, **a.g.e.**, s. 240.

⁵⁰⁷ Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 32.

⁵⁰⁸ Leyla Hanım, hem I. Abdülmecid Dönemi’nde sarayda nedime olarak bulunmuş hem de çok iyi şiir ve aruz öğrenmiştir. Edebiyata olan ilgisi onu Giritli Sırrı Paşa ile karşılaştırmıştır. Bkz. Ahmet Köksal, **a.g.e.**, s. 274; Leyla Hanım’ın Kızıtoprak’ta torunları arasındaki lakabı “Mimi”dir. Ölene kadar da Kızıtoprak’ta Mehmed Ali Aynî Bey köşkünde kızı

Paşa'nın bu ısrarının muhtemelen iki sebebi vardır. Bu sebeplerin ilki, Sırrı Paşa'nın oğlu Vedat'ın eğitimi ve geleceği konusunda Leyla Hanım ile fikir ayrılığı yaşaması Sırrı Paşa ile Leyla Hanım'ın arasında bir çekişme olduğunu gösterebilir. Bu çekişmeden dolayı Leyla Hanım'ın Sırrı Paşa'nın Nezihe'yi Aynî ile evlendirme planını bozması tuhaf olmazdı. Ahmet Karaçavuş, Sırrı Paşa'nın Aynî'yi küçük kızı Feride ile evlendirerek muhtemelen ailede tek otoritenin kendisi olduğunu göstermek istediğini ifade etmektedir.⁵⁰⁹ İkincisi sebep, Sırrı Paşa'nın, Aynî'yi başarılı ve dürüst bir idareci olarak görmesi yanında entelektüel seviyesi bakımından da beğenmesi olabilir. Mehmed Ali Aynî de Sırrı Paşa gibi edebi türlerde özellikle şiirle çok ilgilidir. Sırrı Paşa, çok titiz olmasına rağmen Aynî'nin kendisine yazdığı şiiri beğenmiş ve o şiire karşılık şiir yazmıştır.⁵¹⁰ Bu konuda açık bir ifade olmadığından kesin bir hüküm vermek doğru olmamakla birlikte, eşiyle şiirde buluşan birinin damadını edebî ve entelektüel bir gösterge olan şiirdeki yetkinliğine göre seçmesi ya da bunun Paşa üzerinde olumlu bir intiba doğurması da muhtemeldir. İlaveten Sırrı Paşa şiirde olduğu kadar nesirde de iyidir. O, konuştuğu kimselerin kendisiyle olan münasebetinin derecesine bakmadan o kişilerin kendisine yazdıklarını sanki bir dergiye koyulacakmış gibi edebî bir güzellikte olmasına dikkat etmiştir.⁵¹¹

Feride Hanım, küçük yaşta olduğu için Mehmed Ali Aynî'nin görev yerlerine onunla birlikte gitmiştir. Harput'ta o yörenin manilerini, şiirlerini ve şarkılarını derlemiş ve kaydetmiştir.⁵¹² Feride hanım, yazıya ya da sanatsal faaliyetlere annesi ve kızı Nezihe kadar düşkün değildir. İlginç bir kişiliğe sahiptir. Rumca ve Fransızca bilmektedir. Yaşlandığı zaman saçlarını erkek gibi kestirip, ceket giyip kravat takmıştır. Mehmed Ali Aynî'nin Darülfünun hocalığı sırasında şehirdeki yaşam yerine o sıralar işgal altında olan İstanbul'da çetelerden dolayı münzevi köy yaşamını tercih ettiğinden Kızıltoprak'a yerleşmiştir.⁵¹³ Burası Mehmed Ali Aynî Bey Köşkü olarak bilinmektedir. Feride Hanım, 1945 yılında vefat etmiş ve Edirnekapi Mezarlığına defnedilmiştir. Ali Kemali Aksüt, Feride Hanım vefat ettiği zaman Aynî'nin seyahatte olduğunu, o öldükten ancak birkaç saat sonra eve geldiğini söylemektedir. Eşinin na'sı üzerine eğilen Aynî'nin ağzından şu beyit dökülmüştür: "Bilmem kime eyleyim tazarru?! Bilmem kime eyleyim tekâzâ?!"⁵¹⁴

Feride Hanım ve Mehmed Ali Aynî Bey'in iki kızı bir oğlu vardır. Çocuklarının ismi sırasıyla, Nezihe, Refika ve Sırrı'dır. Kızlarından ilki olan Nezihe, Kızıltoprak'ta "küçük hanım" olarak da

ve torunlarıyla birlikte yaşamıştır. Bkz. Leyla Neyzi, **Küçük Hanım'dan Rubu Asırlık Adam'a: Nezihe Neyzi'den Oğlu Nezih Neyzi'ye Mektuplar (1947-1948)**, Sel Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 17; Ali Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 116.

⁵⁰⁹ Sırrı Paşa, **Mektûbât-ı Sırrı Paşa**, Haz. Ahmet Karaçavuş, Serander Yayınları, Trabzon, 2011, s. 32.

⁵¹⁰ Bahsi geçen şiirler için bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 58.

⁵¹¹ Köksal, **a.g.e.**, s. 273.

⁵¹² Feride Hanım'ın derlediği şarkılar ve içerisinde manilerin bulunduğu niyet sepeti için bkz. Nezih H. Neyzi, **Osmanlılıktan Cumhuriyete...**, s. 382-414.

⁵¹³ Leyla Neyzi, **a.g.e.**, s. 25-26.

⁵¹⁴ Aksüt, **a.g.e.**, s. 72-73.

bilinmektedir. Çekingen, içine kapanık, romantik bir kişiliğe sahiptir. İngiliz okulunda okumuş, mezun olduktan sonra Sanayi-i Nefiseye devam etmiştir. Fransızca ve İngilizce bilen, piyano ve keman çalan Nezihe Hanım'a anneannesi Leyla Hanım ona nota okumayı da öğretmiştir. 1916 yılında Muzaffer Halim ile evlenmiştir. Bu birliktelikten sırasıyla Melek, Ahmet Halim Neyzi, Nezihe Halim Neyzi, Ali Halim Neyzi adlarında dört çocuk dünyaya gelmiştir. Melek doğduğu yıl vefat etmiştir.⁵¹⁵ Refika Naciye, 1899 yılında Nezihe'den üç yıl sonra dünyaya gelmiştir. Asım Arar ile evlenmiş ve bu birliktelikten 1921 yılında İsmail Arar dünyaya gelmiştir.⁵¹⁶ Refika, 1958 yılında vefat etmiştir. O ise annesinin aksine Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilmiştir. Sırrı ise Almanya'da okumuştur. Almanca ve Fransızca bilmektedir. Genç yaşta ve Nevvare adında bir kızla nişanlı iken Eskişehir'de⁵¹⁷ geçirdiği bir kalp krizi sonucu 1936 yılında vefat etmiştir.⁵¹⁸ Feride Hanım'ı sarsan belki de en önemli olay budur. Mehmed Ali Aynî oğlunu görememiş ancak cenazesine yetişebilmiştir.⁵¹⁹

4.4. Kişiliği ve Vefatı

Mehmed Ali Aynî, Fransızca, Arapça, Farsça ve biraz da İngilizce bilmektedir. İlgi alanları çeşitlilik göstermektedir. Bunun yanı sıra öğrenmeyi de hiçbir zaman bırakmadığı görülmektedir. Kitaplar onun en büyük tutkusudur. Kitap okumak, yazmak ve bastırmak onun hem idari görevlerini yaparken hem de Darülfünuna hoca olarak girmesinden sonraki süreçte vazgeçmediği bir döngüdür.⁵²⁰ Bu doğrultuda okuduklarını uygulamaya koymayı da benimsemiştir. Kitap okumak kadar yazmak ve yazmaya teşvik etmek de Mehmed Ali Aynî'nin özelliklerindendir. 50. Yıl Jübilesi yapıldığı zaman torunu Ali Neyzi'nin yazdığı bir serüven romanı da bastırtmıştır. Sadece bastırtmamış, herkesin okumasını sağlamanın bastırmaktan daha önemli olduğunu söyleyerek sattırmıştır da.⁵²¹ Kitaplarla olan bu muhabbeti onu yalnız bir kişilik olarak gösterebilir. Zira Ali Neyzi, dedesi Mehmed Ali Aynî'nin köşkteki varlığının sadece yemek için çağrıldığı zaman hissedildiğini onun dışında tüm zamanını çatı katındaki kitapları ile yatağı arasında geçirdiğini söylemektedir.⁵²² Ancak emekli olduktan sonra köşkteki varlığı daha çok hissedilmiştir. Ali Neyzi,

⁵¹⁵ Leyla Neyzi, **a.g.e.**, s. 29.

⁵¹⁶ Nezihe H. Neyzi, **Osmanlılıktan Cumhuriyete...**, s. 440.

⁵¹⁷ Ali Kemali Aksüt, Sırrı'nın ölüm yeri olarak Ankara'yı göstermektedir. Bkz. Aksüt, **a.g.e.**, s. 72.

⁵¹⁸ Ali Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 37, 112.

⁵¹⁹ Aksüt, **a.g.e.**, s. 72.

⁵²⁰ Kitaplarını bastırma konusunda Nezihe H. Neyzi'nin "Ulusçuluk" adlı esere yazdığı sunuşta şunları söylemektedir: "Bana 'Kukuş, biraz gazete ile sicim bulur musun, şu kutuları saracağım' dedi. Dedem beni Kukuş diye çağırırdı. Ben de aşağı indim ve istediklerini hazırladım. Yemek masasının üstüne koyduğu kutulara baktım, dedemin nişanlarıydı bunlar. 'Satmaya götürüyorum, 'Milliyetçilik' için kağıt alacağım' dedi. Ben de 'Satmasanız olmaz mı' gibi birşeyler söyledim. Dedem 'Kitap kalıcıdır, bu nişanlar sonra başınıza bela olur' diye karşılık verdi." Bkz. Ayni, **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, s. 3.

⁵²¹ Ali Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 144.

⁵²² **A.g.e.**, s. 62,

bu durumda hem emeklilikten dolayı evde daha çok zaman geçirmesinin hem de eşi vefat ettikten sonra kızı ve torunlarına daha çok bağlı kalmasının etkisi olduğunu söylemektedir.⁵²³

Aynî, bir yandan geleneklerine bağlı kalırken bir yanda da pratikliğin gereklerini yerine getirmiştir. Yaptırdığı okullarda öğrencilerin yerde oturmasını talep edenlere karşı sıralarda oturmaları ve rahat olmaları için düzenlemeler yapmıştır. Buradan Aynî'nin gelenekçi olmakla birlikte eğer fayda sağlıyorsa ve kadim bilgiyle çatışmıyorsa Avrupa'dan gelen yeniliklere açık olduğu anlaşılmaktadır. Köşkün içerisinde de bu ikilik görülmektedir. Zira Mehmed Ali Aynî, Kur'an öğrenimi ve öğretimine, kılık-kıyafetine, yaşam tarzına önem verirken, eşi ve kızlarının ise ondan farklı bir hayat tarzı benimsedikleri söylenebilir. Köşte Avrupai tarzda çaylar veya davetler düzenlenmesi buna örnektir.⁵²⁴

Mehmed Ali Aynî'nin tasavvufi bir yönünün olduğu da gerçektir. Torunlarından Nezih H. Neyzi, "Dedeme Üsküdar taraflarından bazı günler siyah sakallı insanlar gelir, beraber oturur, yemek yerler, sohbet ederlerdi" demektedir. Buradan ve Sadık Vicedani'nin Nakşibendi tarikatının ikinci piri Seyyid Yahya Şirvani hakkında yazdığı bir dipnotta Aynî'nin açıkça Nakşi olduğunu ifade etmesi onun Nakşibendi Tarikatına bağlı olduğu fikrini akla getiriyor. Bunun yanında Danimarkalı Carl Vett'in yazdığı hatıratında Nakşibendi Tarikatı lideri Esad Erbili'yi ziyaret ettiği, Mehmed Ali Aynî'nin de burada kendisine eşlik edip, Aynî'nin "Tasavvuf Tarihi" adlı eseri üzerinde sohbet ettiklerini yazmaktadır.⁵²⁵ Ancak diğer torunu İsmail Arar ise "Hüseyin Paşa Çıkmazı No:4" adlı esere yazdığı mektupta Ali Neyzi'nin yazdıklarına eleştiri olarak Mehmed Ali Aynî'nin Nakşibendi değil, "sofu olmamakla beraber dinine bağlı bir Müslüman olan dedenin de Bektaşî olduğu düşünülemez. Kuvvetle tahmin ediyorum ki eğer bir tarikata mensup idi ise o da Kadiri idi" demektedir.⁵²⁶ Harun Özkan, Ali Neyzi'nin Bektaşilik ile Nakşibendiliği karıştırdığını ifade etmektedir.⁵²⁷

20 Ocak 1943 yılında İstanbul, Eminönü Halkevinde Mehmed Ali Aynî ve 50 yaşını doldurmuş birçok kişinin de bulunduğu bir jübile düzenlenmiştir.⁵²⁸ Mehmed Ali Aynî de bu jübileye katılmıştır. Hilmi Ziya Ülken, "Bir mütefekkirin 75 inci yılı Mehmet Ali Aynî" başlığıyla⁵²⁹, Selahattin Başkan,

⁵²³ A.g.e., s. 201.

⁵²⁴ A.g.e., s. 150, 130.

⁵²⁵ Carl Vett, **Kelami Dergâhından Hatıralar (İstanbul-1925)**, Çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara, 1993, s. 87.

⁵²⁶ Ali Neyzi, dedesinin odasında Hacı Bektaşî Veli'yi temsilen bir tablo olduğunu, bazen Aynî'nin bu tablonun karşısına geçerek ve kelime-i tevhid getirmesi sonucunda ruhunun bedeninden ayrılarak Hacı Bektaşî Veli'ye yanaştığını gördüğünü anlatmaktadır. Bkz. Ali Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 201; Ali Neyzi, **Meyzi ile Neyzi**, Karacan Yayınları, İstanbul, 1983.

⁵²⁷ Özkan, a.g.t., s. 37.

⁵²⁸ Selçuk Karakılıç bahsi geçen jübilenin 6 Şubat 194 Çumartesi günü, İstanbul Üniversitesinin Vezneciler'deki konferans salonunda düzenlendiğini yazmaktadır. Bkz. Selçuk Karakılıç, **Jübile (Yaşarken Hatırlanmak: Kültür Tarihimizden Renkli Sayfalar)**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2021, s. 48.

⁵²⁹ Ali Kemali Aksüt, bu yazının 30 Sonkânun (12 Şubat) (1)943 tarihinde Tasvîr-i Efkâr gazetesinde yayımlandığını yazmıştır. Bkz. Aksüt, a.g.e., s. 448.

“Parlak Bir Jübile Münasebetile: Prof. Mehmet Ali Aynî” başlığıyla gazetelerde yazılar yayınlamışlardır. Selahattin Başkan, makalesinde Mehmed Ali Aynî’nin Balıkesir’de bulunduğu yıllarda evini ilim adamlarının karargâhı haline getirdiğini, her gece ilmî, felsefî herhangi bir konu üzerinde konuşmalar yaptığını, memleketin gençlerini yetiştirmeye çalıştığını söylemiş ve Mehmed Ali Aynî’nin ölmez eserleriyle ebedi olarak yaşayacağını eklemiştir.⁵³⁰

Eşinin vefatından bir süre sonra Mehmed Ali Aynî, hastalanarak Şişli’de bir hastaneye kaldırılmıştır. Yatırıldığı hastanede 29 Kasım 1945 yılında ve 77 yaşında iken vefat etmiştir.⁵³¹ Na’sı 1 Aralık 1945 Cumartesi günü öğle namazından sonra Teşvikiye Camiinden kaldırılarak Şişli Asrî (Zincirlikuyu) Mezarlığına defnedilmiştir.⁵³² Burada kızı Refika ile birlikte aynı mezarda yatmaktadırlar.⁵³³ Buraya kadar ifade edilen tüm yaşamına bakıldığında Aynî’nin, yumuşak huylu, doğru bildiği şeyi yapmaya gayret eden ve bu konuda ısrarcı olan, yanıldığında ise hatasını telafi eden, merhametli, dini akaidlerine uymaya çalışan, mütevazı bir yaşam tarzı belirleyen, öğrenmeye meraklı olan bir kişiliğe sahip olduğu söylenilebilir.

Mehmed Ali Aynî’nin vefatı üzerine gazetelerde yayınlanan birkaç yazıda da onun kişiliği ve nitelikleri hakkında güzel bilgiler verilmiştir. Midhat Cemal Kuntay, ölümü hakkında “Profesör Mehmet Ali Aynî” adlı yazısında “36 saatten beri tarih olmaya başlayan Profesör Mehmet Ali Aynî’nin ölümüyle mahrum ve muhtaç olduğumuz mefhumların bir örnek adamını daha kaybettik.” demiştir. Kuntay, Aynî’nin kitapla ilişkisinden bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır:

Mehmet Ali Ayni kitap kokardı. Cebi ve başı elli yıl boş kalmadı: Cebinde bir kitap ve beyninde mutlaka bir kitap müsveddesi vardı. Yürüyorsa yüzde seksen kütüphaneye yahut matbaaya gidiyordu. Oturuyorsa, yüzde doksan ya kitap okuyor, ya kitap yazıyor, yahut kitap konuşuyordu.⁵³⁴

Nahid Sırrı Örik, “Son İki Kaybımız” başlıklı yazısında Mehmed Ali Aynî’yi gördüğü bir zamanı şu şekilde anlatmıştır:

Mehmet Ali Aynî’nin ancak hatırat ve siyasi tarih sahasındaki mahdut birkaç yazısını okumaklığımı imkân verdi. Şu kadar ki, kendisini birçok defalar gördüm ve gezdiği yerler ve gördüğü kimseler hakkında anlattıklarından çok istifade ettim. Son görüşüm bu yaza rastladı. Sırtında geçlerin modasına uygun beyaz ceket ve kamburlaşmış sırtıyla sevimli ve hareketli, ömrünün yetmiş beşinci yılı gibi sekseninci ve hatta doksanıncı senelerinin de fesid edileceğini kuvvetle uman ve umduran bir edası vardı.⁵³⁵

⁵³⁰ Başkan, a.g.m., s. 1.

⁵³¹ “Acı Bir Kayıp”, **Tanin** (30 Kasım 1945), s. 4; “Bir Türk Âlimini Kaybettik”, **Cumhuriyet Gazetesi** (30 Kasım 1945), s. 3; Ali Neyzi, **Hüseyin Paşa...**, s. 203.

⁵³² “Acı Bir Kayıp”, **Tanin** (30 Kasım 1945), s. 4.

⁵³³ B adası 44. Parsel.

⁵³⁴ Midhat Cemal Kuntay, “Profesör Mehmet Ali Aynî”, **Son Posta** (2 Aralık 1945), Yıl 16, Nr. 5503, s. 1

⁵³⁵ Nahid Sırrı Örik, “Son İki Kaybımız”, **Tanin** (2 Aralık 1945), s. 2.

4.5. Eserleri

4.5.1. Kitapları

— “Malumat-ı Nafia-i Fenniye”, Halep Vilayet Matbaası, Halep, 1890.

1890 yılında Halep Vilayet Matbaasında basılmıştır. Mehmed Ali Aynî'nin Halep İdadisinde okuttuğu derslerle ilgili bir eserdir. Harun Özkan, esere harp akademileri de dâhil araştırdığı kütüphanelerde de ulaşamadığını belirtmektedir.⁵³⁶

— “Nazari ve Ameli İstatistik”, Karabet Matbaası, İstanbul, 1306.

H. 1306 yılında göreve atanmayı beklediği sıralarda çevirmiş olduğu bu eser İstanbul, Karabet Matbaası'nda basılmıştır. Block Moris'ten tercüme edilmiş bir eserdir. Bu eser, Mehmed Ali Aynî'nin ilk çalışmasıdır. Ders kitabı niteliğindedir ve ilk memuriyeti almasına da katkı sağlamıştır. İstatistik ile ilgili Osmanlı Devleti'ndeki ilk çalışmadır. Başlıca dört bölümden oluşmaktadır.⁵³⁷

— “Küçük Umumi Tarih”, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1317.

H. 1317 yılında Kastamonu Vilayet Matbaasında basılmıştır. Bu eser Fransız Akedemi üyelerinden Ernest Levis'in Küçük Tarihi'nin Türkçe'ye çevrilmesiyle oluşmuştur. Ancak burada sadece çeviriden ibaret olmadığı görülmektedir. Aynî, “Bahislerin tercümesinde aslının muhafazasına dikkat olunmuştur. Yalnız; İslamiyet ve Osmanlılığa ait bahisler re'sen yazılmıştır” demektedir. Eser, ilk ve ortaokullar için genel bir dünya tarihi niteliğindedir. Çalışma zamanında sansüre uğramıştır. Çalışma, dört bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Zaman-ı Kadim (İlk Çağ), Kurunu Vusta (Orta Çağ), Ezmine-i Ahire (Yeni Çağ) ve Asr-ı Hazıra'dır.⁵³⁸

— “Akvam-ı Kadime-i Şarkıya Tarihi 1”, İstanbul, 1317.

H. 1317 yılında İstanbul'da basılmıştır. Bu eser Norman Şarl'dan tercüme edilmiştir. Başlıca on bölümden oluşmaktadır. Eser, eski Mısırlıların tarih, din, ilim, medeniye ve kültür alanındaki konumlarından bahsetmektedir.⁵³⁹

⁵³⁶ Özkan, a.g.t., s. 100.

⁵³⁷ A.g.t., s. 99-100.

⁵³⁸ Mehmet Ali Ayni, **Küçük Umumi Tarih**, Haz. Metin Hasırcı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2017, s. 21.

⁵³⁹ Özkan, a.g.t., s. 99.

— “Fakir”, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1318.

Bu eser, Paris’te yayımlanan “Lecture Pour Tous” adlı dergideki “Fakir” isminde bir hikayenin Mehmed Ali Aynî tarafından Nicolas Meyra’dan tercüme edilerek Kastamonu Vilayet Matbaasında 1900 yılında basılmıştır.⁵⁴⁰ Eser 195 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁴¹

— “Tarih-i Edebi-i Âlem”, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1319.

H. 1319 yılında Kastamonu Vilayet Matbaası’nda basılmıştır. Lolie F.’den çevrilmiştir. Eserin çevirisini, başlangıçtan altıncı fasılın bir kısmına kadar Ankara Vali Muavini Ali Galip bey yapmıştır. On altı fasıldan oluşan bu eser, dünya edebiyat tarihi adını taşımasına rağmen daha çok Batı ağırlıklıdır. Aynî, eseri övmekle birlikte Arap ve İran Edebiyatı hakkında az bahsetmesinin eserin eksik bir yanı olarak ifade etmektedir.⁵⁴²

— “Ziraat Dersleri”, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1319.

H. 1319 yılında Kastamonu Vilayet Mektupçuluğu görevinde iken Kastamonu Vilayet Matbaasında basılmış bir eserdir. Barrel J. A.’dan çevrilen bu eser lise düzeyindeki okullar için yazılmıştır. Eser o dönem için modern sayılabilecek ziraat teknikleri hakkında ve hayvancılık ile ilgili basit bilgiler içermektedir.⁵⁴³

— “Örfiyat-ı Siyasiye ve Ahlâkiye”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1327.

1910 yılında İstanbul, Matbaa-ı Amirede basılmıştır. Block Moris’ten tercüme edilmiş bir eserdir. Harun Özkan, bu çalışma için “dikkatli gözlen ve tefekküre dayalı siyasi ahlaki kültürel vecizelerden oluşmuş bir çalışmadır” demektedir.⁵⁴⁴

— “Hüccetü’l-İslâm”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1327.

H. 1327 yılında İstanbul, Matbaa-ı Amire’de basılmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu kitabı çeviri eser olarak yazmıştır ve burada İmam Gazali’nin eleştirel yaklaşımını ve polemik yeterliliğini övmektedir. Bu eseri yazmayı istemesini kendisi şu şekilde açıklamıştır:

İki sene evvel Paris’te Katolik Encümen-i Danişinde lisan-ı Arabi mu’allimi bulunan Baron Carre De Vaux’nun Huccetü’l-İslâm İmam Gazâlî (Rahmetullah) hakkında neşr itdiği kitabı vasıl-ı yed istifade olmağla ba’del-mutala’a bunu esas ittihaz vuku’at icab iden yerlerde zem ve tay suretiyle te’dilat-ı külliye icra ve bi’t-tabî’ başkaca me’huz-ı asliye ve iktiza iden diğer kitab mu’tebereye de müraca’at iderek müşarunileyhin tercüme-i halini bende yazmağı fevkala’ade arzu itdim.⁵⁴⁵

⁵⁴⁰ Zeliha Kapukaya, “Mehmet Ali Aynî’nin Edebî Çalışmaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, C. 5, S. 11, 2018, s. 125.

⁵⁴¹ Nicolas Meyra, *Fakir*, Çev. Mehmed Ali Aynî, Kastamonu Matbaası, Kastamonu, 1318.

⁵⁴² F. Lolie, *Tarih-i Edebi-i Âlem*, Çev. Mehmed Ali Aynî, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu, 1319, s. 2-5.

⁵⁴³ Özkan, a.g.t., s. 100.

⁵⁴⁴ A.g.t., s. 97.

⁵⁴⁵ Mehmed Ali Aynî, *İmam Gazali*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1327, s. 3.

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. İmam Gazali'den önce din ilmi konusuyla başlayan, İmam Gazali'nin hal tercümesi ile devam eden bölümler yer almaktadır. İkinci kısım ise genel olarak adab konusu ele alındıktan sonra İmam Gazali'nin adabı ve İmam Gazali'den sonraki adab; İmam Gazali'den önce tasavvuf ilmi, İmam Gazali'nin tasavvufu ve ondan sonra gelen mutasavvıfları değerlendirmektedir.

— “Hükmü Cumhur”, Vatan ve İnsaniyet, Kader Matbaası, İstanbul, 1327.

H. 1327 yılında İstanbul, Kader Matbaasında basılmıştır. Bu eser Jiro. J.'den Fransızca çeviri olarak yapılmıştır. Eser on fasıldan oluşmaktadır. Adından da anlaşılacağı gibi demokrasi ile alakalı bir çalışmadır. Demokrasi, diğer rejimlerle kıyaslanarak ele alınmıştır. Küçük bir çalışmadır ve 158 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁴⁶ Ali Kemali Aksüt bu çalışma için “O zaman memleketimizde bu türlü kısa eserlere çok ihtiyaç vardı. Vâkıa “hürriyet, Kânûn-ı Esâsî, Meşrûtiyet...” diye bağırıyor, lâkin – saklamağa lüzûm yok- bunların mâna ve medlullerini hakkı ile bilemiyorduk. Hükm-i Cumhur bu noksanı telâfiye çok medâr olmuş idi...”⁵⁴⁷ ifadelerini kullanmaktadır.

— “Hükümet-i Avam”, Kütübhaneye-i Askeriye, İstanbul, 1327.

H. 1327 yılında İstanbul, Kütübhaneye-i Askeriye Matbaasının sahibi İbrahim Halim tarafından basılmıştır. Eser J. Jiro'dan çevrilmiştir. Eser on fasıldan oluşmaktadır. “eşkal-i hükûmetin avama doğru tekamülü” ile başlayıp aristokrasi ile son bulmaktadır. Eser 133 sayfadan oluşmaktadır.⁵⁴⁸ Bu eserin çoğunlukla “Hükm-i Cumhur”la aynı eser olduğu düşünülmektedir. Ancak ikisi de farklı eser çevirileridir.

— “Felsefe Tarihi”, Darülfünun Matbaası, İstanbul, 1330.

H. 1330 yılında İstanbul, Darülfünun Matbaasında basılmıştır. Bu eser taş baskıdır. Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı bağışlarında bulunan bu eser küçük hacimlidir. İki bölümden oluşmaktadır. İlki Rönesans Dönemi'ne kadar olan felsefeyi, ikincisi ise Rönesans Dönemi sonrası felsefe, Bacon ve Descartes'ı konu edinmektedir.⁵⁴⁹ Tamamı 64 sayfadan oluşmaktadır. Bu kitap Hamid Sadi tarafından istinsah edilmiştir.⁵⁵⁰

— “Ruhiyat Dersleri”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1331.

1913 yılında İstanbul'dan, Matbaa-ı Amirede basılmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu eseri E. Rebeau'dan tercüme etmiştir. Mehmed Ali Aynî'nin mukaddimesi kısmında yazmış olduğu üzere,

⁵⁴⁶ J. Jiro, **Hükm-i Cumhur**, Çev. Mehmed Ali Ayni, Kader Matbaası, İstanbul, 1327.

⁵⁴⁷ Aksüt, **a.g.e.**, s. 336.

⁵⁴⁸ J. Jiro, **Hükümet-i Vatan**, Çev. Mehmed Ali, Kütübhaneye-i Askeriye, İstanbul, 1327.

⁵⁴⁹ Özkan, **a.g.t.**, s. 94.

⁵⁵⁰ Yakup Yıldız, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Felsefe Tarihçiliği**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Dinbilimleri Bilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003, s. 55.

bu eser kendisine Maarif Nezareti tarafından tercüme edilmesi için gönderilmiştir. Kendisi bu tercümeyi yaparken konuların açık ve anlaşılır olmasına, İstilah Encümenince tasvip olan sözlüğün kullanılmasına dikkat ettiğini ifade etmektedir. Bu kitapta ruhiyat (psikoloji) meselesi sırasıyla anlatılmasına rağmen Aynî, terbiye meselesi üzerinde ayrıca dikkatle durulduğunu yazmaktadır.⁵⁵¹

— “İlim ve Felsefe”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1331.

H. 1331 yılında İstanbul, Matbaa-ı Amirede basılmıştır. Bu eser, Charles Bourdel’den tercüme şeklindedir. Halil Aydın’a göre eser, Türkiye’de pozitivizm hakkında yayınlanmış yazı ve eserlerin en önemlilerinden birisidir.⁵⁵² Bu çalışmada Aynî’nin mukaddimesinin yanı sıra Mevlana dergahı postnişini Veledd Çelebi ve Abdüllatif Harputi’nin övgü yazıları bulunmaktadır. Eser dört bölümden oluşmakta olup ilmin, felsefenin ne olduğu ilimlerin sınıflandırılması vb. gibi konuları kapsamaktadır.⁵⁵³

— “İntikad ve Mülâhazalar”, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1339/1921.⁵⁵⁴

1921 yılında İstanbul, Orhaniye Matbaasında basılmıştır. Bu eserde Mehmed Ali Aynî, Rıza Tevfik’in Kamus-ı Felsefesi, felsefe eserleri, tasavvufî, ahlakî ve toplumsal konular hakkında yazdığı makaleleri bir araya toplayarak yayınlamıştır.⁵⁵⁵ İlk bölümde “Kamus-ı Felsefe hakkında”, “Rıza Tevfik beğе”, “Tarih-i Felsefe Hakkında”, “Felsefe Kitaplarımız” gibi başlıklardaki felsefî konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde “Şeyh İbrahim Hakkı”, “Bizdeki Tarikatler”, “Sema’ ve Devran” gibi gazete ve dergilerde yayımlanmış başlıklara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde “Darülhikme Ne Yapmalıdır”, “Maarif Nezaretine Açık Mektup” gibi ahlâka ait makaleler; dördüncü bölümde ise “Türk Dili”, “Muallim Naci Şair Değil Midir” gibi edebiyata ve siyasete ait makaleler yer almaktadır.⁵⁵⁶

— “Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?”, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1341.

H. 1341 yılında İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. İbn-i Arabi ile alakalı olarak yazmış olduğu bir eserdir. Mehmed Ali Aynî’nin, “bu kitabı büyük bir şevkle yazıyorum. Zira

⁵⁵¹ E. Rebeau, **Ruhiyat Dersleri**, Çev. Mehmed Ali Aynî, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1331, s. 3.

⁵⁵² Halil Aydın, “Prof. Mehmet Ali Aynî’nin Eserleri”, **İş (Ahlık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası)**, S. 32, İstanbul, 1942, s. 262.

⁵⁵³ Özkan, a.g.t., s. 95.

⁵⁵⁴ İçerisinde bulunan makaleler:

Birinci Bab (Felsefeye Aid Makaleler): “Kamus-ı Felsefe Hakkında”, “Rıza Tevfik Beğе”, “Tarih-i Felsefe Hakkında”, “Felsefe Kitaplarımız”, “Şu’ur ve Vicdan Meselesine Dair”; İkinci Bab (Tasavvufi Makaleler): “Şeyh İbrahim Hakkı”, “Bizdeki Tarikatler”, “Sema’ ve Devran”, “Bir Müsteşrikin Tedkikatı”, “Kadın Meselesi”, “Bayram Veli”, “Tasavvuf Meselesi”; Üçüncü Bab (Ahlakiyata Dair Makaleler): “Darülhikme Ne Yapmalıdır”, “Maarif Nezaretine Açık Mektup”, “Bize Hangi Ahlakî Tavsiye Ediyorsunuz”; Dördüncü Bab (Edebiyata, Siyasiyata Mütâallik Makaleler): “Türk Dili”, “Ba’zı İktibasat Dolayısıyla”, “Muallim Naci Şair Değil Midir?”, “İki Bayram”, “Uğurlar Olsun”, “Anadoluda Hristiyanlar”, “Maymun”, “Nüfus ve Ma’arifi Siyasiye”.

⁵⁵⁵ Yakup Yıldız, **a.g.t.**, s. 11.

⁵⁵⁶ Mehmed Ali Aynî, **İntikad ve Mülâhazalar**, İstanbul, 1339/1921.

din-i mübinimizin alemdar-ı hâzırı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne ithaf edeceğim" diyerek Mustafa Kemal Atatürk'e ihtaf ettiği bu eser, 1912 yılında tamamlanmış, 1992 yılında İsmail Kara tarafından Latin alfabesine çevrilmiştir.⁵⁵⁷

— “Tasavvuf Tarihi”, C. 1, Vatan Matbaası, İstanbul, 1341.

H. 1341 yılında İstanbul, Vatan Matbaasında basılmıştır. Mehmed Ali Aynî'nin İlahiyat Fakültesinde üniversite öğrencilerine yönelik hazırladığı Tasavvuf Tarihi derslerinin notlarından oluşmaktadır. Eser, başlıca iki kısımdır. İlki İslam Öncesi Tasavvuf, İkinci kısım ise İslâm Tasavvufudur. Birinci kısım, Hint, Mısırlılar, Yunan Medeniyeti ile İskenderiye, Yahudilik ve Hristiyanlık'da Tasavvuf şeklinde altı fasıldır. İkinci kısım ise tasavvufun çıkışı, tasavvufun tanımı, tarikat, terbiye ve irşad olmak üzere dört fasıldan oluşmaktadır. Eser dört cilt olarak tasarlanmasına rağmen bu hedef gerçekleşmemiştir.

— “Tasavvuf Tarihi”, C.2, Darülfünun Matbaası, İstanbul 1341.

H. 1341 yılında İstanbul, Darülfünun Matbaasında basılmıştır. Bu eser taş baskı olarak yayınlanmıştır. Mehmed Ali Aynî'nin kaleminden çıkmadığı ancak Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde Tasavvuf dersinde okuttuğu bir talebesinin tuttuğu Aynî'nin dersi anlatırken tuttuğu notlarından oluştuğu bilinmektedir. Osman Türer ve Cengiz Gündoğdu tarafından yazılan takdimde Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Özge Kitaplığı, No: 13522(297.79) da kayıtlı bulunan nüshalardan eserin dış kapağında “Tasavvuf Tarihi II. Cilt, İkinci Sene, Üçüncü ve Dördüncü Sömestr Derslerinden Üstâd-ı Muhterem Mehmed Ali Aynî'nin Takrîrleridir” yazılmış olduğundan bahsetmektedir. Yazan talebenin adı ise Afyon Karahisarlı Keskinoglu Mehmed Râşid olarak yer almaktadır. Bu eserle alakalı yapılan ikinci bir tesbit ise eserin ufak ekleme ve çıkarmalar hariç Louis Massignon'un “Essai sur les origines du lexique technique de la mystique musulmane” adlı eserinin dördüncü ve beşinci bölümlerinin çevirisinden ibaret olmasıdır.⁵⁵⁸

— “Muallim-i Sanî Farabî”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1332.

H. 1332 yılında İstanbul'da, Matbaa-ı Amire'de basılmıştır. Bu eser, Baron Carre de Vaux'dan çeviri şeklindedir. Aynî, bu eserin eski tarzda yazılmış bir tercüme-i hal olmadığını, Baron de Vaux'un Farabî'nin “Müfakat” isimli eserini görmeden yazdığını söylemektedir. İfadelerinden Aynî'nin bu eseri görerek yazdığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Gazali ve İbni Sina'nın eserlerinin

⁵⁵⁷ Mehmed Ali Aynî, **Şeyh-i Ekber'i Niçin Severim?**, Haz. H. Rahmi Yananlı ve İsmail Dervişoğlu ve Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2012, s. 10,15.

⁵⁵⁸ Louis Massignon, **Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu**, 2. Baskı, Çev. Mehmed Ali Aynî, Haz. Osman Türer ve Cengiz Gündoğdu, Ataç Yayınları, İstanbul, 2020, s. 7-8.

de incelenmesiyle birlikte bu eser yazılmıştır.⁵⁵⁹ Nazan Göknil'e göre Tanzimattan Cumhuriyet inkılabına kadar olan süre zarfında Farabi hakkında yazılmış ilk eserdir.⁵⁶⁰

— “Hacı Bayram-ı Veli”, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1343/1924.

1924 yılında İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. Hacı Bayram-ı Velî, isimli bu kitap başlıca altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde maddî ve manevî sahada büyük adamlar konusu; ikinci bölümde müsbet ilimler ile marifet ilimlerinin bir kıyası mevcuttur. Üçüncü bölüm, Hacı Bayram Veli'nin hayatını anlatmaktadır. Dördüncü bölüm, devrin tarihi bir çerçevesini çizerken; beşinci bölüm, Hacı Bayram'dan sonraki meşhur Bayramîleri ele almaktadır. Altıncı bölüm, Bayramîlik tarikatı hakkındadır. Mehmed Ali Aynî, bu eseri yazarken “Hacı Bayram Veli'nin kuru bir hal tercümesinden ibaret olmayacaktır. Zira onun ilmi hayatını incelemek yanında, bazı ruhi ve ahlâkî meseleleri de incelemeye vesile olacaktır.” demektedir.⁵⁶¹

— “Ahlâk Dersleri”, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul, 1343.

H. 1343 tarihinde İstanbul, Evkaf-ı İslâmiye Matbaasında basılmıştır. Bu eser Mehmed Ali Aynî'nin Harb okulunda okuttuğu dersleri içermektedir.⁵⁶² Eser incelendiğinde Fransız ahlâkçı Jules Payot'nun “Cours de Morale” adlı eserine hem konu hem başlık olarak benzediği söylenebilir. Eser medhal kısmı hariç beş fasıldan oluşmaktadır.⁵⁶³

— “Reybîlik, Bedbinlik, Lâilâhîlik nedir? (Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîmi'ne Reddiye)”, Yeni Matbaa, İstanbul, 1927.

1927 yılında İstanbul, Yeni Matbaa'da basılmıştır. Bu eser Tevfik Fikret'in Târih-i Kadîm adlı şiirine bir cevap olarak yazılmıştır. Mehmed Ali Aynî, “bu reddiye bir ricâ üzerine yazıyorum” demektedir. Ayrıca Aynî, Tevfik Fikret'in böyle bir eser yazdığına inanmamıştır. Bunu “Bu olamaz diyordum. Nasıl, bu Târih-i Kadîm, ‘Sabâh Ezânı’ nazımı olan mümtâz şâ'irin midir?” ifadeleriyle dile getirmektedir. Eser başlıca yirmi bir fasıldan oluşmaktadır.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Mehmed Ali Aynî, **Muallim-i Sanî Farabî**, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1332, s. 3.

⁵⁶⁰ Nazan Göknil, “Prof. M. Ali Ayni ve Eserlerinden Birkaçının Tahlili”, **İş (Ahlık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası)**, S. 32, İstanbul, 1942, s. 266.

⁵⁶¹ Mehmed Ali Aynî, **Hacı Bayram Velî**, 2. Baskı, Haz. H. Rahmi Yananlı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019, s. 13.

⁵⁶² Özkan, a.g.t., s. 100.

⁵⁶³ Mehmed Ali Aynî, **Ahlâk Dersleri**, Haz. İsmail Dervişoğlu ve Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013, s. 15-16.

⁵⁶⁴ Mehmed Ali Aynî, **Reybîlik, Bedbînlik, Lâ-İlâhîlik Nedir? Tevfik Fikret'in Târih-i Kadîm'ine Bir Cevâb**, Haz. Ali Utku ve Abamüslim Akdemir, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, s. 21-22.

— “Siyasi Tarih”, Askeri Akademileri Kumandanlığı Matbaası, İstanbul, 1928.

1928 yılında İstanbul, Askeri Akademileri Kumandanlığı Matbaasında basılmıştır. Harp Akademisi hocası iken 1. sınıfta anlatmış olduğu Siyasi Tarih dersinden oluşmaktadır. Eserin orijinal nüshasına İsam Kütüphanesi’nden ulaşılmıştır.

— “Darülfünun Tarihi”, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1930.

1930 yılında İstanbul’da, Matbaa-ı Amirede basılmıştır. Darülfünun tarihi ile ilgili bir eserdir. Bu eseri Fatih Sultan Mehmed ile başlatarak ileriki süreçte burada açılan fakülteler ve bu fakültelerde kimlerin görev yaptığına, derslerin ne olduğuna kadar ayrıntılı bilgi vermektedir.⁵⁶⁵

— “Demokrasi Nedir?”, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., İstanbul, 1934.

1934 yılında İstanbul’, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.’da basılmıştır. Mehmed Ali Aynî’nin telif ettiği “Demokrasi Nedir?” adlı bu eser kısa ve öz bir yapıdadır. Eser, iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, Eski Yunanistan’daki devletlerin idare tarzı ile başlayan demokrasinin tarihini ele alırken; ikinci kısım, “İslâm ve Türk Filozofları demokrasiden bahsetmişler miydi?” diye bir soru ile başlayarak felsefî boyutu ele almaktadır. Sonunda ise yeni Türkiye’nin durumu ile ilgili bir ek bulunmakta ve kurulan Cumhuriyet’e sahip çıkılması talebi ile son bulmaktadır.⁵⁶⁶

— “Her Gün Bunu Oku”, Halk Kütüphanesi, İstanbul, 1936.

1936 yılında İstanbul, Halk Kütüphanesi’nde basılmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu eseri çiftçi ve işçiler için telif etmiştir. Bu eser, gezip gördüğü yerlerde köylülerin durumlarını tahkik edip bulundukları toplumsal ve ekonomik problemlere karşı tavsiye ve uyarı niteliğindedir.

— “Un grand saint de l’Islam: Abd-al Kadir Guilânî (1077/1166)”, Paris, 1939.

1939 yılında Paris’te basılmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu eserinde Abdulkadir Geylani’nin hayatını, eserlerini ve tasavvufî fikirlerini ele almaktadır.⁵⁶⁷

— “Türk Ahlâkçıları”, Maarifet Basımevi, İstanbul, 1939.

1939 yılında İstanbul, Maarifet Basımevinde basılmıştır. Bu eser daha çok antoloji sayılabilecek türdendir. Kaleme alınan bazı kişilerin hayat hikayelerinden kısaca bahsettikten sonra eserlerinden birkaçını da ekleyerek ara ara örnekler de vermiştir. Kitaba Aşık Paşa ile başlamıştır. Ona göre, “tek tük bazı adamlar millî duygularının sevgiyle Türk halkına yine kendi dilleri ile hitap etmeği düşünmüşlerdi. Bu yüksek şahsiyetlerin başında ben evvelâ Aşık Paşa’yı (vefatı h. 733,

⁵⁶⁵ Aynî, **Dâru’l-fünûn (Üniversite) Tarihi**.

⁵⁶⁶ Mehmed Ali Aynî, **Demokrasi Nedir Tarihi ve Felsefi**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş., 1934.

⁵⁶⁷ Hale Yalman, **Bir Türk Düşünürü olarak Mehmet Ali Aynî’de Ahlak Meselesi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s. 11.

Kırşehir) görüyorum” demektedir.⁵⁶⁸ Bunun yanında Hacı Hüseyinoğlu Musa, Eşrefoğlu Abdullah, Kınalızade Ali Çelebi, Birgivî gibi kişileri de eserde görmekteyiz. Aşık Paşa ile başlayan eser, Sururî Çelebi ile sonlandırılmıştır.

— “Milliyetçilik”, Maarif Basımevi, İstanbul, 1943.

1943 yılında İstanbul, Maarif Basımevinde basılmıştır. Mehmed Ali Aynî’nin telif ettiği eserlerinden en geniş hacimli olanıdır. Mehmed Ali Aynî’nin son yazdığı eserdir. Aynî, bu eseri bastırabilmek için kendisine verilen nişanları satmıştır. Nezih H. Neyzi, sebebini sorduğunda ise “Kitap kalıcıdır, bu nişanlar sonra başınıza bela olur” demiştir.⁵⁶⁹ Bu eser iki kısımdan oluşmaktadır. Milliyetçiliğin bilimsel tarihi ile konuya giren Aynî, Osmanlı toplumunda bulunan farklı milletlerin Batı merkezli “Nationalism” hareketine kapılmalarını incelemiştir. Eser, bakıldığında Türk Tarihi ve Türk Kültürü ile ilgili geniş bilgiler içermektedir. Bunun yanında Arnavutlar, millet-i mahkume, Ermeniler gibi başlıklarda geniş bilgiler içermektedir. Harun Özkan’a göre eserin orijinal olmasının sebeplerinden biri, eserde “saltanat rejimi tenkit edilirken saltanatın doğurduğu problemlerin gözler önüne” serilmesidir.⁵⁷⁰ Eserde Mehmed Ali Aynî’nin hatıraları da yer almaktadır.

— “Türk Azizleri, İsmail Hakkı Bursalı ve Ruhü’l-Beyan Müellifi”, Maarifet Basımevi, İstanbul, 1944.

Eser, 1944 yılında İstanbul, Maarifet Basımevinde basılmıştır. Mehmed Ali Aynî, bu eserin ilk taslağını Harward Üniversitesinde toplanan VI. Beynelmîlel Felsefe Kongresine tebliğ metni olarak hazırladığını ifade etmiştir. Kongrenin felsefe tarihine ait komisyonunda Aynî’nin yanında bulunan Mösyö Robin, Aynî’nin kulağına eğilerek “Sizde böyle adamlar çıkmış mı?” demesi üzerine bu sözün “hamiyetine” dokunduğunu söyleyerek eseri genişletme şartıyla Fransızca yazıp Paris’te bastırılmıştır.⁵⁷¹

— “Hayat Nedir?”, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1945.

1945 yılında İstanbul, Ahmed Said Matbaası’nda basılmıştır. Bu eser, Bayan Kâmrân Anıl ve Selma Kırçan’a açık mektup olarak yazılmıştır. Ancak Mehmed Ali Aynî, bunu sadece bu iki hanıma değil, maddi refahı temin etmiş genç Türk kızlarının zihinlerini “Hayat nedir?”, “Yaşamak niçin?” gibi soruların meşgul ettiğini bu sebeple bu yazısını onlara da ithaf ettiğini eserin önsözünde yazmaktadır.⁵⁷² Eser, “Reybilik, bedbinlik la ilahilik nedir?” isimli esere paralel bir çalışmadır. Aynî, “Hayat nedir?” sorusuna felsefî ve dinî cevaplar vermiştir. Ölüm ve intihar gibi konularda ayet ve hadislerden alıntılar yapmıştır.

⁵⁶⁸ Mehmed Ali Aynî, **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2020, s. 1.

⁵⁶⁹ Mehmet Ali Aynî, **Milliyetçilik (Ulusçuluk)**, s. 3.

⁵⁷⁰ Özkan, a.g.t., s. 98.

⁵⁷¹ Mehmed Ali Aynî, **İsmail Hakkı –Bursalı ve Rûhu’l-Beyan Müellifi-**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul, 2013, s. 35.

⁵⁷² Mehmed Ali Aynî, **Hayat Nedir?**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2013, s. 26.

Mehmed Ali Aynî'nin vefat ettiği zaman masasında bulunan yarım kalmış eserleri ise şunlardır:⁵⁷³

- A.le Moine'ın *Précis de Droit Maritime International et de Diplomatie* adlı kitabının çevirisi.
- Nizamü'l-Mülk'ün *Siyasetname* adlı eserinin çevirisi.
- *Aziz Mahmud Hüdâi'nin Hayatı*, Türk Azizleri adlı eserinin ikincisini oluşturacak olan eseri.⁵⁷⁴

4.5.2. Makaleleri

- “Gazel”, Gülşen Mecmuası (18 Mart 1886), s. 23.
- “Osmanlı Darülfünunu”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C.1, S. 1, İstanbul, 1332-1333, s. 5-11.
- “Şeyh İbrahim Hakki”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, C. 1, S. 2, İstanbul, 1332/1916, s. 117-130.
- “Bir Müsteşrikin Tedkikatı”, İkdâm (28 Kânûn-ı Sâni 1337/1920), Nr. 8078, s. 2.
- “(İsmail Hakki)’ya Dair Bir Tetkik: Hülâsa”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 11, S. 9, İstanbul, Ağustos 1928, s. 108-131.
- “Bir Müsteşrikin Tedkikatı”, İkdâm (4 Cemâziye’l-Evvel 1339/1921), Nr. 8564, s. 2.
- “Bir Tarikate Girmek Ne Demektir?”, İkdâm (23 Şubat 1337).
- “Sema ve Devran”, İkdâm (25 Mart 1337/1921), S. 854.
- “Bizdeki Tarikatler”, İkdâm (25 Şubat 1337/1921), Nr. 8606, s. 2.
- “İçtimaiyata Dair Eserler”, Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Sene 2, S. 3, Temmuz 1338/1922, s. 267-273.
- “Necdet Münakaşası”, İkdâm (7 Şubat 1337/1921), Nr. 8588, s. 3.
- “Kadın Meselesi”, İkdâm (8 Receb 1339/1921), Nr. 8625, s. 2.
- “İlim ile Din Arasındaki Münazaa”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 1, S. 1, İstanbul, Teşrîn-i Sâni 1925, s. 142-150.
- “Altıncı Beynelmilel Felsefe Kongresi”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 7, İstanbul, Kânûn-ı Sâni 1928, s. 89-106.
- “Korsancık”, Türk Dili (23 Teşrîn-i Evvel ?/1928), S. 746, Balıkesir, s. 2.
- “Korsancık”, Türk Dili (22 Teşrîn-i Evvel ?/1928), S. 745, Balıkesir, s. 2.

⁵⁷³Mehmed Ali Aynî, **Demokrasi Nedir?**, İstanbul, Yanar Yayınları, 1989, s. 17-18.

⁵⁷⁴ Türk Azizleri projesinin bir kısmı olan Aziz Mahmud Hüdâi'nin Hayatı Eş'ârı Mecâlisi başlıklı yayımlanmamış eseri, klasik tarih tasavvurunu tenkit eden ve modern tarih metodolojisinin ana hatları hakkında tafsilatlı bilgiler veren bir çalışmadır. Bu çalışma, Mehmed Ali Aynî'nin torunu İsmail Arar tarafından İsmail Kara'ya emanet edilmiş, hocasının aracılığıyla Aynur Singin'de bu eseri okumuştur. Bkz. Singin, **a.g.e.**, s. 237.

- “Hayatımızın Kanunu Ne Olmalıdır?”, Milli Mecmua, C. 10, S. 111, İstanbul, 1 Haziran 1928, s. 1782-1785.
- “Rûhü’l-Beyân Müellifi Bursalı İsmâil Hakkı Hakkında Bir Tetkik”, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.
- “Türk Mantıkçıları”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 3, S. 10, İstanbul, Mart 1928, s. 49-64.
- “Gazinin En Büyük Eseri Nedir, Niçin?”, Milliyet (1 Haziran 1929), s. 1.
- “Karmatlara Dair Yazılmış Kitaplar”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 3, S. 11, İstanbul, Nisan 1929, s. 103-109.
- “(Nefs) Kelimesinin Manaları”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 4, S. 14, İstanbul, Şubat 1930, s. 46-52.
- “İbni Sina’da Tasavvuf”, Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbn Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7, 1937, s. 1-20.
- “Nakşibendî Tarikati Nedir?”, Cumhuriyet (30 Kânûn-ı Evvel ?/1930), s. 3.
- “İçtimaiyat Dersleri”, Mihrab, C. 1, S. 21-22, İstanbul, 1340, s. 705-710.
- “İlahiyat Fakültesine Dair”, Sebilürreşad, C. 23, S. 597, İstanbul, 17 Nisan 1340, s. 394-396.
- “İslam Alemi Salnamesi”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 5, S. 22, s. 1-13.⁵⁷⁵
- “İslami Bibliyografi 1927-1928 Senesi 1: İslami Hars ve Diğer Harslar”, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, C. 7, S. 22, İstanbul, Mart 1932, s. 1-13.
- “Kamus-ı Felsefe Hakkında II”, Türk Yurdu, C. 16, S. 3 (153), İstanbul, 16 Şubat 1334, s. 74-76.
- “Kamus-ı Felsefe Hakkında”, Türk Yurdu, C. 16, S.2 (152), İstanbul, 16 Kânûn-ı Sâni 1334, s. 52-55.
- “Maarif Derdi”, Sebilürreşad, C. 19, S. 480, Ankara, 14 Mayıs 1337, s. 123-125.
- “Kurân-ı Kerîm’i Tercüme Meselesi”, Mahfil, C. 1, S. 4, İstanbul, 1339, s. 62-65.
- “Kastamonu Mebus-ı Muhteremi Fazıl-ı Muhterem Veled Çelebi Efendi Hazretleriyle Sabık Meclis-i Meşayih Reisi Muhterem Şeyh Safvet Efendi Hazretlerine”, Sebilürreşad, C. 22, S. 563-564, 27 Eylül 1339, s. 134-136.
- “Kur’an Nedir?”, Sebilürreşad, C. 26, S. 622, İstanbul, 23 Teşrîn-i Evvel 1340, s. 372-374.
- “Kur’an’a Dair”, Sebilürreşad, C. 27, S. 628, İstanbul, 4 Kânûn-ı Evvel 1340, s. 57-59.
- “Masinyon’un Cevabı: Fazıl-ı Muhterem Veled Çelebi Efendi Hazretlerine”, Sebilürreşad, C. 23, S. 589, İstanbul, 21 Şubat 1340, s. 269.
- “Mevlâna Bize Ne Öğretiyor?”, Konya Halkevi Kültür Dergisi Mevlâna, Özel Sayısı, 1943, s. 14-19.

⁵⁷⁵ Özkan, a.g.t., s. 101.

- “Note sur l’idealisme de D’jaleddin Davani”, Revue neo scollastique philosophie, 33, s. 2236, 240, Paris, 1931.
- “Vüzuhsuzluk, İlahiyat Fakültesi Münasebetiyle”, Mihrab, S. 11, İstanbul, 15 Nisan 1340, s. 342-348.
- “Ziya Gökalp’in Diyarbekirdeki Talebeliği”, İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası, S. 39/40, İstanbul, 1944, s. 25-29.
- Besim Atalay- Mehmed Ali Aynî Tartışması, Anadolu’da Yeni Gün.⁵⁷⁶

4.5.3. Konferans ve Bildiriler

- “İsmâil Hakkı’ya Aid Kısa Bir Etüd”, Harward Üniversitesi Milletlerarası Felfese Kongresi, Cambridge, 1926.
- “İntiharlar Üzerine Konferans”, Darülfünun Harbiye Nezareti Binası, İstanbul, 1928.⁵⁷⁷
- “Seyyid Yahya Şirvani”, Maarif ve Medeniyet, S. 6, Bakü, 1923.⁵⁷⁸
- “La Langue Turque à Bagdad au XI éme siècle”, XX. Müsteşrikler Kongresi,

⁵⁷⁶ Anadolu’da Yeni Gün gazetesinde Mehmed Ali Aynî, Besim Atalay ve Veled Çelebi arasında geçen tartışmada şu başlıklarda yazılar yayınlamıştır. Başlıklar şu şekildedir: “Bektaşilik ve Edebiyatı Unvânlı Makâleler Hakkında”, “Bektaşilik Hakkında Umûmî Mülâhazat”, “Gazâlî Panteist midir? Değil midir?”, “Bektaşilik Münâkaşasının Hâlli İçin”, Bkz. Besim Atalay, **Bektaşilik ve Edebiyatı –Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması-**, Haz. Gürol Pehlivan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 279-305.

⁵⁷⁷ “Darülfünunda Harbiye Nezareti binasında bir numaralı dershanede müderris Mehmed Ali Beğ tarafından bugün umuma mahsus olarak virilecek konferansda bahs edilecek meseleler şunlardır:

- Eskiler intihar hakkında ne düşünürlerdi?
- Eski feylesofları vazife hakkındaki fikirleri neden ibaretti?
- Hayat nedir? İnsanın vazife-i mükellfiyesi neden ibarettir?
- İntihar niçün bir cinayettir.
- İntiharı bazen ma’zur göstermek için serd olunan deliller nasıl red olunur?
- Kısmen intiharlarda caiz değildir.
- İntiharın sebepleri (lombirozu)nun tedkikatı
- (...) mazarrat ve tahribleri- sebep olduğu intiharlar- şeyhülislam Çelebizade Asım Efendinin yanlış bir temennisi.
- Hayatın yanlış telkininden mütevellid zararlar- Akif Paşanın reddi.
- Janjak Russo’nun mektubundan bazı parçalar.” Bkz. “İntiharlar Üzerine Konferans”, Cumhuriyet (12 Eylül 1928), s. 4.

⁵⁷⁸ 19 Haziran 1921 yılında yapılan bu konferansın yer aldığı Maarif ve Medeniyet dergisinin 6. Sayısı bulunamamıştır. Mehmet Rıhtım’ın “M. Ali Aynî’nin Bakü Konferansı” başlıklı makalesinde konferans metnine ulaşılabilir. Bkz. Mehmet Rıhtım, a.g.m.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Mehmed Ali Aynî, 76 yıl süren yaşamının bir kısmını maarif görevlerinde, bir kısmını da bürokratik yapı içerisinde geçirmiştir. Patrimonyal sistemin içerisinde kendi yetenek ve çabasıyla en üst düzey devlet görevlerinde bulunmuştur. İlk görevi olan muallimlik muavinliği görevinden itibaren maarifte yükselişini sürdüren Aynî, sonrasında bürokratik yapıya intisap etmiştir. Aynı şekilde Kosova Vilayeti Mektupçuluğu ile başladığı idari görevlerinde valilik mertebesine gelmiştir. Bu süreçte Mehmed Ali Aynî, entelektüel olarak da gelişim göstermiş, resmî görevleri yanında aydın kimliği de belirginleşmiştir. Bu bağlamda onun gerek bürokratik, gerekse ilmî kimliği açısından kademeleri kendi çabasıyla tırmanan bir devlet adamı, müfessir ve çok yönlü bir aydın olduğu söylenebilir.

Aynî, 1869 yılında Manastır Vilayetinin Serfice kasabasında dünyaya gelmiştir. Ailesiyle birlikte Yemen'e, Selanik'e ve İstanbul'a gitmiş, eğitimini buralardaki okullarda almıştır. Bu sırada Fransızca'yı da öğrenmiştir. Akabinde Mülkiye mektebinden mezun olarak ilk görev yeri olan Edirne'de Edirne İdadisi Muallimliğinde bulunmuştur. İdadî ve sultanî müdürlükleri ile devam ederek Diyarbakır Maarif Müdürlüğü görevine yükselmiştir. Burada dönemin önemli isimlerinden Sırrı Paşa ile tanışması onun aile hayatında değişiklikler meydana getirmiştir.

Maarif görevlerinden sonra Kosova Vilayeti Mektupçuluğu ile başlayan idari görevi Kastamonu Vilayeti Mektupçuluğundan sonra Taiz Mutasarrıflığı ile devam etmiştir. Taiz Mutasarrıflığı, Aynî'nin idarî anlamda ilk ciddi görevi olarak düşünülebilir. Burada ilk olarak diğer memuriyetlerinde de görüldüğü üzere teftiş faaliyetlerinde bulunmuş, sancağın gerek mimari, gerek maarif, gerekse asayiş sorunlarıyla uğraşmış ve buranın sosyal yapısını çözmeye çalışmıştır. O, gittiği yerlerdeki mevcut ve sonradan oluşabilecek sorunların çözülmesi ya da önlenmesi için sosyal yapıyı anlamayı ve teftiş yapmayı kendisine düstur edinmiştir. Taiz'den sonra Amare, Karesi, Lazkiye mutasarrıflıklarında da bulunmuştur. Bu mutasarrıflıklarında aşiretler arasındaki mücadelelere şahit olmuş, amele greviyle karşılaşmış, Adana olaylarından sonra ortaya çıkan Ermeni meselesinde de sükuneti sağlamayı başarmıştır.

Mutasarrıflık görevlerinden sonra ilk valiliği olan Mamüretü'l-Aziz Valiliğine atanmıştır. Valilik görevlerinde de maarifle, bayındırlık faaliyetleriyle ve asayişle ilgilenmiştir. Bu minvalde mülhakatı sık sık teftiş etmiştir. Yanya Valiliğine atandığı zaman, bölge hakkında önceden yazılmış bir layihayı okuyarak bilgi edinmiş, bu layihaya eklemeler yaparak yazdığı Yanya'nın durumunu, sorunlarını ele aldığı layihaya göre hareket etmiştir. Bu zamanlar Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı

faaliyetlerin olduğu, Avrupa devletlerinin sık sık müdahalelerde bulunduğu dönemlerdir. Mehmed Ali Aynî, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumaya ve asayişini sağlamaya her daim özen göstermiştir. Trabzon Valiliği sırasında en önemli nokta Balkan Savaşları'nın patlak vermesidir. Bu süreçte devletin ihtiyaç duyduğu her şeyi emirler doğrultusunda hazırlamaya ya da sevk edilecekse sevkiyatlarını tamamlamaya çalışmıştır. Trabzon Valiliği görevinde iken emekliliğe ayrılmasına karar verilmiştir.

Bundan sonra hayatının geri kalanını İstanbul'da geçirecek olan Aynî, İstanbul'un işgali sırasında tüm gürültüden uzak Kızıltoprak'ta ailesiyle birlikte yaşamış ve kendisini ilmî faaliyetlere adanmıştır. Bir müddet Darülfünun Felsefe müderrisliğinde bulunmuş, Edebiyat Fakültesi Müderrisler Meclis Reisliğine seçilmiş, Darülfünun İlahiyat Fakültesinde ve bazı okullarda da hocalık yapmış, dersler vermiştir. Hocalığı süresince yurtdışında kongrelere katılmış, Türkiye'yi temsil etmiştir.

Mehmed Ali Aynî'nin hayatı hakkında az bilinen nokta ticari faaliyetleridir. Belgelerin birbirleriyle bağlantıları ve tarihsel olarak uygunluğu göz önünde tutularak hangi şirketleri kurmuş olduğu ve ne gibi ticari faaliyetlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Bazı şirketlerin de azaları arasında olduğu elde edilen bazı kaynaklarla anlaşılmıştır.

Mehmed Ali Aynî, son dönem Osmanlı aydınında yaygın şekilde görüleceği üzere ülkenin geleceği için endişe eden, hâl ve istikbal için kafa yoran, geleneği muhafaza ve modernleşme çabasında aynı zamanda modernleşmeyi de anlamış “Tanzimat adamı” profiline uymaktadır. Tanzimatın getirdiği; okullaşma, bayındırlık ve benzeri süreçleri içselleştirmiş olup bulunduğu görevlerde bu amaca yönelik çalışmıştır. Aynî, Tanzimat okullarında yetişerek mektepli sınıfa dâhil edilebilir. Tanzimat'ın yetiştirdiği ilk nesil aydın tipine uygun olarak Batı tarzı eğitim almıştır ve iyi derecede Fransızca bilmektedir. Bu sayede Batı kaynaklarını takip etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan Aynî, tek yönlü bir modernizm yaklaşımına karşıdır. Doğu'yu ve geleneği inkâr etmeyen bir anlayışa sahiptir.

Aynî, eser noktasında üretken bir kişiliğe sahiptir. Özellikle yaptığı tercüme eserlerle modernleşmeye katkı sağladığı söylenebilir. Bunun yanında yazdığı makalelerden tenkitçi bir tarafı, gerek makaleleri gerek eserleri ile kendisinden sonra gelen nesillere öğüt verici bir tarafı olduğu da anlaşılmaktadır. Mehmed Ali Aynî'nin Serfice'de başlayan yaşamı İstanbul'da sonlanmıştır. Devletin birçok kademesinde zorluklar yaşamasına rağmen kendisini hizmete adanmış olan Aynî, devletin önemli simalarından birisidir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (**BEÖ**): 1085/81319, 2759/206855, 3390/254203, 3541/265515, 3548/266087, 3697/277263, 3724/279240, 3738/280290, 3996/299628, 4032/302377, 4032/302377, 4073/305428, 4109/308117, 4114/308495, 4115/308574, 4115/308619, 4141/310517, 4141/310520, 3706-277896, 3706-277896, 4484/336236.

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Evrakı (**DH.MKT**): 1259/89, 1296/8, 2621/43, 2628/69, 2632/10, 2693/57, 2705/23, 2799/34, 2801/80, 2804/81, 2807/47, 2810/5, 2854/45, 2867/19, 2872/24, 803/75, 884/63, 967/55.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (**DH.EUM.EMN**): 3/84, 5/16.

Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (**DH.İD**): 33/47, 44/12, 47/44, 84/7.

Dâhiliye Nezâreti Mebani-i Emiriye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (**DH.MB.HPS**): 22/22.

Dâhiliye Nezâreti Mütenevvîa Evrakı (**DH.MTV**): 1/59, 33/31, 33/51, 6/47, 7/39.

Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (**DH.MUI**): 157/28, 101/39, 132/76, 134/72, 163/88, 165/25, 48/38.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri (**DH.SAİD.d**): 55/213, 80/437, 80/51.

Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi (**DH.SN.THR**): 27/83.

Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrakı (**DH.SYS**): 82/3.

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrakı (**DH.ŞFR**): 342/39, 346/44, 412/109, 662/13, 662/15, 662/44, 662/53, 662/78.

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı (**DH.TMIK.M**): 179/66, 180/63.

Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (**A.}MTK.MHM**): 738/7.

Sadaret Divan Mukavelenameler (**A}DVN.MKL**): 63/3.

Hariciye Nezâreti İdare Evrakı (**HR.İD**): 108/12.

Hariciye Nezâreti Hukuk Kısım Evrakı (**HR.H...**): 240/33.

Hariciye Nezâreti Tahrirat Evrakı (**HR.TH**): 381/42.

Haritalar (**HRT.h**): 1820, 815.

Hacı Adil Bey Evrakı (**HSDHADB**): 5/53.

İrâde Dâhiliye Evrakı (**İ.DH**): 1474/41.

İrâde Dosya Usulü (**İ.DUİT**): 115/53.

İrâde Meclis-i Mahsus (**İ.MMS**): 166/11.

İrâde Taltifat (**İ.TAL**): 467/5.

Maârif Nezâreti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi Evrakı (**MF.İBT**): 412/40, 189/32, 198/40, 238/48, 271/63, 313/87, 321/25, 368/38.

Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemi Evrakı (**MF.MKT**): 48/114, 162/45, 181/119, 228/16, 991/73, 1000/36, 1091/17, 1134/53, 188/91, 804/20.

Maliye Nezâreti Emlak-ı Emriyye Müdiriyeti (**ML.EEM**): 839/32, 861/27, 862/7, 928/29, 935/7.

Meclis-i Vükela Mazbataları (**MV**): 106/55.

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (**ŞD**): 1257/6; 1257/17,

Yıldız Esas Evrakı (**Y.EE**): 33/48.

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzatı (**Y.PRK.DH**): 12/67.

Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezâreti Maruzatı (**Y.PRK.MF**): 1/47.

Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahriratı Evrakı (**Y.PRK.UM**): 59/54, 79/114.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Milli Eğitim Bakanlığı Genel Arşivi (**180.9.0.0**): 87/423/2, 9/54/21, 232/1159/15.

Kararlar Daire Başkanlığı Arşivi (**30.18.1.2**): 84/75/1

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

SSCB (571): 70837/302259/46, 36075/142501/366.

b. Süreli Yayınlar

“6 Ordinaryüs Profesör Açıkta Kaldılar”, (12 Haziran 1934), **Cumhuriyet Gazetesi**.

“Acı Bir Kayıp”, (30 Kasım 1945), **Tanin**.

“Bir Türk Âlimini Kaybettik”, (30 Kasım 1945), **Cumhuriyet Gazetesi**.

“Darulfünun Emmini Dün Ankaraya Gitti”, (8 Kanûnievvel 1929), **Milliyet**, 4. Sene, Nr. 1373.

“Dini Islahat Meselesi”, (22 Haziran 1928), **Vakit**, Yıl 6-5, S. 1479.

- “Felsefe Konferansı”, (4 Muharrem 1345/15 Temmuz 1926), **Milliyet**, Yıl 1, Nr. 150.
- “İlahiyat Fakültesinde Hazırlanan Layiha”, (20 Haziran 1962), **Vakit**, Yıl 11, S. 3753.
- “Maarifte Darülfünun Kanunu”, (4 Mart 929), **Milliyet**, Yıl 4, Nr. 1100.
- “Süleyman Nazif ile Mehmet Ali Ayni Arasında Gizli Kalmış Münakaşa Neşredilmemiş Mektuplar”, (Birinci Teşrin 1942), **Vakit**, Yıl 25, S. 8847.
- “Tatil-i Eşgal, Balya Madenleri”, (5 Ekim 1908) **İkdam**, Nr. 5160.
- Başkan, Selahattin, “Parlak bir Jübliye münasebetile: Prof. Mehmet Ali Ayni”, (25 Kânûn-ı Sâni 1943), **Balıkesir Postası**, Yıl 1, (21).
- Çantay, Hasan Basri, “Kendi Kalemıyla Hasan Basri Çantay”, (7 Ocak 1965), **Balıkesir Adalet**, Yıl 3, S. 739.
- Midhat Cemal Kuntay, “Profesör Mehmet Ali Aynî”, (2 Aralık 1945), **Son Posta**, Yıl 16, Nr. 5503.
- Milliyet** (11 Eylül 1930), Yıl 5, Nr. 1647.
- Nahid Sırrı Örik, “Son İki Kaybımız”, (2 Aralık 1945), **Tanin**.

c. Salnameler

- Salnâme-i Vilayet-i Beyrut, Beyrut, 1324/1906.
- Salnâme-i Vilayet-i Beyrut, Beyrut, 1326/1908.
- Salnâme-i Vilayet-i Hüdavendigâr, Bursa, 1325/1907-8.
- Salnâme-i Vilayet-i Mamûretü'l-Aziz, Elazığ, 1312/1894.
- Salnâme-i Vilayet-i Mamûretü'l-Aziz, Elazığ, 1325/1907.
- Salnâme-i Vilayet-i Manastır, Manastır, 1292/1875.
- Salnâme-i Vilayet-i Manastır, Manastır, 1305/1888.
- Salnâme-i Vilayet-i Yanya, Yanya, 1319/1901.
- Salnâme-i Vilayet-i Yemen, San'a/Yemen, 1313-1895.

d. Elektronik Kaynaklar

- Deniz Erdinç, <https://silo.tips/download/dh-mu-182-178-telgrafname-mahreci-mamuretlaziz-numaras-tarih-f-13-eyll-sene-1325#> , (06.03.2024).
- <https://gulhaneah.saglik.gov.tr/TR-114856/hastane-tarihcesi.html>, “SBÜ Gülhane Eğitim ve Araştırma Hastanesi Tarihçesi”, (06.12.2023).

<https://www.youtube.com/watch?v=Wm6kmLpCsA0>, “Balya’nın Taşı Toprağı Kurşun”, (07.02.2042).

İstanbul Şehir Üniversitesi E-Arşiv Sistemi, Taha Toros Arşivi, Nr. 637133.

Salt Arşiv, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/17756>, “Mehmed Ali Ayni Bey”, (12.01.2024).

Türk Tarih Kurumu, Osmanlı Devleti Anadolu ve Rumeli Haritaları, <https://ttk.gov.tr/osmanli-devleti-anadolu-ve-rumeli-vilayetleri-haritalari/> (27.05.2024).

e. Diğer Kaynaklar

Ahmet Reşit Bey (1945), **Canlı Tarih; Gördüklerim-Yaptıklarım (1839-1922)**, (23).

Ahmetoğlu, Selim (2022), **Devrim Günlerinde Trabzon II. Meşrutiyet, İttihatçılık ve Toplumsal Dönüşüm (1908-1914)**, Timaş Yayınları, İstanbul.

Akbulut, Uğur (2013), “Balya-Karaaydın Maden Grevi ve Mehmet Ali (Aynî) Bey’in Müfettişliği (1908)”, **Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)**, (34), 11-33.

_____ (2023), “1909 Adana Olayları Sırasında Bir Kriz Yönetimi Örneği: Lazkiye’ye Ermeni Göçü ve Mutasarrıf Mehmed Ali Bey”, **ODÜ Sosyal Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, (13), 429-454.

Aksın, Ahmet (2023), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Harput Valileri (Harput-Mamuretü’l-Aziz-Elaziz 1834-1923)”, **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi (FÜHAD)**, 10 (20), 1-16.

Aksoy, Volkan (2014), **II. Meşrutiyet Dönemi’nde Trabzon**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksüt, Ali Kemali (2021), **Kalemi Sayesinde Yaşamak Profesör Mehmed Ali Aynî –Hayatı ve Eserleri-**, Ahmet Yasin Çomoğlu (Haz.), Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.

Akyıldız, Ali (2019), “Mektebi-i Mülkiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 2 (238-240) Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara.

_____ (2017) “İnsanı Yazmak: 19. Yüzyıl Osmanlı Biyografi Yazıcılığı ve Problemleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Osmanlı Araştırmaları**, 50 (50), s. 219-242.

Ali Cevad (1313), **Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lugatı**, 1-3, Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet.

Ali Kemal (2016), **Ömrüm**, 2. Baskı, M. Kayahan Özgül (Haz.), Ankara.

Ali Saib (1304), **Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye**, Matbaa-ı Ebu’z-ziya, Konstantiniyye.

Alkan, Necmettin (2023), **Sultan II. Abdülhamid Arafta Bir Hünkâr**, Kronik Kitap, İstanbul.

- Apak, Rahmi (1988), **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, TTK Basımevi, Ankara.
- Arar, İsmail (1991), “Ayni, Mehmet Ali (1869-1945)”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 273-275, 4, İstanbul.
- Arslanyürek, Yaşar (2019), “Balkan Savaşları ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl 7, (89), 99-113.
- Atalay, Besim (2015), **Bektaşîlik ve Edebiyatı –Cumhuriyet Devrinin İlk Tarikat Araştırması-**, Haz. Gürol Pehlivan, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Avcı, Uğur (2023), “Mülkiyelilerin ‘baba’sı: Aynîzâde Hasan Tahsin (1876-1962)”, **Anasay**, Yıl 7, (23), 171-199.
- Aydın, Halil (1942), “Prof. Mehmet Ali Aynî’nin Eserleri”, **İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası**, (32), İstanbul, 261-265.
- Ayışığı, Metin (2002), “Osmanlı’nın Son Vilayeti Yemen”, **XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985-2019.
- Aynî, Mehmed Ali (1327), **İmam Gazali**, Matbaa-ı Amire, İstanbul.
- _____ (1332), **Muallim-i Sanî Farabî**, Matbaa-ı Amire, İstanbul.
- _____ (1339/1921), **İntikad ve Mülâhazalar**, İstanbul.
- _____ (1934), **Demokrasi Nedir Tarihi ve Felsefi**, Gazetecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.
- _____ (1989), **Demokrasi Nedir?**, İstanbul, Yanar Yayınları.
- _____ (1995), **Dâru’l-fünûn (Üniversite) Tarihi**, Haz. Metin Hasırcı, Pınar Yayınları, İstanbul.
- _____ (1997), **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, Der. Nezih H. Neyzi, İstanbul.
- _____ (2011), **Milliyetçilik (Tarihte ve Türklerde Din, Millet ve Milliyetçilik)**, İsmail Dervişoğlu (Haz.), Kurtuba Kitap, İstanbul.
- _____ (2012), **Şeyh-i Ekber’i Niçin Severim?**, Haz. H. Rahmi Yananlı ve İsmail Dervişoğlu ve Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **Ahlâk Dersleri**, Haz. İsmail Dervişoğlu ve Emir Hüseyin Yiğit, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **Hayat Nedir?**, Haz. İsmail Dervişoğlu, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), **İsmail Hakkı –Bursalı ve Rûhu’l-Beyan Müellifi-**, Haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul.
- _____ (2014), **Reybîlik, Bedbînlik, Lâ-İlâhîlik Nedir? Tefvîk Fikret’in Târîh-i Kadîm’ine Bir Cevâb**, Haz. Ali Utku ve Abamüslim Akdemir, Çizgi Kitabevi, Konya.

- _____ (2016), “Altıncı Beynelmilel Felsefe Kongresi”, **Sosyologca 11-12**, 6 (11-12), s. 89-103.
- _____ (2019), **Hacı Bayram Veli**, 2. Baskı, Haz. H. Rahmi Yananlı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- _____ (2020), **Türk Ahlâkçıları**, Kitabevi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- _____ (2009), **Hatıralar**, İsmail Dervişoğlu (Haz), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- _____ (2017), **Küçük Umumi Tarih**, Haz. Metin Hasırcı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul.
- Balkan Harbi’nde Yanya Savunması ve Esat Paşa (Korg. Bulkat)** (1984), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Balkan, Ken’an ve Halil, Ahmet (1942), “Prof. Mehmet Ali Aynî’nin Hayatı (1868-1943)”, **İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası)**, (32), İstanbul, s. 254-261.
- Barlak, Yasemin (2013), **Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Yemen (1872-1909)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- _____ (2020), “İsmail Hakkı Paşa’nın Valiliği Döneminde Yemen’de Hamidiye Askerî Teşkilâtının Kuruluşu”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, 8 (22), 349-361.
- Bayazıdoğlu, Hayriye (2010), **Salnamelere Göre Beyrut (H.1310/M. 1893- H. 1326/M. 1908)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Birbudak, Togay Seçkin (2019), “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Mekteb-i Mülkiyede Bir Islahat Girişimi: Mehmed Hikmet Bey’in Layihası”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, 6 (16), 591-611.
- Birinci Türk Tarih Kongresi: Konferanslar, Müzakere Zabıtları** (2010), 2. Baskı, TTK Basımevi, Ankara.
- Birinci, Ali (1990), “Trabzon’da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1895-1928)”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988, içinde** (3-14), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Samsun.
- Bostan, İdris (1989), “Amâre”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde** (558-559), 2, İstanbul.
- Canlı Tarihler: 2 Mehmet Ali Aynî Hatıraları** (1945), Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Ceylan, Ebubekir (2006), **Ottoman Centralization and Modernization in the Province of Baghdad (1831-1972)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Cihan, Abdullatif (2014), **Türk Milli Mücadele Dönemi Aydın Halk İlişkisine Bir Örnek: Hasan Basri Çantay**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çadırcı, Musa (1990), “19. Yy. 2. Yarısında Karadeniz Kentleri (Trabzon ve Samsun”, **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri 1-3 Haziran 1988, içinde** (15-24), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, Samsun.
- _____ (2011), **Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri**, Tülay Erçoşkun (Der.), İmge Kitapevi, Ankara.
- Çalışkan, Çağrı (2019), **II. Abdülhamid Döneminde Kitaplar Üzerinde Sansür Uygulamaları (1876-1909)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Çankaya, Mücellidoğlu Ali (1968-69), **Son Asır Türk Târihinin Önemli Olayları ile Birlikte Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı)**, 3, Mars Matbası, Ankara.
- Çoban, Faruk (2006), **H.1288 (M. 1871) ve H. 1317 (M. 1899) Tarihli Kastamonu Vilayeti Sâlnâmeleri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Doktor Kemal (1922), **Kastamonu Vilayeti**, Ankara, (H. 1338).
- Duman, Ömer (2019), **1328-1329 Ders Senesi İhsaiyat Mecmuası Işığında Osmanlı Devleti’nde Eğitim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Ecer, M. Naci, “Aynî (Mehmed Ali)”, **İstanbul Ansiklopedisi içinde** (1619-1621), 3.
- Ekinci, İlhan (2019), “Webb, Muhammed Alexander Russell (1846-1916), **TDV İslam Ansiklopedisi içinde** (659-661), Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Ankara.
- Elçiçeği, Büşra ve Yılmaz, Ali (2021), “Maârif Sâlnâmelerine Göre Halep İdadisinde Eğitim (1898-1904)”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 23 (1), 51-69.
- Emecen, Feridun M. (1999), “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, **İslâm Araştırmaları Dergisi**, (3), s. 83-90.
- Ercan, Hüseyin Onur (2019), **Pasarofça Antlaşması (1718) ve Diplomasi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Erçoşkun, Tülay (2014), “Salnamelere Göre Kastamonu Valiler Listesi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 54 (2), 365-394.
- Erdem, Gülin (2001), **Kastamonu, Aydın, Hüdavendigâr ve Ankara (Bozok) Vilayetlerinin İdari Taksimatı (1272h/1855-6 ime 1328h/1910-1)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Erdem, Sevim (2017), “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (61), 145-178.
- Ergin, Osman Nuri (1977), **Türkiye Maarif Tarihi**, 1-2, Eser Matbaası, İstanbul.
- Erken, İlkey (2021), **Yanya Sancağı İdari Yapı ve Yerleşim Birimleri (1867-1913)**, TTK Yayınları, Ankara.
- _____. “Müstakil Serfiçe Sancağının Teşkili ve İdaresi (1881-1888)”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (44), Denizli, 203-223.
- Eski, Mustafa (2012), “Kent Kültürünün Oluşmasında Basının Görevi: Kastamonu Örneği”, **Dört Öge**, Yıl 1, (1), 141-152.
- Global Strateji Enstitüsü (2005), **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra**, Cengiz Eroğlu ve Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdi (Haz.), Ankara.
- Goloğlu, Mahmut (1975), **Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar**, Kalite Matbaası, Ankara.
- Gökbilgin, M. Tayyib (1957), **Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân**, İstanbul.
- Göknıl, Nazan (1942), “Prof. M. Ali Ayni ve Eserlerinden Birkaçının Tahlili”, **İş (Aylık Felsefe, Ahlâk ve İctimaiyat Mecmuası)**, (32), İstanbul, 266-273.
- Görgülü, İsmet (2014), **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922 Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, Genişletilmiş 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara..
- Görkaş, İrfan (2012), **Mehmet Ali Ayni’nin Darülfünun Felsefe Tarihi Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı, Birleşik Yayınları, Ankara.
- Görür, Emel Demir (2016), “Maârif ve Vilayet Sâlnâmelerine Göre Halep Vilayetinde Eğitim Öğretim Kurumları”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 9 (44), 424-430.
- Halil, Harun (2018), “Sultan II. Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Dedeâğaç”, **Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi**, Yıl 1, (2), 99-118.
- İpek, Rojda (2022), **Salnâmelere Göre II. Abdülhamid Döneminde Yanya Vilâyetinde Eğitim (1876-1909)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Siirt Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- İpşirli, Mehmet (2001), “Kapı Halkı”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde** (343-344), 24, İstanbul.
- İsmâil Hakkı (1341), **Karesi Vilâyeti Tarihçesi**, İstanbul.
- Jiro, J. (1327), **Hükûm-i Cumhur**, Çev. Mehmed Ali Ayni, Kader Matbaası, İstanbul.
- _____. (1327), **Hükûmet-i Vatan**, Çev. Mehmed Ali, Kütübhan-e Askeriye, İstanbul.
- Kafadar, Cemal (2019), **Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken**, 7. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul.

- Kalelioğlu, Oğuz (2008), “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, (41), 105-123.
- Kapukaya, Zeliha (2018), “Helvacızâde Muharrem Hasbî’nin Hayatı ve Eserleri”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi**, 5 (13), 17-29.
- _____ (2018), “Mehmet Ali Aynî’nin Edebî Çalışmaları”, **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, 5 (11), 117-127.
- Karakılıç, Selçuk (2021), **Jübile (Yaşarken Hatırlanmak: Kültür Tarihimizden Renkli Sayfalar)**, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Karal, Enver Ziya (1995), **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurum (TTK) Yayınları, 7, Ankara.
- Karpat, Kemal (2008), “İttihad ve Terakki Cemiyeti 31 Mart 1909 Ayrım Noktası ve Cumhuriyet’e Mirası”, **Doğu Batı (Düşünce Dergisi) II. Meşrutiyet ‘100. Yıl’**, 2, Ankara, 25-32.
- _____ (2010), **Osmanlı Nüfusu**, (Çev. Bahar Tırnakçı), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kemal, Yaşar (2014), **Çakırcalı Efe**, 14. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kırmızı, Abdülhamit (2008), **Abdülhamid’in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908**, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Kişî, Şule Sevinç (2017), “Ege’nin Namı Eşkıyası Çakırcalı Mehmet Efe”, **İzmir Araştırmaları Dergisi**, (6,) 77-122.
- Kodaman, Bayram (1991), **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (2002), "II. Meşrutiyet Dönemi", H. Celal Güzel ve Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ed.), **Türkler**, 13, içinde (165-192), Ankara.
- Koloğlu, Orhan (2023), **Osmanlıdan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul.
- Köksal, Ahmet (2012), “Dr. Abdullah Cevdet’in Karadeniz Seyahati İzlenimleri”, **Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 7 (13), 97-118.
- _____ (2022), “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet Dönemi’ne Kadar Trabzon’da İdari Yapı ve Yönetim”, Hikmet Öksüz ve Veysel Usta ve Kenan İnan (Ed), **Trabzon Tarihi**, 1, içinde (353-451), Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası, Trabzon.
- _____ (2018), **Giritli Sırrı Paşa (1844-1895)**, Serander Yayınları, Trabzon.
- _____ (2019), **Maârifî Kaynak Olarak Evkâf-ı Münderise**, Serander Yayınları, Trabzon.
- Kurt, Burcu (2015), **Osmanlı Basra’sında Devlet ve Toplum**, Küre Yayınları, İstanbul.
- Küçük, Cevdet (1992), “Balkan Savaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde** (23-25), 5, İstanbul.

- Leake, William Martin (1835), **Travels in Northern Greece**, Vol. 3, London.
- Lolie, F. (1319), **Tarih-i Edebi-i Âlem**, Çev. Mehmed Ali Aynî, Kastamonu Vilayet Matbaası, Kastamonu.
- M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar** (2003), Haz. Afife Batur, YKY Yayınları, İstanbul.
- Massignon, Louis (2020), **Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu**, 2. Baskı, Çev. Mehmed Ali Aynî, Haz. Osman Türer ve Cengiz Gündoğdu, Ataç Yayınları, İstanbul.
- Mehmed Tevfik (1909), **Manastır Vilayetinin Tarihçesi**, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır.
- Meşveretçi Naci (2009), **Balkan Harbinde 87. Alay Trabzon Gönüllüleri**, Haz. Veysel Usta, Serander Yayınları, Trabzon.
- Meyra, Nicolas (1318), **Fakir**, Çev. Mehmed Ali Aynî, Kastamonu Matbaası, Kastamonu.
- Neyzi Ali (1983), **Meyzi ile Neyzi**, Karacan Yayınları, İstanbul.
- _____ (1983), **Hüseyin Paşa Çıkmazı No: 4**, Karacan Yayınları, İstanbul.
- Neyzi, Leyla (1999), **Küçük Hanım'dan Rubu Asırlık Adam'a: Nezihe Neyzi'den Oğlu Nezih Neyzi'ye Mektuplar (1947-1948)**, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Neyzi, Nezih H. (1985), **Kızıtoprak Anıları**, Peva Yayınları, İstanbul.
- _____ (1985), **Osmanlılıktan Cumhuriyete Kızıtoprak Anıları**, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2016), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Oxford Dictionary of Byzantium**
- Ökçün, A. Gündüz (1997), **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, 2. Baskı, Ankara.
- Önen, Nizam ve Reyhan, Cenk (2011), **Mülkten Ülkeye: Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öntuğ, Murat ve Kılıç, Leyla Aksu (2021), "Osmanlı'nın Güney Siyasetinde-Yemen'de Hâkimiyet Mücadelesi ve Osmanlı Valileri (1850-1876)", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Nr. 68, 397-414.
- Özbozdağlı, Özer (2018), "II. Abdülhamit'in Yemen'de Islahat Çabaları (1898-1908)", **XVIII. Türk Tarih Kongresi (Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti)**, 3. Ankara, 1325-1348.
- Özcan, Azmi (2003), "Masonluk", **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 95-99, 28, Ankara.
- Özkan, Harun (1995), **Mehmet Ali Ayni Hayatı-Eserleri ve Tasavufi Görüşleri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Pala, Ayhan (2020), "Osmanlı İdaresinde Vilâyet Mektupçuluğu", **Belleten**, 84 (299), 297-313.

- Polat, Erdoğan (2020), “Mamuretülaziz Valisi Ahmed Aziz Paşa’nın II. Abdülhamid’e Sunduğu Layihası (Doğu Anadolu’nun Islahı Çareleri)”, **İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 25, Nr. 2, 111-128.
- Rebeau, E. (1331), **Ruhiyat Dersleri**, Çev. Mehmed Ali Aynî, Matbaa-ı Amire, İstanbul.
- Rıhtım, Mehmet, “M. Ali Aynî’nin Bakü Konferansı”, **Journal of Qafqaz**, s. 1-9.
- Salnâmelere Göre Karesi (1847-1922)** (2003), Haz. Abdülmecit Mutfak, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir.
- Savaş, Mustafa Talha (2019), **Son Dönem Osmanlı Kumandanlarından Mehmed Esad (Bülkat) Paşa (1862-1952)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Sertoğlu, Mithat (2011), **Mufasssal Osmanlı Tarihi (Resimli-Haritalı)**, 6, TTK Basımevi, Ankara.
- Sırrı Paşa (2011), **Mektûbât-ı Sırrı Paşa**, Haz. Ahmet Karaçavuş, Serander Yayınları, Trabzon.
- Singin, Aynur (2023), **Bugünü Geçmişe Yansıtmak, Türk Tarih Tezi’nde Yeni Bir İslam Yorumu Arayışı (1932-1937)**, İlem Yayınları, Ankara.
- Şahin, Burhan (1992), **Cumhuriyet Öncesinde Kastamonu’nun İdarî – Nüfus ve Etnik Yapısı (1839-1903)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Şemseddin Sami (1308), **Kamûsü’l-A’lâm**, 3, İstanbul.
- _____ (1311), **Kamûsü’l-A’lâm**, 4, İstanbul.
- _____ (1314), **Kamûsü’l-A’lâm**, 5, İstanbul.
- _____ (1317), **Kamûsü’l-A’lâm**, 6, İstanbul.
- Şenel, Şennur (2015), “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele”, **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 13 (1), 256-274.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2021), **Beş Şehir**, 52. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Taşgın, Ahmet (2013), “Yezîdiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde** (525-527), 43, İstanbul.
- Tekin, Özlem Daş (2022), **Osmanlı Basınında Osmanlı-Yunanistan Harbi (1897)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ticaret ve Ziraat Nezareti, Osmanlı Anonim Şirketleri** (2011), Haz. Celali Yılmaz, Scala Yayıncılık, İstanbul.
- Tozlu, Selahattin (1997), **Trabzon-Erzurum-Bayezid Yolu (1850-1900)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Trabzon Vilayeti Salnamesi** (2009), Haz. Kudret Emiroğlu, 22, KMS Matbaacılık, Ankara.

- Tükenmez, Özge Kurşun (2003), “II. Abdülhamid Döneminde Modern Askeri Eğitim Sistemi”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 22 (86), 456-477.
- Uçman, Abdullah (1999), “İstılâhât-ı İlmiyye Encümeni” **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 207-209, 19, İstanbul.
- Ünlü (Sarı), Mucize (1996), **Manastır Vilâyeti’nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1873-1912)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü Samsun.
- Ünlü, Mucize (2002), **Kosova Vilâyeti’nin İdarî ve Sosyal Yapısı (1877-1912)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü Samsun.
- Vett, Carl (1993), **Kelami Dergâhından Hatıralar (İstanbul-1925)**, Çev. Ethem Cebecioğlu, Ankara.
- Yalman, Ahmet (2018), **Modern Türkiye’nin Gelişim Sürecinde Basın 1831-1913**, 2. Basım, (Çev. Birgen Keşoğlu), Haz. Serkan Yazıcı-Fikrettin Yavuz, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Hale (2019), **Bir Türk Düşünürü olarak Mehmet Ali Ayni’de Ahlak Meselesi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Felsefesi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Yıldırım, Gizem (2021), **İngiliz Yazılı Basınına Göre Osmanlı Dönemi Yemen Ayaklanması: İmam Yahya İsyanı (1904)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.
- Yıldız, Hatip (2014), **Osmanlı Yenileşme Döneminde Diyarbekir Vilayeti’nde Eğitim (1870-1920)**, TTK Yayınları, Ankara.
- Yıldız, Yakup (2003), **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Felsefe Tarihçiliği**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Ana Bilim Dalı Felsefe ve Dinbilimleri Bilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

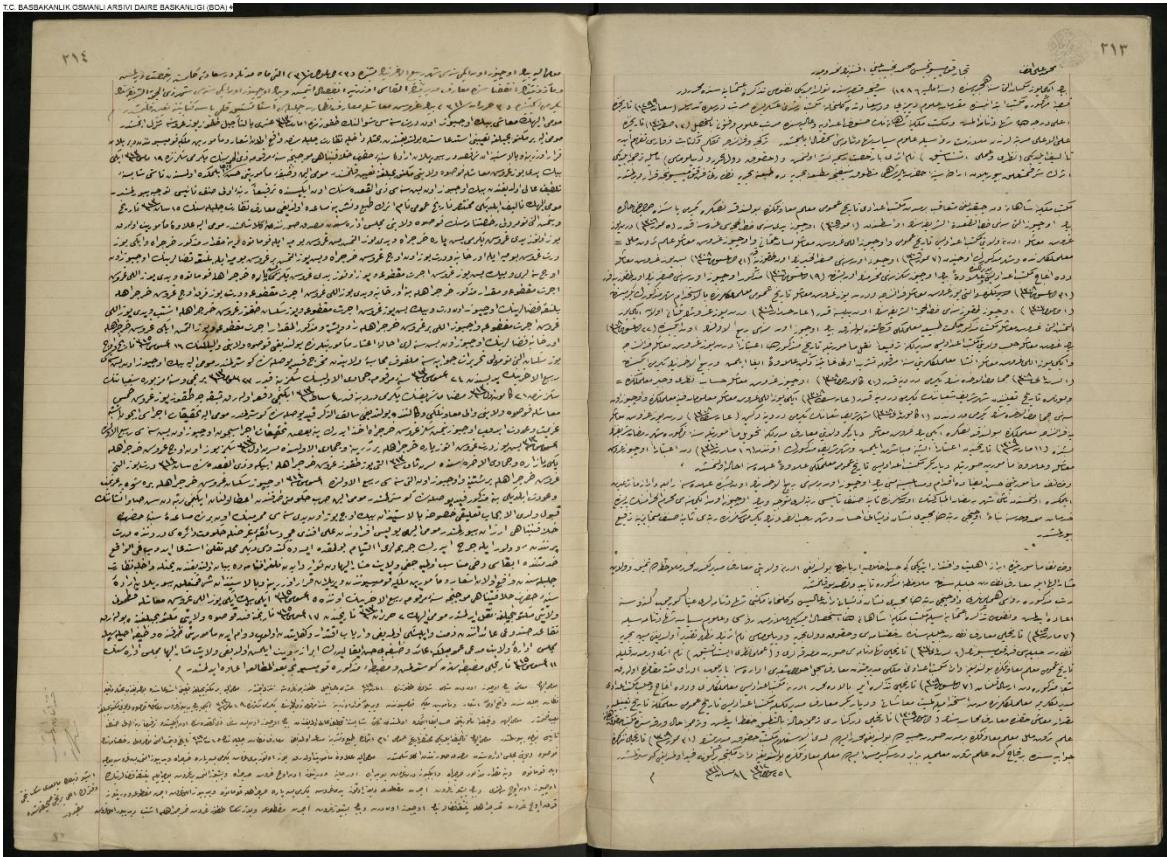
EKLER

Ek 1: Mehmed Ali Aynî'nin Memuriyetleri⁵⁷⁹

TARİH	MAAŞI	GÖREVİ
1889 (H. 15 Zilkade 1306)	400 Kuruş	Edirne İdadisi Muallimliği
1890 (H. 15 Muharrem 1308)	1.100 Kuruş	Dedeagaç Mekteb-i İdadi Müdürlüğü
1892 (H. 10 Safer 1310)	1.000 Kuruş	Halep Vilayeti Mekteb-i İdadi Müdürlüğü
1893 (H. 5 Ramazan 1310)	2.000 Kuruş	Diyarbakir Maarif Müdürlüğü
1895 (H. 20 Zilhicce 1312)	1.000 Kuruş	Maarif Nezareti İstatistik Baş Kitabeti
1897 (H. 9 Muharrem 1315)	2.700 Kuruş	Kosova Vilayet Mektupçuluğu
1899 (H. 14 Safer 1317)	2.250 Kuruş	Kastamonu Vilayet Mektupçuluğu
1903 (H. 18 Muharrem 1321)	7.500 Kuruş	Ta'iz Sancağı Mutasarrıflığı
1903 (H. 10 Şaban 1321)	4.500 Kuruş	Amare Sancağı Mutasarrıflığı
1907 (H. 15 Muharrem 1325)	4.500 Kuruş	Karesi Sancağı Mutasarrıflığı
1908 (H. 6 Şaban 1326)	5.400 Kuruş	Lazkiye Sancağı Mutasarrıflığı
1909 (H. 15 Receb 1327)	6.666 Kuruş	Mamüretü'l-Aziz Vali Vekaleti
1910 (H. 21 Muharrem 1328)	10.000 Kuruş	Mamüretü'l-Aziz Valiliği
1911 (H. Zilkâde 1329)	12.500 Kuruş	Bitlis Valiliği (Gitmemiştir)
1912 (H. 7 Safer 1330)	10.000 Kuruş	Yanya Valiliği
1912 (H. 2 Ramazan 1330)	12.5000 Kuruş	Trabzon Valiliği

⁵⁷⁹ BOA, DH.SAİD.d.

Ek 2: Mehmed Ali Aynî'nin Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterlerinde
Bulunan Kaydının Bir Sayfası

DH.SAİDİ.0055

Ek 3: Mamüretü'l-Aziz Vali Vekâleti'nde Bulunan Mehmed Ali Aynî'nin Mamüretü'l-Aziz Valiliğine Asaleten Tayinini Gösteren Belge.⁵⁸⁰

دائرة صدارت تحریرات قلمی				میشی		موردی		اوراق نومردی	
لاجل التیض قلمه	مقامه ایدنلر	رقم	تاریخ	تاریخ تیسوی	تاریخ تیسوی	تاریخ تیسوی	تاریخ تیسوی	تاریخ تیسوی	تاریخ تیسوی
۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱	۱۱

راغبه نفعه ربیبه

معموره الفتنه و تکانده بدندانہ ~~معموره الفتنه و تکانده بدندانہ~~ بل افندی حضرت بنو حنیفہ

تخلیص و تیسوی اصله اصابه مأموریت حضرت ۱۷ طریقه و تیسوی تاریخ ۱۷۱۴

ندوة تیسوی و تیسوی اندر بنو بالوسیتانہ ۱۰ طریقه و تیسوی تاریخ ۱۷۱۴

خلافتی حضرت خضدہ بولسہ ارسلانہ ابقای مقصدہ

OSMANLI ARŞIVI
BEO
3697/277263

2 vire
(2 shif 608)

⁵⁸⁰ BOA, BEO, 3697/277263, (22 Muharrem 1328/3 Şubat 1910).

[illegible]

111

Ek 5: Yanya Valisi Mehmed Ali Aynî'nin Trabzon Valiliğine Tayin Olduğunu Gösteren Belge.⁵⁸²

2

شعبه

دائرة صدارت تحریرات قلمی

لاجل التبیض قلمه ورودی				الح	میضی	مردی	اوقاق و مرسوم
مقابلہ ابدان				دفعہ نف و راجہ	تاریخ میضی	تاریخ مردی	تاریخ ورودی تاریخی
					205428		

بانیہ ولسی محمد علی بعد طرقتہ و لایز نفقا و بانیہ ولسیہ بشی اردو راجہ محمد علیہ
 زینہ حیدرہ حیدرہ بن یحییٰ حنفیہ ولسیہ اردو راجہ بن لایوس ولسیہ
 جانبہ یاد لایوس زینہ حیدرہ بن یحییٰ حنفیہ ولسیہ اردو راجہ بن لایوس ولسیہ
 انفا زینہ حیدرہ

OSMANLI ARŞIVI
 BEO
 4073/305428

205428
 (1 shf 605)

⁵⁸² BOA, BEO, 4073/305428, (2 Ramazan 1330/15 Ağustos 1912).

Ek 6: Mehmed Ali Aynî'nin Yanya Layihası

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Yanya Vilâyeti me'murları hakkında selef-i 'aczi tarafından takdîm kılınan fî 8 Kânûn-i Sâni sene 327 tarihli rapor ile Yanya Vilâyetinin ahvâlîne ve ittihâzına lüzum görülen tedâbîre dâir Yanya Kolordu Kumandanı Mirliya Sa'adetlü Esad Paşa tarafından Harbiye Nezâret-i Celîlesine takdîm olunan fî 19 Kânûn-i Evvel sene 327 tarihli lâyiha sureti Dersââdet'den Yanya'ya hareket-i çâkerânem esnâsında taraf-ı 'acizaneme i'tâ buyurulmuş idi. Bu iki lâyiha muhteviyât-ı mühimmesi hakkında şeref-yâb telakkî olduğum o Emr-i 'Aliyye-yi Nezâretpenâhîleri ahkâmına tatbîken tahkîkât ve tedkîkât-ı lâzîme de bulundum. Netâyic-i hâsılâya dâir ber-vech âtî arz-ı ma'lûmât ve mutâla'at eylerim.!

Me'mûrriyet

Selef-i 'acziyenin raporunda ahvâl-i mahallîye ile kabîl-i te'lîf iktidâr ve mâhiyyetde olmadıkları 'arz olunan me'mûrlardan Preveze Mutasarrıfı Reşid Paşa, Çamlık Tahrîrât Müdürü Halim Efendi, İstînâf Müdde'i 'Umûmîsi Şerif Efendi, Vilâyet Jandarma Kumandanı İzzet Beğ, Çamlık muhasebecisi Kazım Efendi, başka vilâyetlere tahvîl-i me'mûrriyet etmişlerdir. Tepedelen Kâimakâmı Mustafa Nurî, Iskarapor Kâimakâmı Vehib, Filat Kâimakâmı Enver, Aydonat Kâimakâmı Mahmud Şefik, Margılıç Kâimakâmı Celal, Meçova Kâimakâmı Nuri efendilerinde diğer vilâyetlere naklî muktezîdir. Bunların hiçbir gûna mustehakk-ı tevbih ef'âl ve ahvâl olmadığı fark ve takdîr edilse bile bulundukları mahalleri idâre edecek mertebede ma'lûmâta hâ'iz olmadıklarından oralardan kaldırılmaları için bu sebep kâfidir. Loşne Kâimakâmı Manolya Efendi Arnavudluk'da istihdâm olunacak me'mûrinden değildir. Katolik me'mûrîn-i rûhânîyesi mesleğinden yetişmiş ve bi'l-âhire hidmet-i devlete girmiş olan mûmâ-ileyhin Loşne gibi bir mevki'-i mühim ve nâzike de te'mîn-i idâre-i hukûmet edemeyeceği şimdiye kadar ceryan eden tecrübe ile de sâbittir. Mûmâ-ileyhin de diğer bir tarafa nakli lüzum tahtındadır. Me'mûrriyet-i 'adliyyeden Yanya Bidâyet Mahkemesi Ceza Re'isi İsmail Efendi hakkında selef-i 'acziyenin mutâle'ası doğrudur. Mûmâ-ileyh madem ki Yanyalıdır. Ba-husus Yanya gibi 'anâsir-i muhtelifesi bulunan ve 'unsurların yek-digere husûmeti olan bir yerde devâm-ı me'mûrriyeti câiz değildir. Mûmâ-ileyhin diğer bir tarafa tahvîli lâzımdır. Yanya istînâf a'azâsından Kırımlı Mustafa Nuri ve Ispartalı Mustafa, Çamarsom efendiler Yanya Bidâyet-i Hukûk Re'isi Hasan Zühtü Yanya ikinci Müstantiki efendiler erbâb-ı nâmûs ve 'iffetden iseler de bu vilâyetde îfâ-i hüsn-i hidmet edebilecek iktidâr-ı ma'lûmâtı hâ'iz olmadıklarına mebnî bunlarında vilâyât-ı munâsebeye nakl-i me'mûrriyetleri zarûrîdir. Selef-i 'acziyenin raporunda ahvâl-i mahallîye ile kabîl-i te'lîf mâhiyyetde oldukları muharrer olan

Ek 6: (Devamı)

me'mûrîn-i sa'îre için niçin tahkîkât ve tedkîkât olunmaktadır. Bunların bekâ ve mevcûd 'âdem-i menba'ları hakkında ayrıca 'arz-ı ma'lûmât olunacaktır.

Propagandalar

Yanya Müstakil Fırka Kumandanı Esad Paşa'nın lâyihasında vilâyet dâhilinde yekdiğere hasım ve hâd olarak devam etmekde olduğuna propagandalara dâir baskı olunan ma'lûmât-ı hakâyık-ı ahvâle ve nefsü'l-emre muvâfıktır. Yunan, Avusturya, İtalya propagandacıları bir taraftan Arnavud istiklâliyet tarafdârları da diğer taraftan ahaliyi hükûmet-i meşrûtamızdan tedbîr ve tenkîr ettirmek için her biri kendi muhâtabları dâhilinde tahrîkât ve nehiyâtдан hâlî kalmamağda oldukları vakt ü vakt ahz-ı istirâk olunan haberlerden istidlâl ediliyor. Ahvâl-i 'umûmîyemizin inkılâbât-ı müte'âlîyesi tecrübesi olan bu mühim mesele ile 'ale'd-devâm iştigâl etmekteyim. Sunuf-ı ahâlinin hakkımızdaki tevcih ve i'timâdını tezyîd etmeğe ez-can ü dil fedâkârâne sa'y ve gayret ve mugâyir mu'addelet bir gûnâ ef'âle meydan verilmemesine son derecede dikkat edilmesi emrinde vazife-dâr me'mûrîn tenvîr-i efkârına sarf ve sa'y ve iktidâr etmekden hâlî değilim. Hükûmet-i seniyyece ittihaz olunan târik-i ıslâhât ef'âli-i ihtilâliye ve fesâdiyeye men' ve tevkîf ve tedricen izâle için en mühim 'avâmil ve müessirâtındandır. Ahâli himmet-i masrûfe-i hükûmet-i karîben görecek ve kendilerini 'isyâna sevk eden tertîbâtдан nefret edecektir. Propagandaları 'akîm bırakma ve bunların tedvîr-i dülâb-ı mefsedet için isti'mâl edegeldikleri her türlü tedbîrleri icrâ'ât-ı 'adile ile tekzîb etmek en sâlim ve emîn bir târiktir. İ'tikâdındayım. Bu esasdan ayrılmayarak her vesileden bi'l-istifâde bi'l-umûm Arnavudlar hakkında izhâr-ı nevâziş ve muhabbet ve lisân ile kendilerine mu'âmele olunması yolunda hareket edilmesi de tavsiye edilmektedir. Bir de ma'raz-ı hâ'il fesâda bir sed-i hâ'il, bir mâni'-i mustakil olacağı ümîd olunur. Avusturya ve Yunan me'mûrlarının ahâli ile olan temâsları ve tahrîkleri 'alî-i kadri'l-imkân taht-ı nazar-ı dikkatte tutulmalıdır. Hülâsa hâl ve vaz'ıyyetin hükûmet-i meşrûtamız lehine çevrilmesi için i'tidâl-i dem ile cevvarâne çalışmak ve el altından bir takım fikr-i siyâsetler, cereyânlar vukû'na meydân vermemek, maksad-ı 'alî-i hükûmeti pederâne müşfikâne bir sûrette neşre çalışmak tenemmî-i nifâk ve şikâk-ı kökünden koparmak, her hâle, her ihtimâle karşı mutebassir, muteyakkiz, faydalı bulunmak me'mûrlara mustemiren tebliğ olunagelmış ve sâyâ cümlesindendir. Propagandalardan zuhûrî melhûz olan ateş-i fesâdın zuhûr ettiği mevki'de itfâ'sına, etrafa sirâyet etmemesine çalışmak hatt-ı hareketimiz icâbâtındandır. Bu maksad, bu program ta'kîb ediliyor. Bî-avnillah semerât-ı muvaffakiyyet iktitâfı me'mûldür. Menâfi'-i memleketi menâfi'-i zâtiyesine fedâ eden me'mûrîn olduğu hâlde bunlara şedâ'id-i mücâzâtın en ağırı tatbîk ve tarîk-i sadâkatde fart-ı fedakârî ibrâz edenler de taltîf olacakları der-kârdır. Yanya

Ek 6: (Devamı)

Mustakil Fırka Kumandanı Esad Paşa'nın lâyihasında propagandanın tahdîd-i mazarratı için iki tedbîr teklif olunur. Bunların birincisi Rumlar miyânında yeni neşv ü nemâyâ başlayan Protestanların (...) Elenizomos'un hasm-ı cânı olan Ulahların himâye edilmesi ve ikinci Preveze ile Meçova arasında Emlâk-ı Emîriyeden olan mahallerde birkaç Müslüman köyünün vücûda getirilmesi maddeleridir. Vakı'a Ortodoks Osmanlı bir Rum ile Protestan Osmanlı bir Rum arasında hayli fark vardır. Birincisi Elenizomos'a, ikincisi de Osmanlılığa meyyâldir. Ulahlar da Osmanlı hissiyatı ma' - 1 ziyâde mevcûddur. Protestanlar ve Ulahlar lâyük-ı himâyedirler. Emlâk-ı Emîriyeden olan ve hudûda karîb bulunan mahallerde Müslüman köyleri ihdâs etmenin vücûh-ı muhassenâtı hüveydâdır. Ancak orada iskân edilecek muhâcirîn-i İslâmiyenin Rumca'ya âşinâ olması elzemdir. Bu lisâna âşinâ olmayan muhâcirler bu havâlîde yaşayamazlar. Binâenaleyh Müslüman köylerinin yerine Ulah köyleri te'sîs etmek daha âsândır.

Tedâbîr ve Tertîbât-ı 'Askeriyye

Kumandan Esad Paşa'nın lâyihasında en evvel ve kemâl sur'atle ittihâzı iktizâ eden tedâbîr ve tertîbât-ı 'askeriyyeden bahs olunmuştur. Bunlardan Tepedelen mevki' bir alay merkezi olmuştur. Bu alayın Avlonya, Berat, Ergiri taburlarında efrâd-ı ihtiyâtîye ve redîfesine bir mekteb bir ta'lîm-gâh olması ve esnâ-yı ta'lîm ve tadrîsde Hükûmet-i Osmânîye lehinde mev'îzeler verilmesi mutlaka ebnâ-yı vatani tarîk-i mustakîme sevk ve irşâd edeceğinde şüphe yoktur. Hele senede birkaç def'a Avlonya ile Berat ve Tepedelen ile Avlonya, Premedi ile Iskarapor civarında muntazam 'askerî manevraları icrâ edilmesi tehassun-ı 'azîmiyeyi te'mîn edecektir. Bu sayede hissiyat-ı vataniye-i Osmânîye kesb-i kuvvet eyleyecektir. Lâyiha-yı mezkûrede Yanya mustakil fırkasına mensûb taburlar mevcûdunun hiçbir vakt sekiz yüzden aşağı inmemesi mutâle'asının nezâret-i 'â'idesince kabûl ve tervîc edildiği tahkîk edilmiştir. Loros mevki'nin tevkîf tabyalarıyla tahkîm ve Preveze kal'asının Hamidiye ve hızır tabyalarının ıslah ve (...) usûl-ı hâziraya tevfikeyen yeniden bir tabya inşa olunması hakkında gösterilen vücûb ve luzûmun Harbiye Nezâret-i Celilesince şimdilik icrâsı mümkün görülemediği de haber alınmıştır.

Umûr-ı Nâfi'a

Mevzû'-ı bahs olan lâyihada "Ergiri-Tepedelen" "Tepedelen-Avlonya" "Avlonya-Berat" "Tepedelen-Serandoz Köprüsü" "Aydonat-Filat" "Premedi-Berat" "Berat-Loşne-Kruya" yollarıyla (...) nehri üzerinde Premedi, Tepedelen, Fiyer köprülerinin inşâsı hakkında esbâb-ı tahsîlât muharreridir. Bunların ba'zıları tard-ı 'ameliyyeden olduğundan inşâları şirket-i mahsûsâya ihâle edilmiştir. Fakat ma'e't-teessûf henüz işe başlatırlanamamıştır. Diğerlerinin de vücûda getirilmesi için

Ek 6: (Devamı)

en evvel vilâyet-i me'mûrîn-i fennîyesinin tezyîd-i 'adedi lâzımdır. Zîrâ şimdiki vesâ'itin mevcûd işlere hiçbir vakt yetişemeyecekleri fa'âl, ciddi bir sâha icrâ'ât-ı guşâdın mutlaka ve be-heme-hâl vesâit muğtedîre ve kâfiyye ve işte olduğu üzere îzâh olan hakâyıktandır. Ayrıca tanzîm olunan defterde yapılacak Umûr-ı Nâfi'a hakkında îzâhât-ı tamme virilmiştir.

Jandarmalar

Esad Paşa lâyihasında jandarmalardan da bir bendde bahs olunmuştur. Vilayetçe bu ihtiyaç her şeyden akdem nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınmıştır. Bir tarafta jandarma âlayındaki noksânın ikmâlî, diğer taraftan bir seyyar jandarma ta'kîb taburı teşkîli ve karakolların inşaatıyla telgrafla yek-diğere rabtı irâde-i seniyyeye iktirân etmiştir. Bunun tahsîsâtı verildiğine müte'âkib tatbîkâta başlanmak mukarrerdir. Evrâk-ı keşîfe ve karakolların planları Huzûr-ı 'Âli-i Nezâretpenâhîlerine 'arz olunmak üzere istihzâr edilmiştir Lâkin hâl olunacak bir mesele vardır ki o da zabîtana 'âiddir. Koniçe ve Filat ve Poğan ve daha ba'zı mevâki'deki jandarma kumandanları aleyhinde mahalli kâimakâmları tarafından bi'd-defa'at şikâyet vâki' olmuştur. Bunlardan ba'zılarının da 'aczi Alâi Kumandanı haber veriyor. Bu kumandanların diğer bir kazaya nakl olunmaları jandarma kumandanlığı vekâletine şifâhen ve tekrâren ifade tahrîren de havâle olundu. Buna salâhiyyet olmağından bahisle cevap verildi fî 28 Kânûn-i Sâni sene 327 tarihinde muvakkaten icrâ-yı tatbîki İrade-i Seniyye-i Hazret-i Padişâhiye iktirân eden jandarma lâyiha-ı kânûniyesinin dördüncü maddesinde valiler dâhil-i vilâyetdeki jandarma kuvvetini takdîr edecekleri surette mevâki'-i lâzimeye tevzî' ve istihdâm salâhiyyetini hâiz olduklarından vilâyâtındaki jandarma heyetleri bu husûsâtda vilâyetin umûr-ı inzibâtiyesine ve kavânîn ve nizâmâtın ve evâmîr-i devletin tatbîk ve icrâsına te'alluk ile kaffe-i vezâ'ifte doğrudan doğruya vâlîye merbûttur diye muharrerdir. Bu madde-i kânûniye ahkâmının icrâsı jandarma kumandanlığından talep edildi. Yine iknâ' edilmek mümkün olmadı. Fî 11 Mart sene 328 tarihli telgrafname-i çâkerânemle Makâm-ı 'Ali-i Nezâretpenâhîlerine mürâca'at ve hall-i mesele buyrulmasını istihzâm ettim. Bu babda taraf-ı 'Âli Âsafânelerine 'arz-ı ma'lûmât olunması lâzım geleceğı 56444/28 husus-ı numarolu ve fî 19 Mart 328 tarihli tahrîrât-ı 'Âliyyeyi cevâbiyeleri ile emr ü iş'âr buyruldu. Vâlî madem ki asayişten mes'ûldür ve madem ki jandarma kuvvetini kendi takdîr edeceğı sûrette mevâki'-i lâzimeye tevzî' etmeye kânûnen salâhiyyettardır. Bu hakk-ı harîm karşı jandarma kumandanlığınca telendüd olunmasına mahal yoktur. Heman infâz edilmek lâzımdır. Mevâd-ı kânûniye henüz icraâta başlanacağı sırada bu mertebe dūçâr-ı teehhürât ve münâkaşat olursa bunun 'âkibeti semere-i matlubeyi te'mîn

Ek 6: (Devamı)

edemeyeceği der-kâr idüğünden bu hakâyık-ı muhâfaza-i hikmet-i ifâzeye nezâretpenâhîlerine ‘arz-ı ictisâr eylerim. Ol-babda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 1 Nisan sene 328 Yanya Vâlisi Mehmed Ali Aynî

Yanya Vilâyeti’nde Yapılacak Şeyler

Emniyet-i Dâhiliye

Evvelce icrâ olunan tedkikât ve ceryân eden muhâberât üzerine dâhil-i vilâyette yüz altmış karakolhânenin inşâsı ve bunların telefonlarla rabtî tekrar etmiştir.

Kuruş

İnşaat masrafı 3.854.000

Telefonlarla rabtî masrafı 0.500.000

Bin mevcudlu bir seyyar jandarma tâburının teşkîli

Bunun içinde kânûn-ı mahsus yapılmıştır.

Vilâyetin Emniyet-i Dâhiliyesini İhlal Eden ‘Amiller

Yunanîler yerli Rumları ifsâd ve tahrîk için mine’l-kadîm sarf-ı mesâ’iden hâli kalmamışlardır. Etnik-i Eterya Cemiyeti her vakt-i hâl fa’âliyettedir. En evvel Yanya muzâfâtından Progzol Karyesinde hâdis olan bir vak’a esnâ’sında hükûmetçe ele geçirilmiş evrâkdan ba’de’l-inkılâb yine Yunandan gelen işaret üzerine buraca da “Ermiya” nâmiyle bir cemiyet-i fesâdiye teşkîl olunarak icrâ-yı fa’âliyete başladığı tahakkuk etmiştir. Bunlardan başka merkezi Atina’da bir de “Asiremetyon=korkmazlar” cemiyet-i fesâdiyesi vardır. Bunların emel-i mahsûsaları âsâyîşi dâ’imâ ihlâl ederek Müslümanları rahat bırakmamak ve nihâyet Yunanla birleşmektir. Yanya, Berat, Ergiri, Avlonya, Prevezedeki Yunan konsoloslarının vilâyetin her tarafındaki Rum mektebi mu’allimlerinin başlıca iştigâlatı hep bu maksada ma’tûfdur. Ma’-teessüf pek çok Arnavud ve Ulah Hristiyanlar da bu mektebler sebebiyle Rumlaşmışlardır. Başkımîler. Bunlar Arnavudlukda bir hükûmet-i millîye te’sîs fikrindedirler. Arnavudluğa böyle bir fikir doksan üç Rusya seferinden sonra gelmişse de inkişâf ve tevsî’ine Arnavudluğu ihâta eden Balkan Hükûmat-ı sagîresinin her dem mutezâyid terakkîleri ve ana mukâbil Devlet-i Osmaniye’nin vaz’iyyet-i hâriciyesine ‘arîz olan z’af pek ziyâde sebep olmuştur. Başkım teşkîlâtının ba’de’l-inkılâb daha ziyâde kesb-i kuvvet ve ‘alâniyyet eylediği a’sârından anlaşılıyor. Bundan başka bir de “Dritya-Nur” unvanı altında bir cemiyet-i hafiyye teşkîl olduğu ele geçirilen ta’lîmâtdan anlaşılmıştır.

Ek 6: (Devamı)

3. Avusturya Propogandası

4. İtalyan Propogandası

Birinci ‘Amile Karşı Yapılacak Tedbirler

1. Rum mekteblerinin bî-hakkın teftîşiyle tedrîsâtın menâfî’-i devlete mugâyır bir şekilde ceryanına mumâne’at olunması. Bu hususda Ma’arif Nezâretinin bir nizâm vazîy’ü’l-ebbedir.
2. Zuhûr edecek Yunan ve Rum eşkiyâ’sının icrâ-yı mefsedetlerine kat’iyen meydân ve imkân bırakılmayarak halkın te’mîn-i can ve malı esbâbının istikmâli. Ta’kîb tâburu bu maksadı isti’fâya kâfidir.
3. Sevâhilin suret-i ciddiye ve mutemâdiye de teftîşiyle silah kaçakçılığına mumâne’at olunması.
4. Bilhassa Ergiri ve Berat ve Avlonya, Yunan konsoloslarının me’mûriyetlerine nihâyet verilmesi. Livâ merkezleri değiştirilirse bu maksad hasıl olur zan ederim.
5. Vaktiyle birkaç def’a teşebbüs olunduğu halde mutlakâ Yunanların teşebbüsât ve tedâbîri ile ma’-teessüf ‘âkim bırakılan Ulahların iskânı mes’elesini hâl etmelidir. Bu hususta vaktiyle makâm-ı vilâyetden Dâhiliye Nezâretine yazılan mazbata sûreti işbu defterin nihâyetine kayd ve nakl edilmiş olup izâhât-ı kâfiyeyi hâizdir. Yeni yazılacak jandarmaya mikdâr-ı münâsib Ulah efrâd kayd olunmalıdır.
6. Yunanla bir i’âde-i mucrimîn mu’âhedenâmesinin ‘akdi lazımdır.
7. Yunan hükûmeti bir Osmanlı Rumun Memâlik-i Osmâniyede irtikâb ettiği ef’âl-i cürmiyeden dolayı Yunan mahkemelerinde muhâkemesini icrâ ettiriyor buna da mumâne’at elzemdir.

İkinci ‘Amile Karşı

1. Tahmînen nazaran Arnavudlukda hissiyât-ı millîye uyanmıştır. Bu sele karşı konamaz ve ceryânı hüsn-i tanzîm olunamazsa çok muzırları mûcib olur. Arnavud Müslümanlarla Türkler birçok esbâb ve ‘alâ’ikle kaynamıştır. Ahâlinin ekseriyet-i mutlakâsı hükûmete sadıktır. Binâ’en-‘aleyh Arnavudları Hükûmet-i Osmâniye’den ayırmak pek müşküldür. Buna mukâbil devletçe ittihâz olunacak tedâbîr sayesinde bu ittihâdın bir kat daha teşyîd ve tahkîmi muhakkaktır. Bu da mekteplerin ve yolların tekâsurı ile halkın esbâb-ı refâhiyyet ve istirahatının istikmâline ve te’mîn-i âsâyiş ve icrâ-yı ‘adâlete vâ-bestedir. ‘Akîde-i ehl-i sünneti ve kâtiyen medâris-i ‘ilmiyye ve ba’zı mahallerde bulunan Sâdî ve Kâdirî gibi tekkeya-yı şerîfenin idâme-i mevcûdiyetleri esbâbı te’mîn kılınmalıdır.

2. Ek 6: (Devamı)

Üçüncü ‘Amile Karşı

1. Avusturya ve İtalyan propagandalarına da bâlâdaki tedâbîr ittihâz olunursa mumâne’at edilmiş olur. Bundan başka İtalya ile musâlaha ‘akdinden sonra İtalya mektep ve postalarının açılmasına dâhî müsâ’ade olunmamak pek ziyâde elzemdir.

Umûr-ı Mülkiyye

Çok yerlerde hükûmet konakları yeniden yaptırılmaya muhtâçtır. Masârif-ı keşfiye Delvine, Hımra, Tepedelen, Premedi, Holasya, Feraşeri, Serandoz müceddeden, $931.374+44.650+3.400=979.424$

Meçova, Koniçe

Merkez Vilâyet, Leşkovik, Loşne, Ergiri, Pogon, Berat ta’miren, $50.000/89.477/14.720/25.000/44.650/3.400$

Çamlık hükûmet konağının tahsîsatı mevcûd olup der-dest inşâdır.

Preveze. Loros; $131.347/50.000$

Hapishâneler

	Hapishâneler	Masârif-ı Keşfiye	
	Yanya	1.270.000	Müceddeden
	Ergiri	517.361	Müceddeden
Merkez	Leşkovik	25.031	Ta’mîr
Ergiri	Pogon	32.250	Müceddeden
Ergiri	Premedi	19.288	Müceddeden
Berat	Iskarapor	18.787	Müceddeden
Berat	Loşne	23.233	Müceddeden
Berat	Avlonya	61.740	Ta’mîr
		2.094.296	

Merkez	Meçova	180.500
Merkez	Koniçe	180.500
Ergiri	Delvine	170.000
Ergiri	Tepedelen	170.000
Ergiri	Hamara	0
Reşadiye	Filat	226.060
Reşadiye	Aydonat	226.060
Reşadiye	Margılıç	226.060
	Preveze	510.000
		1.198.180

Ek 6: (Devamı)

Vilâyet Muhassasâtı

Yanya pek pahalı bir yer. Me'mûriyet-i mülkiyye ma'âşlarıyla geçinemiyor. Fazla olarak iş de çok. Tahrîrât ve nüfus ve evrâk kalemleri mevcûd-ı hazırlarıyla idâre olunamıyor. Ma'âşların cüzîyetinden iktidâr ve kifâyet me'mûrda bulunamıyor. Bunun için vilâyet-i muhassasât-ı mülkiyye ve şer'îye ve 'adliyyesinin emsâli derecesinde tezyîdî muktezîdir.

Umûr-ı Ma'ârif

Mekâtib-i ibtidâ'îye: Bu babda tertîb olunan defter-i tahrîrât-ı mahsûsa ile takdîm edilmişti. Bu defterde verilen izâhât vech ile mekâtib-i mevcûde ebniyesinden kırk sekizinin ta'mîr ve yetmiş üçünün tecdîde ihtiyâcı vardır. Kasabât ve kurrâda yeniden iki yüz otuz üç mekteb te'sîs ve bunlar ile beraber mevcûd ibtidâ'îlerin ıslâhı için iki milyon beş yüz on üç bin sekiz yüz kuruş masârif-ı dâ'ime ve altı milyon üç yüz elli sekiz bin kuruş masârif-ı fevka'l-âdeye luzûm görülüyor. Bütçede merkûm makâdîrin tenzîlinden sonra iki milyon iki yüz on bir bin dört yüz masârif-ı dâ'ime ve altı milyon yüz yirmi bin sekiz yüz masârif-ı fevka'l-âde tahsîs ve bunların bir sene zarfında ta'mîr ve tecdîd ve te'sîsleri kabîl olamayacağından tahsîsât-ı mevcûdeye her sene dört yüz elli bin masârif-ı dâ'ime ve bir milyon iki yüz yirmi beş bin kuruş masârif-ı fevka'l-âde 'ilâvesiyle 'umûmunun beş sene zarfında ikmâli kabîl ve muktezî bulunmuştur.

Cami'î şerîfî ve mektebi olmayan en muhtâc köyler

Merkez Sancağı- Leşkovik kazasında: Pode ve Radat karyelerinde cami' ve mekteb yoktur. Masârif-ı keşfiyesi elli dokuz bin altı yüz seksan sekiz kuruştur. Koniçe ve Meçova kazaları kâmilten gayr-i müslim.

Preveze Sancağı- Bu livâ dâhilinde yalnız Istaroka köyünde İslâm olub orada dâhi cami' ve mekteb vardır.

Ergiri- Tepedelen: 'Umum kurrâ-yı İslamiyye cami' ve mekteb lâzımdır.

Ergiri-Premedi: İki cami' ve sekiz mekteb için yüz on beş bin kuruş istiyor.

Ergiri-Himyara: Üç mekteb için on bin kuruş istiyor.

Ergiri- Delvine: İki mekteb istiyor. Mikdâr göstermemiş.

Ergiri-Pogon: İnşâ edilecek cami' yokdur.

Ergiri- Ergiri: Donaven Karyesindeki cami'nin ta'mîri için üç bin sekiz yüz otuz kuruş istiyor.

Çamlık Sancağı-Filat Kazasında Kosfe Karyesindeki mektebin ikmali 35 bin.

Ek 6: (Devamı)

Çamlık Sancağı-Aydonat: Nikoliç ve Petroviçe köylerine birer mekteb 30 bin.

Çamlık Sancağı- Margılıç-Boğarat, Rapiçe karyelerinde birer mekteb 20 bin.

Reşadiye de iki mekteb-i ibtidai biri zukûre diğeri inâsa 65 bin.

Toplam 150 bin.

Yanya Mekteb-i İ'dâdîsi

Der-dest inşâdır. Leylî talebesi 25 ücretli 25 ücretsiz olarak cem'an 50 üzerine mürettibdir. Meccânen mürettib talebenin daha bir misli arttırılmasına devletce menâfi' külliye vardır. Ergiri mekteb-i i'dâdîsinin ikmâl-i inşâsı için elli beş bin dört yüz kırk altı kuruş için tahsîsât i'tâsı mahalinden bir mazbata isteniliyor.

Dârü'l-mu'allimîn

Kirâ ile bir yerde oturuyorlar. Mahsûs bir binâ yapılırsa münâsib olur. Fakat müsta'cel değildir.

Delvine'de İnâs Rüşdiyesi isteniyor.

Yanya İttihâd ve Terakki mekteb-i masârif-ı keşfiyyesi 145.288.

Yeniden yaptırılacaktır. Karşılığı mefkûd gibidir. Mu'âvenete muhtâcdır.

Umûr-ı Nâfi'a

328 senesi içinde mahsûs 1.119.832 kuruşla yapılacak tarîk-i vilâyet

	Târîkin tûl'-ı 'umûmîsi	Nakl-i yekûn	
Yanya Sarandoz tariki, Delvine ile Sarandoz arası, yedi 'aded köprü ve menfez	111+000	112.288	
Yanya Sarandoz tariki, Kalas köprüsü, Demir aksâmı Demir köprüsü	//	200.000	
Yanya Sarandoz târîki kalas, civârı tebdîl-i güzergâhı ma'- imâlat-ı sanaiye şose	//	200.000	
Ergiri hanım köprüsü... Kargîr köprüsü	.	150.000	
Korizan Koniçe tariki üzerine Trapoliçe köprüsü ahşapla mahlût köprü	.	100.000	

Ek 6: (Devamı)

Loros ve Narda târîki, Loros Kışla köprüsü, demirle mahlût köprünün kargîr aksâmı	12+...	129.000	Emanette
Ergiri Tepedelen târîki ma'-i'malat-ı sanaiyye şose	.	150.000	Keşifde
Delvinaki Pogon târîki ma'-i'malathane sanaiyye şose	.	40.000	Keşifde
(Toplam)		1.081.128	
Masârif-ı gayri melhûz		38.544	
(Genel Toplam)		1.119.832	

328 senesi için başkaca mahsûs dokuz yüz bin kuruşla târîk-i 'umûmîyede yapılması elzem müstehîl inşâât

Esâmî-i Târîk	Târîkin Tulı	Ta'mîrât-ı Müstehîlenin Mikdâr-ı Muhammeni
Yanya-Preveze Târîki	104+000	150.000
Yanya-Manastır	100+280	200.000
Yanya-Reşadiye	5+000	250.000
Serandepor-Premedi		300.000
(Toplam)		900.000

328 senesi için verilecek “50.000” lira ile yapılması elzem ve ehem ‘add olunan yollar.

Berat Sancağı	Preveze Sancağı	Ergiri Sancağı	Târîkin Tulı	Nev'i İnşâât	Bedel-i Muhammen
Beratin Hasan Köprüsi - Loşne			22+500	Ma'i'malât Sana'ie şose	1.000.000
Loşne-İlbasan Hudûdu			11+000	Ma'i'malât Sına'ie şose	450.000
	Loros-Kışla-Narda Köprüsü Târîki		12+000	Ma'i'malât Sana'ie şose	400.000
	Kalabaki-Serandoz Târîki	79+000		Köprü ve İstinat Duvarları	200.000

Ek 6: (Devamı)

	Ergiri-Tepedelen Târîki	30+000	Ma'i'malât Sana'ıye şose	2.000.000
	Tepedelen- Kalbore Târîki	18+000	Ma'i'malât Sana'ıye şose	1.000.000
(Toplam)				5.050.000

Şimendiferler

Reji sentral şirketinin mühendisleri Yanya-Reşadiye hattının güzergâhını ta'yîn ile uğraşıyorlar, yakında bitireceklerdir.

Yollardan ve köprülerden gayrı umûr-ı nâfi'a:

Loros nehrinin seyr-i sefâ'ini için tathîri. Bu sene umûr-ı seyyâhiye için nâfi'a bütçesinde merkûm 100.000 kuruş bu iş için sarf ettirilerek ve mühendis-i mahsûs istenecektir.

Yanya gölünden şehre su isâlesi. İmtiyâz için tâlib varsa da şerâ'itini sûret-i kat'iyede beyân etmesi kendisine tebliğ edilmiştir. Bu tâlib daha ba'zı umûr-ı nâfi'anın imtiyazâtını istiyor. Kendisiyle konuşulacaktır.

Serandoz iskelesinin ihyâsı: Bu iskelede arazi ve emâkin 'umûmen mîrîye 'â'iddir. İskelenin kâffe-i ahvâli insanı dâğ-dâr-ı te'essüf edecek bir şekildedir. Bu iskeleyi beş sene içinde bir şehre muntazam haline ifrâğ için müsâ'ade-i lâzime talep edilecektir.

Zirâ'at, Ticâret, Sanâyi'

Vilâyet dâhilinde zirâ'at me'mûr ve mu'allimleri ve âlât-ı zirâ'îyye ile âygır depoları varsa da numûne tarlası olmadığından bir de zirâ'at numûne tarlası te'sîsi için Ticâret ve Zirâ'at Nezâretine mürâca'at edilmiştir.

18 Şubat 327 tarih ve 453 numaralı tahrirat

Vilâyetin münâsib noktasında bir mekteb-i sanâyi' açılması pek münâsib olacaktır.

Gureba hastahânesi

Bu hastahânenin ihtiyâcıyla mütênâsib bir derecede ıslâhı için müdir tarafından tertîb edilmiş bir lâyiha başkaca takdîm edilecektir.

Yanya vilâyeti dâhilindeki merî ve hususî çiftliklerin ahvâli başka bir deftere terkîm edilmiştir.

Ek 6: (Devamı)

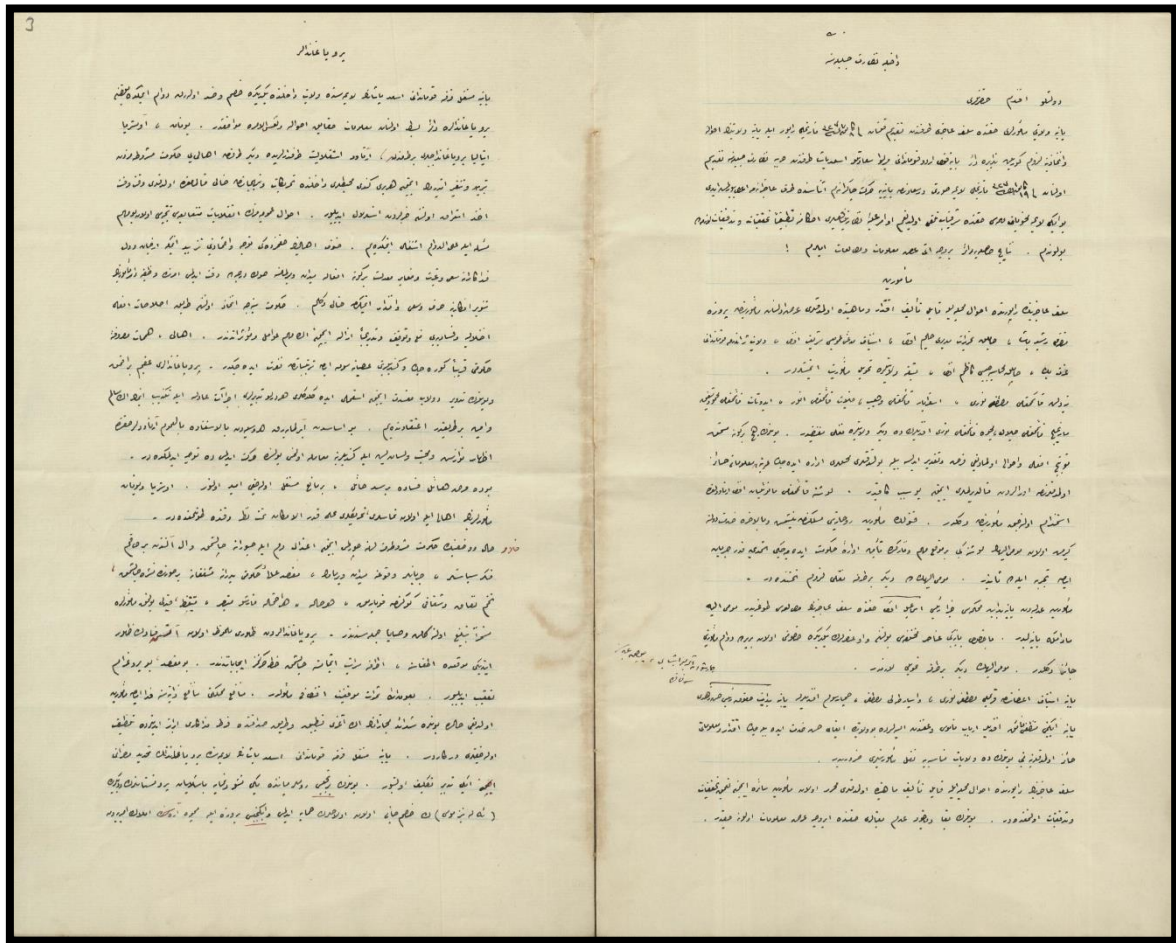
Ulahların iskânı mes'elesine 'âid mazbata sûretidir.

Hiçbir yerde mesken ve me'vaları olmayıp besledikleri bir çok hayvanâtın arkasında sayfen yaylak ve şitâen kışlak yerlerinde imrâr-ı evkât edegelmış Arnavud ve Sarıkaçar göçebesinin Ulahların bu bî-karârîlerinden vâridât-ı devletçe vukû' bulmakta olan zâyî'âtdan başka intizâm-i idârece ve emr-i inzibât ve âsâyışçe te'sîrât-ı külliyesi anlaşılp mevsim-i sayfa ekseriyetle bulundukları Yanya kazasında vâki' Zagor nâhiyesi silsile-i cibâllerinin imtidâd ettikleri hudûd-ı Yunaniyeden berü tarafa geçen eşkiyânın melce ve penâhı ve en ziyâde istinâd-gâhı olmağla beraber içlerinden bir kısmının haydûdların teksîr-i cemiyete hıdmetle müşterek fezâhatleri olduklarının tecârib-i vâkı'a ile vâsıl-ı mertebe-i subût olmasıyla bunların bu seyr-i dâ'iyelerinden mütehaddis ahvâl-i âsâyış şikestâneye nihâyet verilmek üzere iskânı ve vâcibât-ı umûrdan görünmüş ve şu kadar ki tâ'ife-i merkûmenin ashâb-ı mevâşiden olması hasebiyle zirâ'at ve harâset iştigâl edecekleri arazîden başka iskân olunacakları mahalde hayvanlarını besleyecek kadar otlak ve kışlak yerlerinin bulunması lâzimedden bulunmuş olmağla olbabda merkez vilâyetde teşkil kılınan komisyon ma'rifetiyle icrâ kılınan tahkîkât ve tedkîkât neticesi olarak bu kere tanzîm ve î'tâ' kılınan mazbatada cem'an "62" familya "344" nüfusdan 'ibâret olan Arnavud Ulahların ba'dehû Ergiri cihetlerinde müctemi'en ve yâhûd mutasarrıfen iskânı çaresi düşünölmek üzere şimdilik "207" familya "1085" nüfusa bâliğ olmakta bulunan Sarıkaçan Ulahlarından "60" familyanın Emlâk-ı Hümâyûndan Yanya kazasında vâki' Kolonat (?) arazisinde ve "112" familyanın yine Yanya kazasında vâki' Kakol (?) yaylak ve kışlaklarında ve "35" familyanın Loros kazasında vâki' Çuropol (?) mevki'inde iskânı kararlaştırılarak kendilerinin dahi bu yolda muvâfakatı hasıl olunması ve 'inde'l-hesab sarf-ı hazîne-i mâliyyeye 'â'id bu üç mevki' kışlak ve yaylaklarından devletin iltizâmen senevî almakda olduğı cem'an "106.058" kuruş bedele mukâbil bu arazinin ve zirâ-ı i'mârı sûretiyle emr ü iş'ârından hadd-ı mütevâsıt î'tibârıyla "174.300" kuruş bir vâridât istihsâl olunabilip ileride o arazînin kesb edeceğı ma'mûriyyet nisbetinde vâridâtın dahi tezâyüd edeceğı gibi bunların intizâm idârelerinden inzibât ve âsâyış nokta-ı nazarınca mülken ve siyâseten dahi kavâ'id-i 'azîme hâsıl olacağı ve şu kadar ki pek de zî-kudret olmadıkları anlaşılan bu familyaların yapılacak hâne ve kulubeleri masârif-ı inşâsı için devletçe bir def'alık olmak üzere cem'an "179.410" ve mezkûr hânelerin inşâsına ve bunların iskânına nezâret edecek me'mûrların masârif-ı zarûriyelerine mukâbil on-on iki bin kuruşun sarf u î'tâ'sı lâzım geleceğı gösterilmiş ve sûret-i ifâde ve karar hâl ve maslahata pek muvaffak olarak Hazîne-i Devletin istifâde-i maddîyesinden başka emr-i şekâvetinde mündefi' olması ma'mûl-ı kavî idüğüne binâ'en ma'nen dahi muhassenât-ı kesireyi mu'cib olacağı emr-i vahîd bulunmuş ve hâneler masrafına gelince çünkü bunlar sa'îr çiftlikât-ı mîrîye de bulunan zürrâ' misüllü usul mezâ'rî'a üzere müste'cir bulunacaklarına binâ'en 'ale'l-emsâl hükûmetce o yolda hâneler te'sîs ve inşâ ve binâ'en-

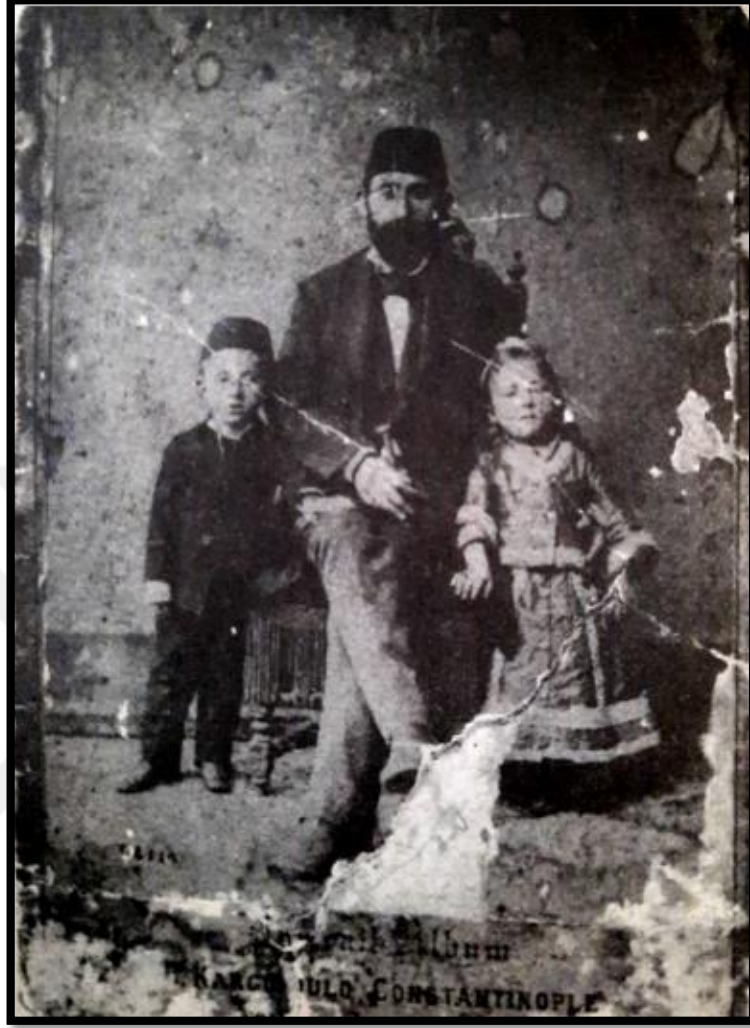
Ek 6: (Devamı)

‘aleyh taş, kreç ve kereste naklî ve ırgatlık gibi vezâif ve hıdmetlerin kendilerine gördürüleceğine bakılır ise akl-i kalîl görünen mezkûr’l-mikdaâ masârif-ı inşâ’iyyenin kabûl ve tesviyesi zarûriyattan olarak ma’rûz-ı mazbata tafsîlât kâfiyeyi cem’ olmağla merbûti haritalar ve keşf ve resm defterleriyle beraber takımıyla lefen takdîm kılınmış olmağla muktezîyasının îfâ’sıyla bunların ol-vech ile isyânı ve meblağ-ı marûzun sarf-ı irâdesinin istihsâl ve emr ve iş’ârına erzânen müsâ’ade-i Celîle-i Nezâretpenâhîleri babına.

Ek 8: Mehmed Ali Aynî, Babası Necib Efendi ve Kız Kardeşi Fatma İle Edirne’de (1877).

Ek 9: Mamüretü'l-Aziz Valisi Mehmed Ali Aynî

Ek 10: Mehmed Ali Aynî ve Süleyman Nazif, Diyarbakır (Haziran 1310/1893)

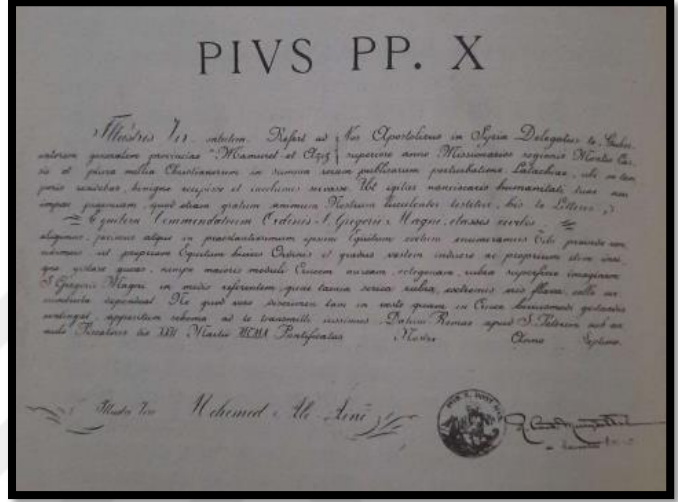
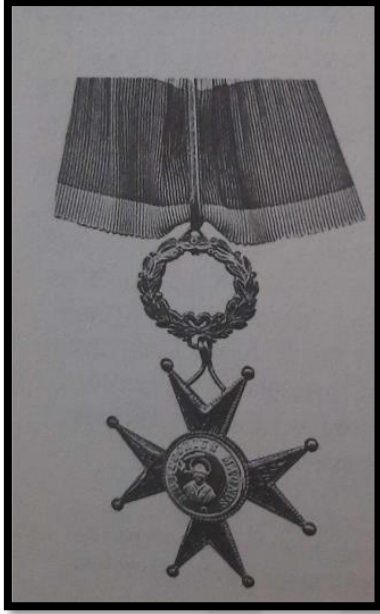

Ek 11: Balıkesir Hapishanesinin 16 Mayıs 1907 Yılında Yapılan Temel Atma Töreni

(Beyaz Sarıklı Hocanın Yanındaki Kişi Mehmed Ali Aynî'dir)

Ek 12: Mehmed Ali Aynî'nin Lazkiye'de Yaşamış Olduğu Ermeni Olaylarından Ötürü Sağladığı Başarı Sonrası Papa X. Pius'un Ona Üçüncü Dereceden Aziz Gregoryus Şövalyelik Nişanı Verdiğini Duyuran 22 Mart 1310 Tarihli Mektubu ve Boyunbağı Şeklindeki Nişan

Ek 13: Mehmed Ali Aynî, Lazkiye’de Bir Kütüphanenin Açılışında

(Yanındaki Fesli Küçük Çocuk İse Oğlu Sırrı Aynî)

Ek 14: Sırrı Paşa, Oğlu Yusuf Razi Bey, Elinde Kitap Olan Kişi ise Sırrı Paşa'nın Damadı Mehmed Ali Aynî (Rumi 1326/1911)

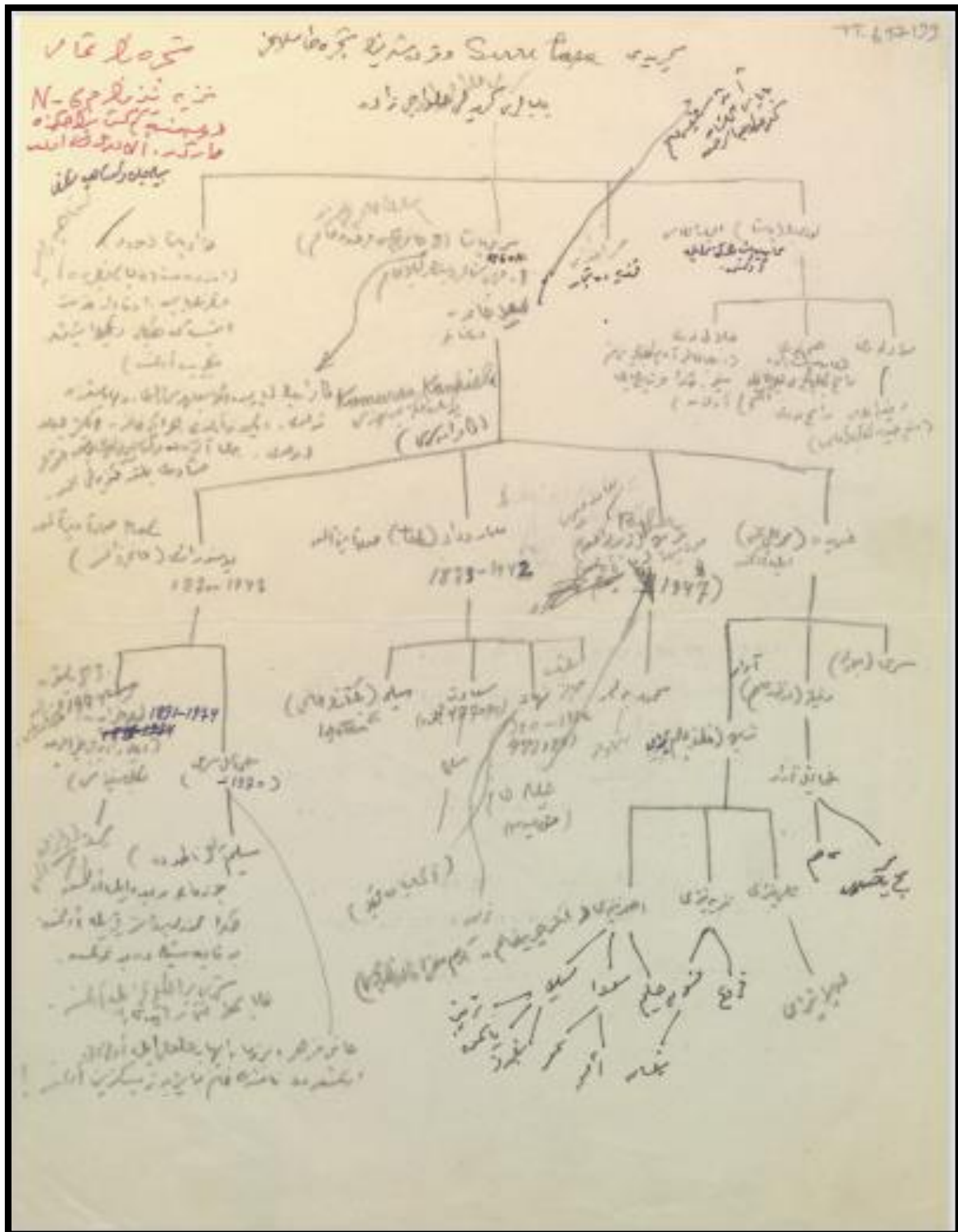

Ek 15: Mehmed Ali Aynî'nin Eşi Feride Aynî

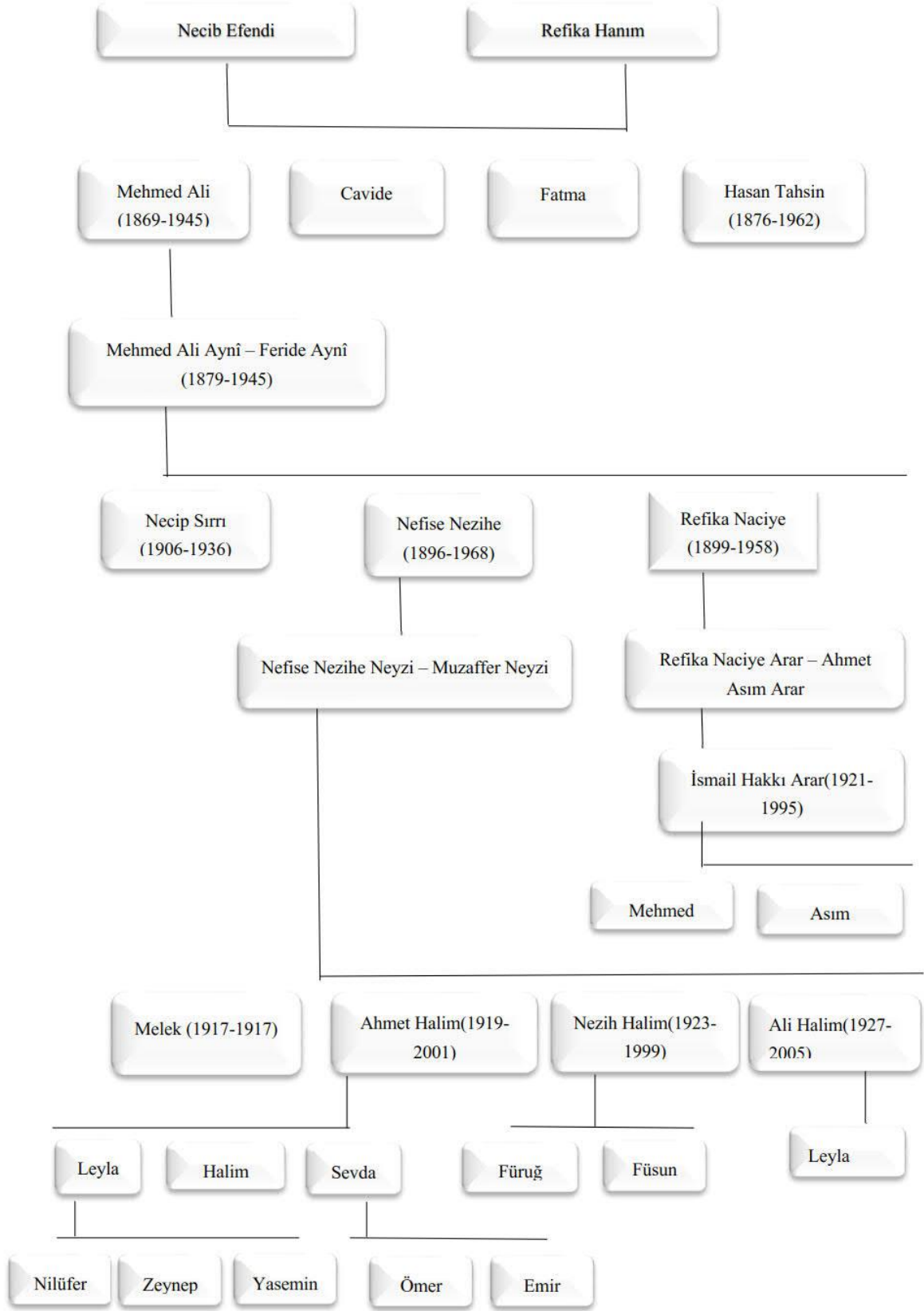
Ek 16: Feride Hanım (Ortadaki) ve Kardeşleri: Vedat (Tek), Yusuf Razi (Bel) ve Nezihe (Beler)

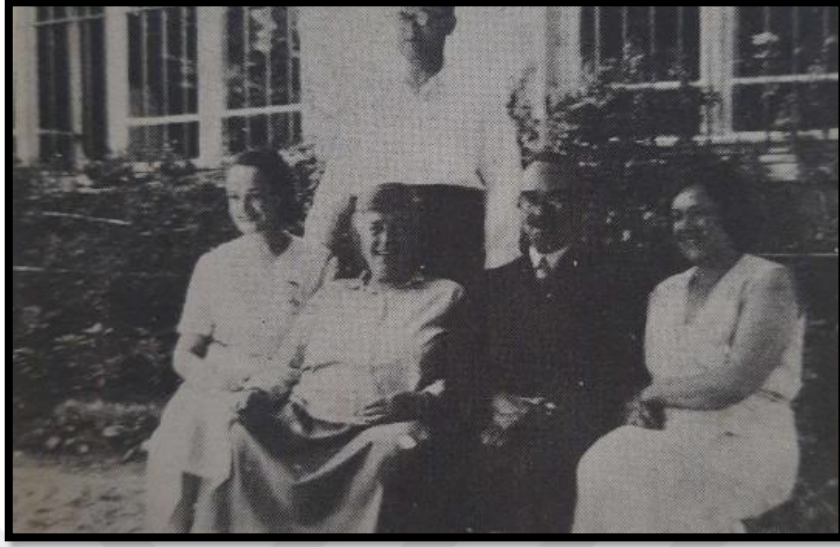

⁵⁸⁴ İstanbul Şehir Üniversitesi E-Arşiv Sistemi, Taha Toros Arşivi, Nr. 637133.

Ek 17: (Devamı)

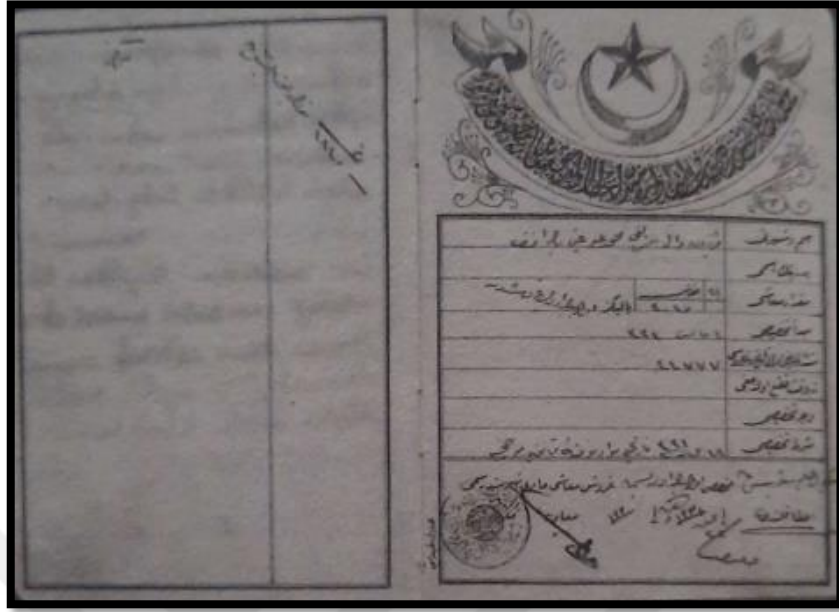
Ek 18: Mehmed Ali Aynî, Eşi Feride Hanım, Üç Çocukları Nezihe, Refika, Sırrı

Ek 19: Mehmed Ali Ayni Kızıltoprak'ta Ailesi İle Birlikte (1936). Oturanlar: Feride Aynî, Mehmed Ali Aynî, Nezihe Daniş, Ali Neyzi. Ayakta Duranlar: Ahmet Neyzi, Muzaffer Neyzi, Nezihe Neyzi, Nezih Neyzi, Asım Arar, Refik Arar, Sırrı Aynî

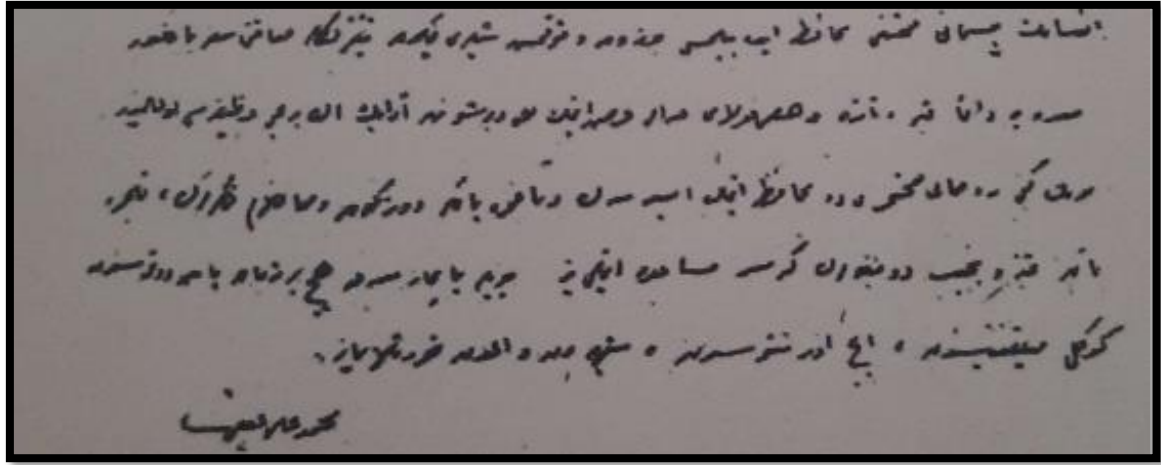
Ek 20: Mehmed Ali Aynî'nin Trabzon Valisi Olduğu Dönemdeki Kimlik Belgesi

Ek 21: Mehmed Ali Aynî'nin Soyadı Devrimi'nden Sonraki Memur Kimlik Belgesi

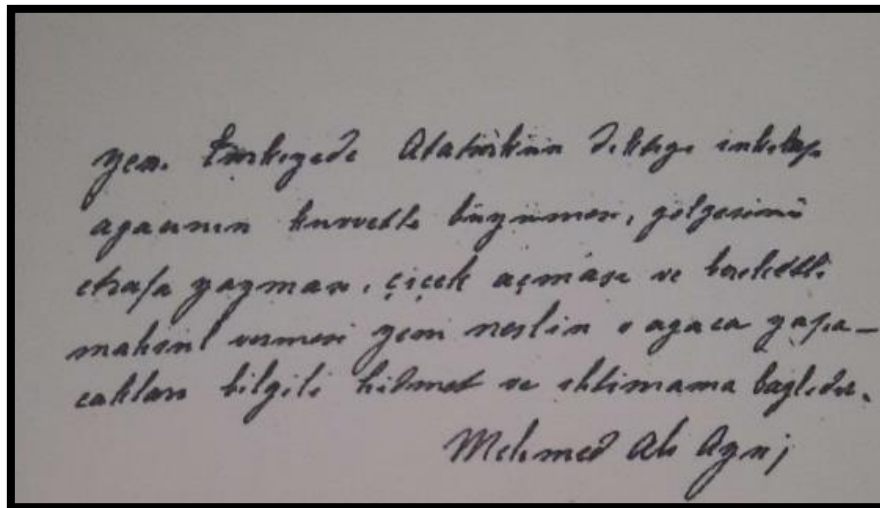

Ek 22: Mehmed Ali Aynî'nin Osmanlı Türkçesi İle El Yazısı

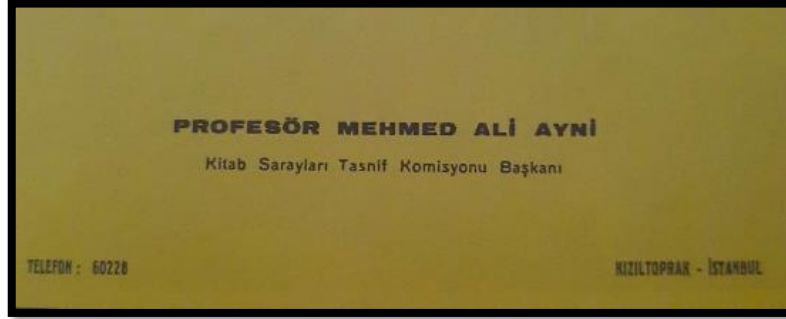

İnsanın cismanî sıhhatini muhafaza edebilmesi bozuk ve kokmuş şeyleri yemekten titizlikle sakınmasına bağlıdır. Mideye daima temiz, taze ve hazmı kolay gıdalar arz etmek her düşünen adamın en birinci vazifesi olmalıdır. Bunun gibi ruhaî sıhhatimizi de muhafaza etmek istersek dimağımıza yalnız düzgün ve sağlam fikirlerin, kalbimize yalnız temiz ve necip duyguların girmesine müsaade etmeliyiz. Böyle yapmazsak hiçbir zaman başdönmesinden, gönül sıkıntısından, iç üzüntüsünden, şüpheden ve elemenden kurtulamayız.

Ek 23: Mehmed Ali Aynî'nin Latin Alfabetiyle Yazısı

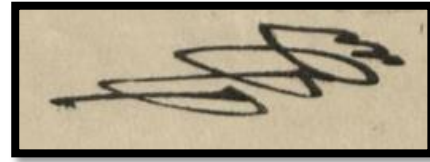
Ek 24: Mehmed Ali Aynî'nin Kitap Sarayları Tasnif Komisyonu Başkanı Olduğunu Gösteren Kartı

Ek 25: Trabzon Valisi İken Kullandığı Mühür⁵⁸⁵

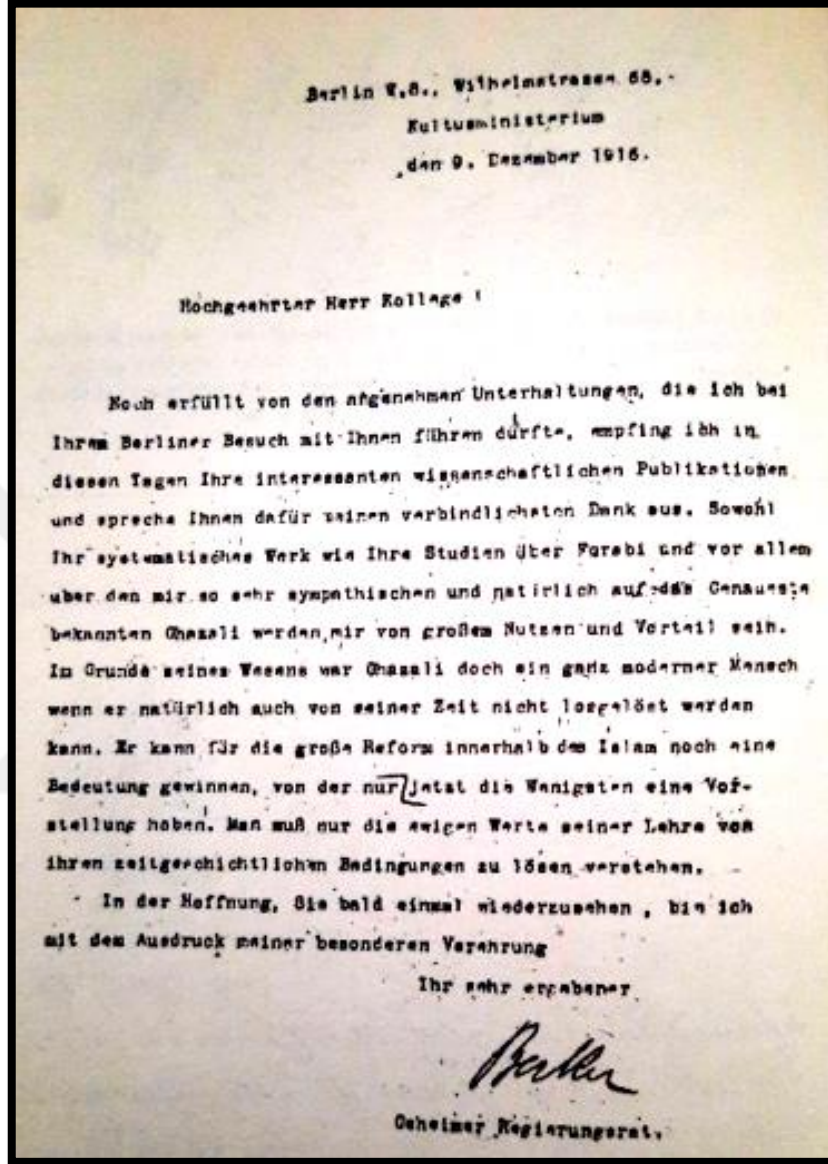
Ek 26: Mehmed Ali Aynî'ye Ait Olduğu Düşünülen İmzalar⁵⁸⁶

⁵⁸⁵ BOA, DH.İD., 84/7.

⁵⁸⁶ BOA, ŞD., 1257/6; BOA, ŞD., 1257/17.

Ek 27: Alman Devlet Müşaviri Fon Berker'in Mehmed Ali Aynî'ye Kendisine Gönderdiği
Gazali ve Farabi Hakkındaki Etütleri Dolayısıyla Yazılan Teşekkür Mektubu⁵⁸⁷

Değerli Meslektaşım

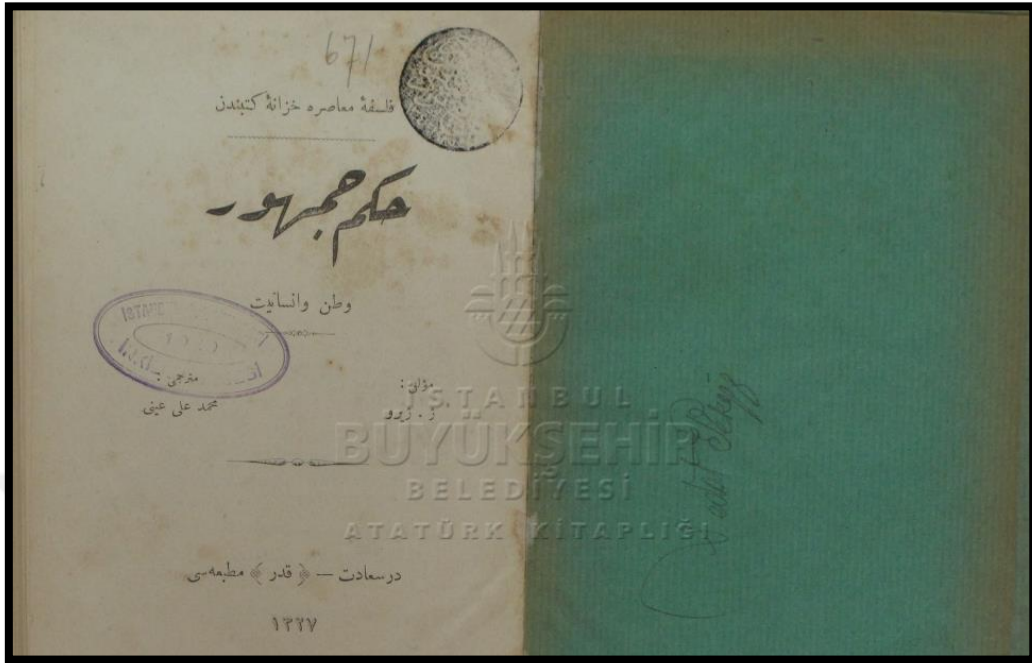
Berlin ziyaretiniz sırasında sizinle yaptığım hoş sohbetler hala aklımda. İlginç bilimsel yayınlarınızı yeni aldım ve bunlar için içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim. Gerek Farabi ve özellikler çok sevdiğim ve tabii ki yakından tanıdığım Gazali hakkındaki sistematik çalışmalarınız benim için çok faydalı ve yararlı oldu. Gençlik yıllarında Gazali çok modern bir adamdı, kendi zamanında değer görmemiş olsa da. Şu anda sadece birkaç kişinin fikir sahibi olduğu İslam'daki büyük reform için hala önem kazanabilir. Tek yapılması gereken onun öğretilerinin ebedi değerlerini döneminin tarihsel koşullarından nasıl ayırabileceğimizi anlamaktır.

Yakında tekrar görüşmek dileğiyle, özel hayranlığımı ifade ederek bitirmek istiyorum.

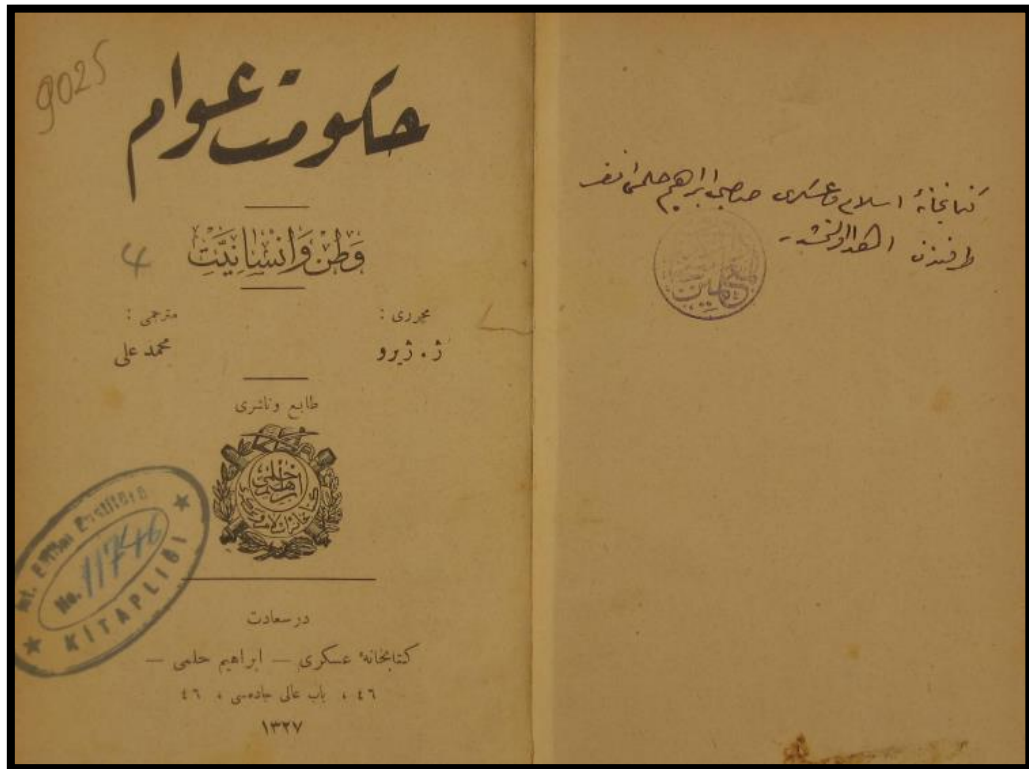
Çok sadık dostunuz.

⁵⁸⁷ Türkçe'ye çevirisi Esra Özgün'e aittir.

Ek 28: Mehmed Ali Aynî'nin J. Jiro'dan Çevirdiği Hükûm-i Cumhur Adlı Eserinin Kapağı

Ek 30: Mehmed Ali Aynî'nin J. Jiro'dan Çevirdiği Hükümet-i Avam Adlı Eserinin Kapağı

Ek 31: Mehmed Ali Aynî'nin, Nicolas Meyra'dan Çevirdiği Fakir Adlı Hikayenin Kapağı

Milliyet

405. Sayı 1134

4 Ocak 1934

Yazıhanesi: S. Kuruca

ANKARA ŞEHİRİ

SON DAKİKA : Londra, 31 (Milliyet) - İngiliz intihabatı mesai

firkasının muzafferiyetile neticelenmiştir. (Tafsilatı son haberlerimizde okuyunuz)

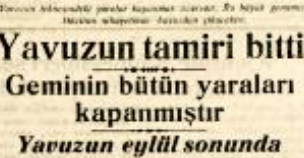
Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Yavuzun tamiri bitti

Yavuzun tamiri bitti

Geminin bütün yaraları kapanmıştır

Yavuzun eplül sonunda Marmarada tecrübeleri lera edilecek

Elektrik tesisi son terakkiyata göre yapılmaktadır

Ek 33: "Mehmed Ali Aynî, "Note Sur L'idealisme De D'jelaeddin Davani", Revue Neo
 Scollastique Philosophie, 33, S. 2236, 240, Paris, 1931" Bildiri Metninin İlk Sayfası

236

Mehmed Ali Aynî

main heureuse. Les efforts qu'il fait pour introduire la *Grande Morale* en tête de la série d'écrits éthiques d'Aristote, plus ils se sont répétés, plus ils se sont révélés difficiles à concilier avec les autres données du problème. Aussi, au lieu que la vue d'ensemble qu'il a esquissée de la succession des écrits d'Aristote, vienne renforcer, en l'encadrant, son hypothèse sur la date et l'authenticité de *Mag. Mor.*, c'est plutôt cette hypothèse elle-même, qui, introduite dans le tout, enlève à celui-ci la valeur au moins provisoire, qu'on pourrait être porté à lui accorder.

A. MASSON.

(A suivre).

IX

NOTE SUR L'IDÉALISME
 DE DJELALED DİN DAVANI

Djelaeddin Davani a joui d'une grande autorité parmi ceux qui, en Turquie, notamment dans les medresés, « les collèges » de Stamboul, s'occupaient de philosophie. Il vécut au XVe siècle (1421-1504). Né à Davan, village aux environs de Karzoun, qui est l'étape principale entre Bouchir et Chiraz, en Perse, il passa une grande partie de sa vie dans l'enseignement. Cependant, d'après ce que raconte Khondemir dans son « *Halibius* — siar », Mirza Yakoup Beyinderi, gouverneur général de l'Azerbaydjan, de l'Irak et de la Perse, l'appela à Tabriz et le nomma juge suprême. Il exerça quelque temps ces hautes fonctions, mais ne tarda guère à s'en démettre et à retourner à sa vie de professeur qu'il préférait à toute autre.

Il a laissé divers ouvrages philosophiques et littéraires, entre autres : *Lewami el Ishrak*¹⁾, traité de morale : *Zawra ve Hawra*²⁾.

¹⁾ Ms 2034, bibl. de Sainte-Sophie à Stamboul. Ecrit en persan.

²⁾ Ecrit en arabe. Nombreux mss, entre autres : Bibl. Djazoullah, ms de Hussein Lari 1701 ; Bibl. Raghib Pacha, ms de Ibrahim Kurdi 677 et ms de Mahmoud Kurdi 1472.

۷۷ ايلول ۱۹۲۶

عرضه خدمتگذارانده
آلتمی بیه الملل فلسفه قونفره کی دور تیوزه باقیه اعضا سیک
عضو یلم الملل اوده او حیده سما آ هیلم و اوده بدینده مذاکراتی
بالا ناله قایا نمشد . عاجزای نو یورق و اصل اولد یغم کوره قولوبیا دار الفوت
طرفنده کوندر یلم بر ما مود و ایلیم قولوبیا دار الفوت دعوت و مسافر
ایلم اولد یغم کی قونفره نیک طریقه یل یغی هار وار د دار الفوتنده دخی مظهریت
اولدم . اعضاء ایتمک اثر دخی تقدیر ایلم رن قونفره صیطنامه لرینه
ادخال ایلمشد . مذاکره ایلمه مائل و اتحاد اولنا نه مقررات ایلم
یلاق اولد یغم متقدد آمریقائی انگیزه آلمان فرانسه و لرله یروفسور لرله
مباحثات اثنا سنده حیه مباحث حقیقه عودتده ذات عالیه لرینه مفصلاً
عرضه معلومات ایله جمله بود رف و هار یاره تصدیق اتمک است میوم .
زیر بارز بر غویم . هار وار دده بولند یغم زمانه نو یورقده لاسه برنوس
ده آلد یغم بر یکتوبده آمریقائی شقا غو و استیفتوده فیلا ده لفیا
کی متقدد شکر لر هم دار الفوت نکرنده و هم علمه مفلاننده قونفرانی

180.09/9.54.20.

⁵⁸⁸ BCA, 180.0.9.0.0, 9/54/21 (27 Eylül 1926).

ویرطکم تکلیف آید لب ده فضل قاطع و قتم مساعد اولد فندم بیایه
 معذرت آیدم . بونده باشه معلوم حالیکه اولدغنی و جهله خیرجه آلامده
 کلامیکم ایچوم فضل دورمه تحمل یوقدر . بونکله برابر آنقره ده آیریلدغنی
 کونه بنده کونه مسیوب اوللاه و عذکره کورده رن بونکله رنغنی آیدم
 رضی عنه آیدم . هر حالده مه خیرجه ایضا آیدم بویون خیرصندک مقابله
 بنده بیک ده کورس برش اوللاه خیرجه اهلک ویردیریم کلی هه عالدیک
 ده امید و انتظار آیدم .
 بدکونوره ایله واسطه ایلم عودت ایچوم حاضر لاندغنی عرصه ایلم تأیید
 احکامات ایلم اقتضای حضرتی .

دارالضوءه مدرسه لردن

محمد عمر عینی

...

180.09/ 9.54.21

2

Ek 35: Mehmed Ali Aynî'nin Oxford'da Katıldığı VII. Beyne'l-Milel Felsefe Kongresi Hakkında Milliyet (11 Eylül 1930) Gazetesinde Yapılan Bir Haber

Ek 36: Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1934, S. 1'de Yayınlanan Bir Haber

Ek 37: Mehmed Ali Aynî'nin 74. Yıldönümü Münasebetiyle Eminönü Halkevi'nde Yapılan Jübile İçin Selahattin Başkan'ın Balıkesir Postası'nda Yazdığı Yazı

Ek 38: Eminönü Halk Evinde Düzenlenen Jübileden Bir Görüntü⁵⁸⁹

Ek 39: Mehmed Ali Aynî'nin Zincirli Kuyu'daki Mezarı. Mezar Taşında Kızı Naciye Refika Arar'ın Adı Mevcuttur

⁵⁸⁹ Karakılıç, a.g.e., s. 48.

ÖZGEÇMİŞ

2012 yılında Kars'ta Atatürk Kız Meslek Lisesinden mezun olan Kömürcü, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazandı. 2019 yılında lisans eğitimini tamamlayarak Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı.

KÖMÜRCÜ, evli olup, yabancı dili İngilizce'dir.

